

Pačesová, Jaroslava

Slovní druhy

In: Pačesová, Jaroslava. *Řeč v raném dětství*. 1. vyd. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 51-126

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121478>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4. SLOVNÍ DRUHY

- 4.0 Skladba dětské slovní zásoby
- 4.1 Interjekce
- 4.2 Substantiva
  - 4.2.1 Funkce substantiva
    - 4.2.21 Číslo
    - 4.2.22 Rod
    - 4.2.23 Pád
    - 4.2.24 Určenost
    - 4.2.25 Konkrétnost – abstraktnost
    - 4.2.26 Mluvnické kategorie substantiva – shrnutí
- 4.3 Slovesa
  - 4.3.1 Funkce slovesa
  - 4.3.2 Mluvnické kategorie slovesa
    - 4.3.21 Slovesný způsob
    - 4.3.22 Slovesný čas
    - 4.3.23 Slovesný vid
    - 4.3.24 Vztah slovesa k podmětu a předmětu
    - 4.3.25 Gramatická shoda – substantivum + verbum
    - 4.3.26 Mluvnické kategorie slovesa – shrnutí
- 4.4 Adjektiva
  - 4.4.1 Funkce adjektiva
  - 4.4.2 Mluvnické kategorie adjektiva
    - 4.4.21 Číslo
    - 4.4.22 Rod
    - 4.4.23 Pád
    - 4.4.24 Stupňování adjektiv
    - 4.4.25 Gramatická shoda – adjektivum + substantivum
    - 4.4.26 Mluvnické kategorie adjektiva – shrnutí
- 4.5 Deiktické kategorie
  - 4.5.1 Ukazovací zájmena
  - 4.5.2 Adverbia místa a času
  - 4.5.3 Osobní zájmena
    - 4.5.31 Zájmena a adverbia v dětské řeči – shrnutí
- 4.6 Předložky
  - 4.6.1 Vývoj předložkových vazeb
- 4.7 Číslovky
- 4.8 Spojky
- 4.9 Slovní druhy – shrnutí

4.0 SKLADBA DĚTSKÉ SLOVNÍ ZÁSObY

Při postupném osvojování slovních druhů musí dítě zvládnout nejen souhrn úkolů, které mají splňovat určitá slova ve větě, ale také souhrn lišení rozdílných, zjišťovaných v subjektivní realitě. Rozlišování určitých rozdílů (např. životného od neživotného, počitatelné od nepočitatelného, určité od neurčitého, velké od malého, minulé od přítomného, skončené od opě-
tovaného atp.) je v dané situaci závazné a vytváří mluvnické kategorie u jednotlivých slovních druhů.

Složení dětské slovní zásoby je — pokud se týče slovních druhů — diametrálně odlišené od běžné slovní zásoby. Na jedné straně je to neúplnost v počtu (dětská řeč zpravidla neobsahuje tradičních devět druhů slov, které existují, byť s nejrůznějšími úpravami, v mnoha světových jazycích — ač jejich uplatnění je vhodnější pro jazyky typu analytického než syntetického), na straně druhé je pak výskytová frekvence i těch slovních druhů, které existují v dětské řeči i v řeči dospělých společně — alespoň v počátečních vývojových stádiích — podstatně jiná. V prvních stádiích mluvního vývoje tvoří většinu slovní zásoby dítěte interjekce a substantiva; později přistupují slovesa a adjektiva. Ještě později a v daleko menší míře se u dětí objevují zájmena a příslovce, velmi vzácné jsou pak číslovky, předložky a spojky.

4.1 INTERJEKCE

Zatímco v řeči dospělých se slova interjekční uplatňují čistě v emocionální rovině a stojí zpravidla mimo větu, v dětské řeči představuje tento slovní druh, zejména pak interjekce onomatopoického původu, základní materiál slovní zásoby. Na nich dítě zvládá fonetické realizace jednotlivých fonémů (a to mnohem úspěšněji než na jiných slovních kategoriích, sr. tu fakt, že děti většinou správně realizují veláru /k/ v interjekci „*kykyryký*“, zatímco ve slovech jiných ji substituuje alveolárou /t/) a z nich odvozuje první substantiva, slovesa i adjektiva (sr. „*pipi*“ — „*pipuška*“, „*čiči*“ — „*čičinka*“, „*haf*“ — „*hafáček*“, „*kokodák*“ — „*kokodákat*“, „*mé*“ — „*mekat*“, „*bú*“ — „*bučet*“, „*bé*“ — „*ubečenej*“, „*mňau*“ — „*umňančenej*“ atp.

Tím ovšem nechceme tvrdit, že by interjekce nutně musela být prvním slovem, které se v řeči dítěte objeví,²² ani to, že slovní zásoba dítěte by se

²² Podobně jako zdaleka neplatí často tradovaná verze, že jako první se u dítěte objevuje slovo „*máma*“.

skládala výlučně z interjekcí. V rovině lexikální, daleko více než fonologické a gramatické, individualita dítěte a vliv jazykového okolí vtiskuje rozhodný ráz celé jeho slovní zásobě jak po stránce kvalitativní, tak kvantitativní. Dítě si osvojuje o používá ty výrazy, které slyší ve svém okolí nejčastěji — za předpokladu, že k nim nalézá náležitou motivaci. Čím častěji jsou mu předkládány vhodné mluvní vzory, které patří do okruhu jeho zájmů a potřeb a jsou přístupné jeho vyjadřování i rozumovým schopnostem, tím bohatší a různorodější je jeho slovní zásoba. Převaha interjekcí v poměru k ostatním slovním kategoriím je však — pro počáteční stadium mluvního vývoje, evidentní u všech českých dětí.

Zejména časté jsou interjekce onomatopoického původu, viz „bú“, „mé“, „káká“, „kvak“, „haf“, „kokodák“, „mňau“, „kykyryký“, „cink“, „prásk“, „žbluňk“, „bác“, „tudú“ apod.; vysokého procenta však dosahují i interjekce typu „hop“, „houpy“, „ham“, „brmbrm“, „prrr“, „brr“ apod.; k nim se pak přidružují tzv. slova dětská jako „hají“, „hačí“, „papu“, „pápá“, „hijá“, atp. Všechna tato slova jsou nesklonná a významově značí zprvu celou situaci, tj. apelativum i činnost, resp. děj. Na otázku „Co to je“ při ukázání na obrázek dítě označí krávu výrazem „bú“. Stejným způsobem pak odpovídá i na otázku „Jak dělá kravička“. Jinými slovy, interjekce „bú“ reprezentuje pro dítě jak substantivum „kráva“, tak sloveso „bučet“. Podobně výrazy „mé mé“ označují „kozu“ i „mečet“, „haf“ = „pes“ i „štěkat“, „káká“ = „kačenka“ i „kvákat“, „kykyriký“ = „kohoutek“ i „kokrhát“.

Víceznačné sémantické jádro má i interjekce „houpy“. V jediném výrazu spojuje dítě nejen pojmenování pro houpavý pohyb „houpy houp“, ale i pro substantivum „houpačka“ a pro sloveso „houpat se“.

Je pochopitelné, že k podobnému označování nemusí sloužit jen shora uvedené interjekční tvary. Přesto, že konvence je u interjekcí (jako u expresivní složky slovní zásoby) podstatně nižší než u jiných slovních druhů,²³ je třeba připustit, že interjekce se po stránce tvarové liší i u dospělých, a že tudíž i dítě má ve svém slovníku nezřídka více než jeden výraz pro tutéž situaci (sr. např. sémanticky shodné výrazy označující „kačenku“, resp. její kvákání: „ká“, „káká“, „kákáká“, „kvá“, „kvákvá“, „kvak“, „kvakykvak“ apod.).

V pokročilejším stadiu mluvního vývoje začne dítě spojovat interjekci s příslušným apelativem, tedy k původnímu determinans přidává determinandum, sr. „kohoutek kykyryký“, „auto tudú“, čímž vyjadřuje jednak existenci, jednak kvalifikaci, eventuálně i událost.

Také první slovesa dítě zpravidla váže s jim odpovídajícími interjekcemi; tímto způsobem zřejmě sleduje zvýraznění situace a zkonkrétnění děje, sr. „hopsám hop hop“, „ducám berany duc duc“, „hekám uf uf uf“, „práskám prásk prásk“ atp.

²³ Podrobněji k této otázce viz § 1.2.1.

K prvnímu rozštěpení interjekce – substantivum dochází zpravidla tam, kde dítě má k dispozici dva tvary, např. „mňau“ a „čičí“ (= kočka), „kokodák“ a „pipí“ (= slepička), přičemž původní onomatopoický zvuk zůstává symbolem k označení hlasu zvířete (a později se stává podkladem pro vytvoření slovesa, sr. „kokodákat“ „mňaučet“), zatímco vlastním apelativem se stává interjekce druhá, tj. „čičí“ (a později derivované „čičinka“, „čička“, „čiča“) a „pipí“ (později vystřídané náležitým tvarem vyjadřujícím ženský rod, viz „pipka“, „pipinka“, „pipuška“). Tento proces je patrný v dětských výrocih jako „Čiči dělá mňau“; „Poď sem, čičinko“; „Na pipipi, vem si zrníčka“; „Pipinka kokodák“ atp.

Doklad, že by funkci apelativa nabyla interjekce onomatopoická, u námi zkoumaných dětí zaznamenán nebyl (tj. neexistují výroky jako „Mňau, poď sem“ nebo „Na, kokodák, vem si zrníčka“).

4.2 SUBSTANTIVA

Podstatná jména se obvykle definují jako slovní druh, jehož funkcí je pojmenovávat substance, vlastnosti, činnost, proces a dějový stav.

4.2.1 FUNKCE SUBSTANTIVA V DĚTSKÉ ŘEČI

Vycházíme-li ze shora uvedené definice a přihlížíme-li k výskytu reprezentantů jednotlivých funkcí v dětských projevech, vystoupí jasně do popředí fakt, že u dítěte jsou primární substantiva ve vlastním slova smyslu, tj. konkrétní pojmenování substantia e (hmotné podstaty).

V daleko menší míře se vyskytují ve slovní zásobě raných vývojových stadií podstatná jména, jejichž funkce záleží v pojmenování činnosti. A není jistě bez zajímavosti, že ze dvou skupin podstatných jmen slovesných, která ve slovní zásobě dospělých tuto funkci zastávají, dítě používá pouze ta, která mají význam konkrétní i nekonkrétní (tj. označují jednak materiál, jednak činnost, sr. „topení“, „pití“), zatímco ta, která jako lexikální jednotky označují pouze činnost, viz „koupání“, „lovení“, „chození“ apod. ve slovní zásobě dítěte prostě chybí, případně se vyskytují ve významu přeneseném.

Analýza dětských projevů přináší nejeden důkaz o tom, že si dítě původně činnostní substantivum vědomě zkonkrétnuje. Tak výraz „oblékání“ neznamena pro něj akt oblékání, ale předměty, které k této činnosti slouží, případně jsou potřebné, viz „košilka“, „svetýrek“, „kabátek“, „čepička“, „rukavičky“ apod. Podobně pak výraz „obouvání“ znamená pro dítě věci jako „botičky“, „papučky“, „ponožky“, „přezůvky“, výraz „je-

zeni“ pak věci potřebné ke stolování, sr. dětskou výpověď: „Nachystám už jezení“ a snaží ke stolu ubrousky, příbory, talířky, skleničky atd. O obecném charakteru takovýchto výrazů jsme pojednali v § 1.2.2.

Vzácná jsou ve slovní zásobě dítěte také podstatná jména, jejichž funkce tkví ve vyjadřování vlastností. Dítě prakticky nezná abstraktní výrazy jako „moudrost“, „hloupost“, „chytrost“, „lenost“ apod., tj. substantiva, která přímo neodrážejí objektivní realitu.

Velmi častá jsou na druhé straně taková substantiva, jejichž původ spočívá v hypostazi jisté vlastnosti (ať už konkrétní nebo abstraktní), sr.

„chlupáček“ = pejsek, „noháček“ = čáp, „pichlác“ = ježek, „vlásk“ = lev, „kuňkalka“ = žába, „ryška“ = liška, „chytračka“ = liška, „hlupáček“ = hloupý chlapec.

Vůbec pak ve slovní zásobě dítěte chybí substantiva, jež pojmenovávají proces (viz stárnutí, šedivění) a dějový stav (viz spánek, chůze, let, bezvědomí atp.).

Druhý podstatný rozdíl, týkající se funkce substantiv v řeči dítěte a v řeči dospělých, je následující: zatímco ve výpovědích dospělých substantiva – jakožto primární slovní druh – zpravidla nekonotují,²⁴ v dětské řeči, alespoň v počátečních vývojových stadiích, tj. období jednoslovných vět, tuto funkci mají; sr. skutečnost, že výpověď „máma“ nevyjadřuje pouhé apelativum, ale momentální situaci jako „Máma přišla“, „Mámo pojď sem“, „Mámo dej mi to“, „Mámo vezmi mně“ apod.; k potřebné konotaci realizovaného substantiva napomáhají ovšem ne významnou měrou i jevy mimojazykové jako gestikulace, mimika, pláč, smích aj.

4.2.2 MLUVNICKÉ KATEGORIE SUBSTANTIVA

Jak obecně známo, substantiva jsou v jazycích zpravidla charakterizována číslem, rodem, pádem, eventuálně určeností. Ne všechny tyto mluvnické kategorie substantiva jsou pochopitelně zastoupeny ve všech jazycích a ne všechny mají stejnou závažnost. Např. určenost je typickým rysem substantiva v angličtině a v němčině, v češtině naopak jako mluvnická kategorie chybí. Na druhé straně čeština a ruština, jež jsou reprezentanty jazyků syntetických, mají silně rozvinutou flexi.

Rozdíly v zastoupení a hlavně ve využívání mluvnických kategorií substantiva pak existují i uvnitř jazyka, srovnáváme-li jazykový systém dítěte s jazykovým systémem dospělého.

²⁴ K této otázce sr. zejména práci polského lingvisty Milewského (1965, 94–104).

představuje jeden z velmi závažných rysů u substantiva ve většině jazyků. Nejběžnější rozdíl v této kategorii je rozdíl mezi individualitami a pluralitami. Pluralnost však může vyjadřovat nejen mnohost, ale i dvojnost, tj. duál. Ten je v moderních jazycích velmi vzácný a nezřídka se jím nesprávně definují výrazy, které tuto kategorii nereprezentují, jako např. druhotvary pro specializovaný význam, viz „oka“ (na punčoše) – „oči“ (čidlo zraku), „ucha“ (na hrnci) – „uši“ (čidlo sluchu) apod.

Častějším jevem v moderních jazycích je tzv. podvojnost, kterou důsledně využívá např. angličtina k označování věcí, jež se skládají ze dvou stejných částí, sr. „a pair of scissors“ (nůžky), „a pair of spectacles“ (brýle), „a pair of tongues“ (kleště). Jak ukazují již uvedené překlady anglických názvů, čeština podvojnost tohoto typu nerespektuje. Termín „pár“ používá pro tzv. párovost, kdy každý z obou členů páru je oddělitelný od svého protějšku, sr. „pár bot“, „pár punčoch“, „pár koní“ apod.

Ne výjimečným jevem v češtině je však jiný číselný aspekt, totiž hromadnost, viz „kvítko“ – „kvítí“, „list“ – „listí“, „kámen“ – „kamení“, „uhel“ – „uhlí“ (v posledním z uvedených příkladů se však singulárový tvar používá dnes již jen v ustálených rčeních, sr. „oči jako uhel“, „vlasy černé jako uhel“).

Na druhé straně tzv. partitivnost, která je běžně užívaným aspektem např. v současné francouzštině (sr. „de l'eau“, „des hommes“ ap.), je v dnešní češtině téměř neznámá; zachovala se pouze v tzv. genitivu záporovém, sr. „nemám peněz“, „nemá ani trochu rozumu“ apod.

Pluralia tantum pak představují více méně samostatnou kategorii plurálu. Pokud se v témže jazyku vyskytuje i odpovídající tvar singulárový, nejsou tyto tvary mezi sebou v mnohostním protikladu – liší se však významově. Známé jsou doklady z angličtiny, sr. plurálové „colours“ slouží k pojmenování *praporu*, singulárové „colour“ pak je označením pro „barvu“; podobně „letters“ = *literatura*, „letter“ = *písmo*.

Substantiva látková pak existují pouze v singuláru, pomocí něhož vyjádří jak část látky, tak i její celek, viz „písek“, „cukr“, „mléko“, „koks“, „voda“ apod.

Zařazení substantiv do plurálových tříd není vždy stejné, sr. např. angl. „grape“ (hrozen) je počítatelné substantivum, jeho plurálový tvar je „grapes“ (sr. *he ate six grapes* = snědl šest hroznů); na druhé straně německé „Traube“ je jméno látkové. Francouzské „raisin“ může být použito buď v singuláru jako jméno látkové (*Vous voulez du raisin?*) nebo jako jméno hromadné (*Prenez un raisin*), což ovšem neznamená „Vezměte si jeden hrozen“ ale „vezměte si hrozny“. Podobně pak např. franc. „fruit“ a ruské „frukt“ jsou substantiva počítatelná, jejich český ekvivalent „ovoce“ je však jméno látkové.

Nyní k otázce, jak se s uvedenými číselnými aspekty vypořádávají děti:

Primární je pro dítě singulár. Tento tvar je v počátečních vývojových stadiích daleko běžnější a stabilnější, což je plně v souladu s faktem, že jak fonologické tak gramatické jevy bezpříznakové mají vyšší funkční zatížení a objevují se i fixují u dítěte jako první.

Výjimečně se pak na tomto stupni mluvního vývoje realizují i tvary plurálové. Nejsou však přesvědčivé doklady toho, že by dítě vědomě rozlišovalo singulár od plurálu, nebo že by si bylo vědomo funkce plurálových koncovek. V rámci jednoho slova zpravidla zná a používá buď pouze tvar singulárový (což je daleko častější) nebo pouze tvar plurálový, sr. „máma“ „nosánek“, „bříško“ – „děti“, „očička“, „nožičky“, „ručičky“ apod.

S rostoucí slovní zásobou a bohatším rejstříkem sdělování pak nastává pochopitelně potřeba používat jak individualnost tak pluralnost a oba tyto aspekty navzájem odlišovat. A na tomto místě se začíná uplatňovat kreativita dítěte; pokud totiž přejímá hotové plurálové tvary z řeči svého okolí, zpravidla se tyto výrazy shodují s územ dospělých. Tvary nenáležité jsou pak prvním signálem toho, že dítě pochopilo rozdíl mezi individualností a pluralností a začíná tento rozdíl formálně vyjadřovat prostřednictvím svých vlastních pravidel, sr. doklady jako „chlapečeki“, „brouki“, „koberci“, „holčički“, „kuřátky“ apod.

Takovýto způsob tvoření vykazuje následující tendence:

- maximální ekonomii ve vyjadřování: dítě vystačí s jedinou koncovkou -i bez ohledu na to, jde-li o rod mužský, ženský nebo střední, o substantivum životné nebo neživotné, o vzor tvrdý nebo měkký;
- maximální pravidelnost v gramatickém systému; prakticky se to projevuje v tom, že dítě připojí tuto zobecňující koncovku k singulárovému tvaru, aniž by provedlo jakékoliv formální změny ve kmeni, které jsou v češtině v jistých situacích povinné – jako např.

alternace *k/c* sr. náležité tvary „brouk“ – „brouci“ s dětským „brouk“ – „brouky“;

alternace *f/v* sr. náležité tvary „lev“ (pochopitelně s provedenou neutralizací znělosti na konci slova) – „lvi“ s dětským „lef“ – „lefi“;

alternace *š/ž* sr. náležité tvary „věž“ – „věže“ (v sg. jde opět o neutralizaci znělosti) dítě však realizuje neznělé /š/ jak v sg., tak v pl., sr. „věš“ – „věši“;

alternace *e/0* sr. náležité „pes“ – „psi“ s dětským „pes“ – „pesi“, pod. pak „koberci“, „lefi“ atp.

alternace *ů/o* sr. náležité „dům“ – „domy“ s dětským „dům“ – „důmy“ atp.;

- vytváření plurálových tvarů i tam, kde je gramatický systém dospělých nemá, tj. u substantiv látkových, viz „ovoc“ – „ovoci“, „cukr“ – „cukry“, „koks“ – „koksy“, „písek“ – „pisky“, „snížek“ – „snížky“, „voda“ – „vody“; k nenáležitým plurálovým tvarům sr. následující dětské výroky: „Dostal jsem od čerta jen koksy, zlobil jsem“. „Už napadal snížek a ještě pořád padají snížky“. „Tečou obě vody, horká i studená“ (tj. voda z obou kohoutků u umyvadla). Poslední příklad velmi přesně dokládá, že plurál se vztahuje skutečně na „vodu“. Nejde tedy o zkratkové vyjádření vazby akuzativ + genitiv (kde substantivum v akuzativu bylo prostě vypuštěno), s nímž se setkáváme v jazyce hovorovém, sr. doklady jako „Pane vrchní, dvě vody“; „Platím tři piva“ apod.
- důsledné používání plurálových tvarů ve vazbách ad sensum v situacích, kde dospělí dávají přednost singuláru, přesto, že plurálové tvary existují, sr. „koupil kilo mrkve“ s dětským „koupili jsme kilo mrkefíček“; „talíř růžičkové kapusty“ s dětským „spalal plnej talíř růžičkovejch kapustiček“. Podobné vazby ad sensum dokládá i mnoho dalších příkladů z řeči dítěte, sr. „plechovka hrášků“, „sáček čoček“, „miska agreštů“, „hrníček je plnej rybizů“ apod. A není jistě bez zajímavosti zde konstatovat, že některé jazyky – jako příklad uvedeme angličtinu – mají v podobných situacích rovněž tvar plurálový, sr. „a plate of carrots“ (=talíř mrkví), „a plate of peas“ (= talíř hrášků), „a plate of beets“ (= talíř řep), „a basket of onions“ (= košík cibulí) atp.
- Plurálových tvarů používá dítě i v případech, kde jde o označení druhu, což je opět v rozporu s běžným územ obecné češtiny, sr. doklady jako „Mám rád rybu“. „Do kdy je hájena koroptev“; „Od kdy se střílí bažant“ s dětským: „Mám moc rád rybičky“; „Kdy se střílíjou srnci“; „Můj tatínek je myslivec a chodí na zajíce“²⁵ atp.
- Pravidelným plurálem pak dítě ve většině případů nahrazuje i hromadnost, viz doklady: „Už padají listy“, „byly tam samý kameny“ s náležitým „Už padá listí“, „bylo tam samé kamení“. Sr. i dětskou interpretaci známé písničky o Cestáři: „A kameny a kameny a kameny tam roztloukal...“
- Číselný aspekt dvojnost, resp. párovost vyjadřuje dítě analogicky podle ostatních tvarů a v podstatě v souladu s územ dospělých, viz „núžky“, „tepláky“, „kalhoty“; A není jistě bez zajímavosti, že právě u těchto substantiv se objevují tyto jasně plurálové tvary i s jinou koncovkou než -i, sr. „punčocháče“, „kamaše“, „dveře“, „játra“ apod. A nabízí se otázka, zdali skutečnost, že tato slova slyší dítě ve svém

okolí pouze v jediném tvaru, má za následek fixaci plurálního tvaru náležitého, nikoliv analogického.

Nicméně dítě se většinou s existencí jediného tvaru nespokojí. Protože pak tento pro ně evidentně představuje tvar plurální, vytváří zpětně jeho singulárový protějšek – zřejmě ve snaze dosáhnout symetrie v jazykovém systému, sr. „*nůžky*“ – „*nůžka*“, „*tepláky*“ – „*teplák*“, „*punčocháče*“ – „*punčocháč*“, „*kamaše*“ – „*kamaša*“, „*dveře*“ – „*dveř*“, „*játra*“ – „*játro*“. Jak naznačují uvedené příklady, dítě v této fázi mluvního vývoje dosud nemá jasno v rodech; v některém případě prostě odpojí koncovku, kterou chápe jako pluralizační, viz „*teplák*“, „*dveř*“, v jiných pak ji nahrazuje koncovkou singulárovou *-a* (která by signalizovala rod ženský) viz „*nůžka*“, „*kamaša*“, v jiných pak koncovkou *-o* (které, jak si ukážeme později, charakterizuje rod střední) viz „*játro*“, kde však není vyloučena ani kontaminace s výrazem „*jádro*“ (sr. § 3.6.2).²⁶

- Stejným způsobem zachází dítě i se substantivy, která se obvykle nazývají plurália tantum, viz „*housle*“, „*spalničky*“, „*kamna*“, „*peníze*“ apod. I tady použije zpětného tvoření k tomu, aby mělo k dispozici tvary singulárové, sr. doklady jako: „*Půjč mi tu housličku*“; „*Vašíček dostal spalničku*“; „*Pověsíme to nad kamnu, je to mokrý*“; „*Máme doma housličku a pěkný bubínek*“ atd.

I když důsledkem tohoto způsobu tvoření vznikají ve slovní zásobě mnohé neologismy, které zpravidla nemají ekvivalenty v řeči dospělých, nelze to považovat za jev čistě dětský. Příklady jako např. anglické „*pea*“ (= hrášek) a „*cherry*“ (= třešně) ukazují, že i v historickém vývoji jazyků se s ním můžeme setkat. Oba tyto tvary vznikly zpětným tvořením z domnělého plurálu (viz funkce koncovky *-s* v angličtině) i. e. „*peas*“ a „*cherris*“.

4.2.22 R o d

Další charakteristický rys, který ve většině evropských jazyků vystupuje u substantiva do popředí, je r o d. V češtině je, jak obecně známo, většina substantiv zasazena do určitého rodu již svou formou a změna rodu je zpravidla doprovázena změnou formy. U českého dítěte lze konstatovat, že v nejranějším období mluvního vývoje kategorie rodu není uplatňována. Vyplývá to ze skladby slovní zásoby. Zmínili jsme se již na jiných místech (sr. např. § 4.0), že první vývojová stadia jsou charakterizována

²⁵ Že jde i v tomto případě o tvar plurální usuzujeme z toho, že dítě na tomto stupni mluvního vývoje a v souladu s územ hovorovým užívá v akuzativu singuláru zásadně koncovku *-a*, viz „*vidíš zajíca*“, „*k obědu jsme papali zajíca*“ atp.

²⁶ I když tento způsob tvoření v češtině běžný není, lze se s ním ojediněle setkat i v řeči dospělých, sr. výrok prodavačky v konfekci: „*To je letní kalhota, proto se vyrábí jen v těchto světlých barvách*“.

především výpovědmi jednoslovnými, které jsou reprezentovány většinou interjekcemi a dětskými slovy, u nichž je rod irelevantní.

S růstem slovní zásoby se pak objevují především substantiva označující osoby a věci bezprostředního okolí dítěte. Jsou vesměs přejímána tak, jak je dítě slyší, tedy buď ve tvaru singulárovém nebo plurárovém. Primární je pochopitelně singulár, který jako jev bezpříznakový má v řeči dětské – stejně jako ve světových jazycích – podstatně vyšší frekvenci než plurál. Tak např. výrazy „máma“, „táta“, „teta“, „bába“, „děda“, „nosánek“, „bríško“, „pusinka“, „bradička“ se vyskytují zpravidla pouze ve tvaru singulárovém, výrazy „děti“, „nožičky“, „ručičky“, „ouška“, „očička“, „vlásky“, „tvářičky“ pak většinou pouze ve tvarech plurárových.

Z jiných druhů slov, které by signalizovaly rod substantiv, jsou to slovesa a adjektiva. Jejich výskyt je však v počátečních stadiích mluvního vývoje natolik sporadický, že jen stěží lze předpokládat, že by zařazování substantiv do rodových tříd podstatně ovlivnila. Kromě toho, slovesa se zprvu objevují v infinitivu a v imperativu, z flektivních tvarů pak převažuje přezens a futurum, tj. tvary, které jsou ve vztahu k rodu neutrální.

K odchýlkám proti běžnému úzu dochází teprve tehdy, začne-li dítě používat čas minulý, kde rodové rozdíly jsou relevantní, podobně jako u adjektiva, viz „papal“ – „papala“ – „papalo“; „malý chlapeček“ – „malá holčička“ – „malé děvčátko“. Nedodržování povinné shody spolu s vysokou frekvencí sloves i adjektiv ve tvarech, jež jsou charakteristické pro rod ženský, sr. „Vašíček hapala“, „Honziček nespinkala“, „malá Ivánek“ prozrazuje, že dítě si existenci rodu dosud dostatečně neuvědomuje.

A-ové zakončení nicméně převládá i v období, kdy dítě tuto koncovku připisuje femininům, ale nezřídka i maskulinům tam, kde dosud tápá. Jako jeden z důvodů takového počínání lze spatřovat v tom, že dítě má silnou tendenci, která přežívá velmi dlouho, preferovat slabiky otevřené, tedy typ konsonant – vokál. Odtud vysvětlení tvarů jako „koňa“, „čápa“, „sloňa“. Nemaleou měrou jistě přispívá i fakt, že koncovka -a je, zejména v dětské slovní zásobě silně produktivní a slova s a-ovým zakončením mají daleko nejvyšší frekvenci.²⁷ Navíc pak předkládané mluvní vzory mají vesměs tvar rodu ženského. Projevy matky, resp. zdravotní sestry i ostatního personálu v jeslích (který je složen výlučně z žen), které dítě nejčastěji slyší a přejímá, vysvětluje tento aspekt dětské řeči naprosto přesvědčivě.

Ke kolísání mezi maskulinem a femininem dochází u slov jako „brambor“ – „brambora“, „kedluben“ – „kedlubna“, „korálek“ – „korálka“, „papuč“ – „papuča“, „botek“ – „botka“, „dort“ – „dortá“, tedy vesměs ve výrazech, které ve stejných podobných dubletách existují i v hovorové češtině nebo charakterizují některý z dialektů. Cel-

²⁷ A to nejen u dětí českých; sr. mj. statistický údaj M. I. Popovové (1973, 274), kde autorka konstatuje, že dětský slovník obsahuje 70 % slov končících na -a.

kově je však možno konstatovat, že dítě vyrůstající v prostředí brněnské češtiny dává v uvedených příkladech přednost tvaru rodu ženského. A nabízí se otázka, zdali to není právě výrazné *a*-ové zakončení feminina (kde, i když jsou i zakončení jiná, je *a*- daleko nejproduktivnější), zatímco u maskulin je zakončení velmi variabilní (může končit prakticky kteroukoliv neznělou, resp. znělou nepárovou souhláskou, ba i samohláskou, sr. „*kluk*“, „*chlapec*“, „*nůž*“, „*strom*“, „*pán*“, „*hrad*“, „*les*“, „*dub*“, „*meč*“, „*lev*“, „*hrách*“, „*háj*“, „*stůl*“, „*táta*“, „*kníže*“ apod., což odporuje dětskému požadavku jasné kategorizace.

Vlivu hovorové češtiny je třeba připsat, podle našeho názoru i zdánlivou neutralizaci rodu u adjektiv, sr. jediný tvar s koncovkou *-ý*, který je používán ve vztahu k substantivům maskulin, feminin i neuter v čísle množném a k substantivům maskulin a neuter v čísle jednotném, sr.

„*pěkný kluci*“, „*pěkný knížky*“, „*pěkný autička*“;

„*hodný chlapec*“, „*červivý jablíčko*“;

Z tohoto úzu se však velmi často vyčleňuje adjektivum maskulina, viz „*hodný chlapec*“. Jedná se totiž o tvar spisovný a ten velmi často v řeči brněnského dítěte ustupuje tvaru hovorovému, viz „*hodnej chlapec*“. (Podrobněji k této otázce se vrátíme při projednávání mluvnických kategorií u adjektiva, sr. § 4.4.2.)

O vědomém zařazování substantiv do rodových tříd pak svědčí chování dítěte v případě, kdy se forma označující substantivum vymyká běžnému úzu. Je to např. zařazování substantiv typu „*mrkev*“, „*sůl*“, „*kost*“, „*konev*“, „*garáž*“ apod. mezi maskulina, sr. doklady jako „*bílej sůl*“, „*velkej mrkev*“, „*velikej kost*“, „*podej mi ten konev*“, „*zavezu autičko do garážu*“ a naopak substantiva typu „*táta*“, „*děda*“, „*Vojta*“, „*Honza*“ mezi feminina, sr. „*táta přišla*“, „*děda kouřila*“, „*Vojta hapala*“, „*Honza nepapala*“.

Analogické doklady konstatuje také M. I. Popovová u dětí ruských, sr. „*Djadja sidela na lošadke*“; „*Papa zaboleta*“.²⁸

Z psychologického hlediska tu jde o jakousi asociaci, která u dvou sousedních slov je základem pro osvojení gramatické shody.²⁹ Z hlediska lingvistického je pak vysvětlení tohoto jevu nasnadě: koncovka *-a* je zřejmě v tomto období jediným relevantním znakem signalizujícím rod ženský. Srovnej v této souvislosti i tendenci ke generalizaci, kde dítě koncovku *-a*

- přidává k substantivům, jejichž koncovka je nulová, viz „*saňa*“ (= saň), „*laňa*“ (= laň), „*niňa*“ (= niť) apod.;
- využívá jako substituce místo náležitého *-e* ve vzorech měkkých, viz „*kaša*“ (= kaše), „*košila*“ (= košile), „*papuča*“ (= papuče) apod.

Dětské výroky jako „*Proč říkáš košile, když je jedna, to je přece*

²⁸ Sr. M. I. Popova, 1973, 273.

²⁹ K této otázce sr. studii I. P. Pavlova, „*Polnoje sobranie trudov*“, Vol. 3, 1949, s. 56.

košila“; „Kaša je moja, kaše jsou přece pro všechny děčka“ ukazují, že koncovka *-a* je pak navíc pro dítě prostředkem k vyjádření singuláru, zatímco *-e* je prostředkem k vyjádření plurálu. Zároveň pak odhalují, že právě tak jako se dětský systém brání existenci nulové koncovky, brání se i existenci dvou stejných tvarů, mají-li tyto vyjadřovat odlišnou funkci, sr. náležitě „košile“ (označení pro singulárový i plurálový tvar) s dětským „košila“ = singulár, „košile“ = plurál. V neposlední řadě pak tyto doklady znovu potvrzují domněnku, že dětský gramatický systém předpokládá maximální pravidelnost i ekonomičnost. K tomu, aby jistý tvar byl chápán jako reprezentant určitého paradigmatu je třeba, aby byl v jazyce dostatečně zastoupen a ve slovní zásobě dostatečně využíván, jinými slovy, aby nebyl jevem sporadickým a co do tvoření výjimečným, sr.

maskulina typu „stůl“, „vůl“, „kůl“, „důl“ proti sporadickému femininu „sůl“, případně

maskulina typu „most“, „host“, „dorost“, „hvozd“ proti sporadickému femininu „kost“ atp.

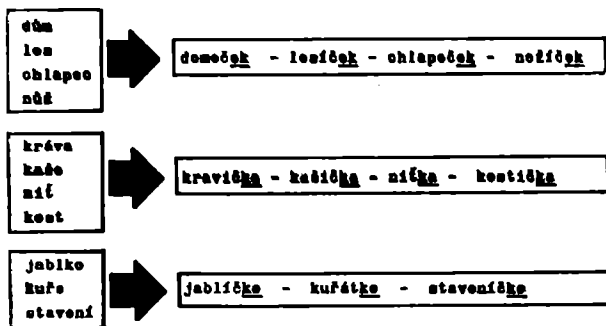
Tyto příklady, stejně jako zásahy v málo produktivních tvarech typu „nit“, „saň“, „dlaň“, „táta“, „děda“ apod. ukazují, že ve zjednodušeném jazykovém systému dítěte platí konsonantické zakončení jako signál k zařazení substantiva mezi maskulina, vokalizace pak mezi feminina³⁰ – případně mezi neutra, kde je v počátečních stadiích mluvního vývoje silná tendence generalizovat koncovku *-o*, sr. dětské tvary jako „kuřato“, „housato“, „sluno“ vedle náležitého „kuře“, „house“, „slunce“, případně i vyšší frekvenci tvaru „děčko“ ve srovnání se spisovným tvarem „dítě“.

Tuto tezi potvrzuje i preference tvarů se zakončením konsonantickým u maskulina tam, kde je možnost výběru, sr. „děda“ – „dědek“, „dědeček“, „táta“ – „tať“, „tatík“, „tatínek“, „Váša“ – „Vašek“, „Vašíček“, „Vojta“ – „Vojtík“, „Vojtíček“ apod. Analýza výše uvedených příkladů ukazuje, že ve většině případů jde o preferenci tvaru deminutivního a nabízí se otázka, zda to není právě pravidelnost v koncovkách deminutiv (viz *-ek* pro maskulina, *-ka* pro feminina, *-ko* pro neutra), která vysvětluje vysokou frekvenci deminutiv v dětské slovní zásobě i zálibu dítěte v jejich tvoření.³¹ Jejich forma nejenže jasně determinuje příslušný rod, ale také zjednodušuje gramatický systém v tom smyslu, že stírá rozdíly mezi vzory tvrdými a měkkými, sr. následující tabulky:

Touto naší tezí se však dostáváme do rozporu s dosti rozšířeným názorem, že deminutiva nepatří do dětské slovní zásoby, že pro svou délku a konsonantické skupiny, pomocí nichž většina z nich je tvořena, nejsou

³⁰ Sr. v této souvislosti i příklad, který uvádí Popovová (1973, 273) u dítěte, osvojující si ruštinu: „Lošad pojechal“ (přičemž „lošad“ je femininum).

³¹ Tady máme na mysli fakt, že dítě si přitváří deminutivní tvary i tam, kde v systému dospělých chybí; nelze tedy vysvětlovat jejich vysokou frekvenci u dítěte jen proto, že jsou to tvary, kterých dospělý nejčastěji používá ve styku s dítětem a dítě je proto do svého systému přejímá.

vhodná jako mluvní vzory a neměla by se tudíž v konverzaci s dětmi vůbec používat. Podle našeho názoru (a v tom se ztotožňujeme s K. Ohnesorgem)³² je to názor nesprávný. Rozbor dětské slovní zásoby evidentně prokazuje, že dítěti nevadí slabičná délka slova. Dokladem toho je fakt, že již v nejranějším období mluvního vývoje realizuje dítě slova víceslabičná (a monosylaba, jak jsme ukázali ve studii *The Development of Vocabulary in the Child*, 1968, s. 60, nejsou zdaleka nejužívanější slova raného dětství). Většinou jde o realizaci interjekcí, které zvládají zpravidla bez obtíží všechny děti bez ohledu na svou psychickou a motorickou vyspělost, sr. polysylaba typu „kokokodák“, „kykyryký“, „cilililink“, „trádytydá“ apod. Výjimečné pak nejsou ani případy, kdy dítě – oproti úzu dospělých – ještě další slabiky přidává, aby tímto způsobem vyznačilo delší dobu trvání přírodního zvuku, resp. zvýšilo emocionálnost (sr. § 3.3).

Ani obtížnost konsonantických skupin se nedá generalizovat jako rozhodující faktor proti užívání deminutivních tvarů. Je sice pravda, že dítě dává přednost slabičné struktuře konsonant – vokál a že v počátečních vývojových stadiích konsonantické skupiny zjednodušuje. Zjednodušuje je však nejen ve zdobnělinách, ale ve všech slovech (i jednoslabičných) a ve všech pozicích, tj. náslovné, středové i koncové.

Lze souhlasit i s tezí, že fonetická realizace fonému /č/ je pro svůj semiokluzivní charakter jedna z nejobtížnějších a že si proto dítě foném /č/ osvojuje poměrně pozdě, zpravidla jako jeden z posledních konsonantů. Na druhé straně je ovšem faktem, že si jej osvojí nejprve právě ve vysoce produktivním deminutivním sufixu -ček, -čka, -čko, zatímco v jiných pozicích jej i nadále vynechává, případně nahrazuje fonémem jiným (jako jeho substituce je zpravidla využíván foném /t/, ve vyspělejších stadiu pak /š/).

S vyloučením deminutiv ze slovní zásoby dítěte však nelze souhlasit ani z jiných důvodů. Jsou totiž živou součástí české slovní zásoby a tuto

³² Sr. Ohnesorg, 1959, 33, kde autor polemizuje na toto téma se Seemannem.

nelze svévolně ochuzovat, zejména pak ve styku s dětmi. Někdy ostatně tento požadavek nelze splnit již z toho důvodu, že slova zdobnělá a nezdobnělá se během doby sémanticky odlišila, sr. „*medvídek*“ (hračka) — „*medvěd*“ (zvíře), „*autíčko*“ (hračka) — „*auto*“ (dopravní prostředek), „*panáček*“ (loutka, případně figurka personifikující listonoše, viz písničku „*Jede, jede, poštovský panáček*“) — „*pán*“ (osoba mužského rodu).

Že se tato slova již necítí jako zdobněliny, svědčí adjektiva, jimiž je dítě blíže kvalifikuje, viz oxymórní spojení jako:

„*To je ale velikej medvídek*“ (ukazuje na hračku ve výkladní skříni);
„*A za ním jde malej medvěd*“ (dítě vypráví pohádku o medvědech);
„*Koupíme si letos velikánanánskej vánoční stromeček*“ atp.³³

Navíc pak uvedené příklady naznačují, že sémantickým jádrem v nich není pro dítě primární „*m a l o s t*“, ale spíše „*e m o c i o n á l n o s t*“, která vystihuje afektivní vztah dítěte k danému předmětu. Zmínili jsme se již na jiných místech, že charakteristickým rysem dětské řeči (a tu máme na mysli nejen řeč dítěte, ale i řeč dospělého v konverzaci s dítětem) je *e m f a z e*, která řeč dětskou činí vpravdě dětskou a staví ji tak do stylistického protikladu s neemocionální řečí dospělých v jejich vzájemné komunikaci. A deminutiva jsou — podle našeho názoru — jedním z velmi důležitých prostředků, které slouží dítěti k vyjádření této emfaze v plánu gramatickém, podobně jako mu nadměrná kvantita, palatalizace, labializace, aspirace a jiné fonetické změny sloužily jako takovéto prostředky v nejnižším plánu jazykovém, tj. fonetickém.³⁴

Tím ovšem nechceme říci, že by dítě neovládalo nebo si neuvědomovalo *protiklad substantivum — deminutivum*. Nejedna doklad, namátkově vybraný z řeči českých dětí, ukazuje naprosto přesvědčivě, že dítě — v určitém vývojovém stadiu — je si tohoto protikladu vědomo a že oba tvary, zdobnělý i nezdobnělý, používá správně v náležitých situacích, uplatňujíc při tom předpoklad, že každé substantivum má svůj protějšek v deminutivu. Odtud vysvětlení zdobnělin jako „*dřevátko*“ (= malý kousek dřeva), „*hřišťátko*“ (= malé hřiště), „*světeček*“ (= malý svět), „*stěnička*“ (malá stěna), které v běžné slovní zásobě nemají ekvivalenty. Stejně postupuje dítě i u slov přejatých, která rovněž v řeči dospělých zdobněována nebývají, sr. „*gramofóneček*“, „*garážečka*“.

Výjimečná nejsou u dítěte ani jakási vícestupňová deminutiva, kdy dítě pomocí nejrůznějších infixů dosahuje vyjádření menších rozměrů a zároveň zvýšení expresivity výrazu, sr.

„*pes*“ — „*pejsek*“ — „*pejsánek*“ — „*pejsáneček*“ — „*pejsulínek*“;
„*pana*“ — „*panenka*“ — „*panenečka*“ — „*panulinenka*“;
„*kotě*“ — „*koťátko*“ — „*koťátečko*“ — „*koťátenečko*“.

Podobné výrazy spisovná čeština nemá. Jakési analogie lze nicméně spatřovat ve výrazech, které se objevují v lidových písních, sr. „zahrádečka“, „studénečka“, „sekerečka“, „okýnečko“ apod.

V § 3.4 jsme se zmínili o tom, že dítě z deminutiv (a to nejednou i z deminutiv domnělých) vytváří dítě substantiva nezdobnělá. A právě způsob, jakým změny deminutivum – substantivum dosáhne (tj. prosté odtržení sufixů *-ek*, *-ka*, *-ko*) i výsledný neobvyklý tvar ukazuje na primárnost deminutiva v dětském jazykovém systému i na aktivní projev dítěte, nikoliv na pasivní přejímání existujících dvojic z běžné slovní zásoby. Jako ilustraci sr. dětské neologismy typu „oříš“ (= velký oříšek = *ořech*), „holoub“ vedle „holoubek“, „zoub“ vedle „zoubek“, „kníža“ vedle *knížka*; „jež“ vedle „ježek“, „klac“ vedle „klacek“, „mimino“ vedle „miminko“ atp. V obou případech zpětného tvoření (tj. jak z deminutiv skutečných, tak z deminutiv domnělých) se zřetelně rysuje snaha dítěte vyjádřit kategorie rodu v mezích svého gramatického systému, viz konsonantické zakončení u maskulin, *a*-ové zakončení u feminin a *o*-ové zakončení u neuter.

Dětské dotazy a komentáře, které vyplývají z opravování takovýchto dětských neologismů ze strany dospělého viz „*Proč se neříká tátovo ponožka, když moja malá je ponožka a táta má velkou nohu*“ nebo „*Když se malý vajíčko jmenuje vajíčko, tak velký se musí jmenovat vajo*“ pak naznačují, že dítě, byť svým vlastním způsobem, o jazyce přemýšlí, jinými slovy, je schopno metajazykového myšlení. Srovnej v této situaci i příklady, které uvádí Gvozdev jako reakci svého tříapůlletého syna na dotaz: „*Když já jsem lev, co jsi ty?*“ – „*livunčik*“; nebo „*Já jsem mišulčik a ty jsi medvěd*.“ Tyto a mnohé jiné doklady z řeči předškolních dětí ukazují, že ohraničování schopností a dovedností do určitého věku není relevantní.³⁵

Také augmentativa tvoří významnou složku dětské zásoby, i když jejich výskytová frekvence i jejich počet je – ve srovnání s četností deminutiv – nesporně nižší. Jak jsme ukázali v § 3.4, slouží tato jako kvantitativní i kvalitativní protiklady k substantivům neaugmentovaným, viz „*slon*“ – „*sloňák*“, „*Hana*“ – „*Hanáč*“ apod. A není jistě bez zajímavosti, že všechna augmentativa mají tvar mužského rodu (a to konsonantického zakončení), i když rod původního, neaugmentativního substantiva může být jiný, viz „*máma*“, „*auto*“ apod. Navíc pak dítě pomocí těchto augmentativních tvarů kvalifikuje negativně nejružnější

³³ Podobná spojení nejsou ostatně vyloučena ani v řeči dospělých, sr. např. výrok jako „*obrovské ručičky věžních hodin*“.

³⁴ K této otázce sr. F. Daneš (1957, 72); mnoho zajímavých postřehů z této oblasti lze najít v obecné lingvistické práci V. Machka „*Studie o tvoření výrazů expresivních*“.

³⁵ Obvykle se traduje, že dítě předškolního věku metajazykového myšlení není schopno, sr. mj. J. Chloupek, 1971, 21; doklady Gvozdevovy jsou převzaty ze *Studies of Child Language Development*, ed. Ferguson/Slobin (1973, 583).

substantiva, sr. „*lvák zláč*“ (= zlý lev), „*liška zlodějáč*“ (= liška, která krade), „*taška těžkáč*“ (= těžká taška), „*miminko řvác*“ atd. A zdá se, že ve většině případů negativnost převládá nad rozměrem. Zejména jasně to ukazují příklady „*taška těžkáč*“, kde evidentně dominuje „*tíha*“ jako negativní vlastnost před velikostí, podobně pak „*Hanáč*“ jako hanlivé oslovení děvčátka i spojení „*miminko řvác*“, kde v žádném případě nelze mluvit o nadměrné velikosti miminka.

4.2.23 P á d

Zajímavou kapitolou ve vývoji gramatických systémů u dítěte představuje osvojování jednotlivých pádů, a to jak z hlediska jejich funkce, tak z hlediska jejich formy.

Čeština jako jazyk syntetický s bohatým pádovým systémem, ostře ohraničenou kategorizací vzorů rodových, tvrdých, měkkých, životných, neživotných atd. je, podle našeho názoru, vhodným materiálem pro studii, jakým způsobem si dítě postupně osvojuje tento poměrně složitý a v řadě případů výjimečný systém.

4.2.231 Nominativ

Jako první se u dítěte, zcela podle očekávání, objevuje nominativ singuláru. Jeho tvar se většinou shoduje s tvarem mluvené češtiny. K odchýlkám pak dochází především tam, kde jde o nějaké anomálie, jak ilustrují následující příklady.

Dítě velmi brzy pochopí, že čeština má tři rody, přičemž mužský rod má ve většině případů charakteristické zakončení souhláskové,³⁶ ženský zpravidla koncovku *-a*, střední pak nejčastěji koncovku *-o*. K zafixování tohoto předpokladu přispívají, jak jsme demonstrovali v § 4.2.22, v nemalé míře deminutiva, která jsou velmi často dítěti jako mluvní vzory předkládána. Odtud vysvětlení, proč dítě odtrhuje vokalickou koncovku *-a*, resp. *-e* u maskulin, viz „*taf*“ (x „*táta*“), „*strejd*“ (x „*strejda*“), „*Vojt*“ (x „*Vojta*“), „*kníž*“ (x „*kníže*“) a proč preferuje, zná-li možnosti obě, zakončení konsonantické, sr. „*Honzík*“, „*Jiřík*“, „*tatík*“, „*dědek*“ apod., případně přehodnocuje vzory tohoto typu do feminin, sr. „*táta přišla*“, „*To není Jirka, to je kluk*“.

Analogicky pak feminina, která koncovku *-a* nemají, řadí mezi maskulina (viz „*ten sůl*“, „*ten hůl*“, „*ten kost*“, „*kde je ten Beatrix* = francouzská holčička) anebo přidává koncovku *-a* ve snaze o jasnou kategorizaci (viz „*kosťa*“, „*dlaňa*“, „*Arisa*“ = jméno fenky *Aris* apod.). Velmi

³⁶ Z hlediska systému spisovné češtiny tu jde ovšem o koncovku nulovou.

častá je substituce náležité koncovky měkkých vzorů $e = a$, sr. „kaša“ (kaše), „košila“ (košile) apod. K tomuto jevu zřejmě přispívá jednak tendence ke generalizaci $-a$ pro všechna feminina, jednak fakt, že dítě koncovku $-e$ chápe v daném vývojovém stadiu jako koncovku charakterizující plurál. Stejným způsobem lze pak vysvětlit i substituci *nulová koncovka* $= a$, sr. „kost“ = „kosta“, „saň“ = „saňa“, „myš“ = „myša“ i nenáležité plurálové tvary těchto měkkých feminin jako „kostě“, „saně“, „myše“.

Dokladem na generalizaci koncovky $-o$ pro neutra jsou pak výrazy jako „dító“, „kuřo“ atd., jejichž tvary lze vysvětlit jako působení analogie těch slov, kde je toto $-o$ náležité, tj. ve vzorech tvrdých, sr. „děčko“, „dělátko“, „město“, „jablko“, „kolo“ apod.

K aplikaci koncovky spolu s přechýlením rodu dochází u dnů, jejichž označení patří do kategorie neuter se zakončením i -ovým, viz „pondělí“, „úterý“. Analogicky podle názvů „čtvrtek“, „pátek“, resp. „dnešek“, „zítřek“, „včerejšek“ a v souladu s obecnou češtinou – dává dítě přednost tvarům „pondělek“, „úterek“, což je jen dalším důkazem toho, že dítě má tendenci eliminovat v systému ty vzory, které mají ve slovní zásobě poměrně malé zastoupení.

Nominativ plurálu je rovněž jeden z pádů, který se objevuje u dítěte brzy. K rozdílu oproti běžnému úzu dochází, stejně jako u nominativu singuláru zejména tam, kde jde o tvoření nepravidelné.

Jako první plurálovou koncovku si dítě osvojí silně produktivní $-i$ a používá ji nejen v náležitých případech, tj. u všech maskulin (s výjimkou měkkých neživotných, kde je náležité $-e$, viz „meče“) a u tvrdých vzorů feminin, ale analogicky podle těchto tvarů také u měkkých vzorů mužských (sr. dětské „meči“, „kobereci“ místo náležitého „meče“, „koberce“ a u tvrdých vzorů neuter (sr. „ušičky“, „očičky“ místo náležitého „ouška“, „očička“). Nemalou roli tu nepochybně hraje i zvuková podoba slov, která se často realizují ve stejné situaci, tj. při popisu částí těla, viz „ručičky“, „nožičky“, „tváříčky“, „prstičky“.

Poměrně brzy se ustaluje i nominativ plurálu měkkých feminin, tj. tvary s náležitým $-e$, viz „košile“, „kaše“, „vesnice“, zatímco a -ové zakončení těchto vzorů v singuláru se drží velmi dlouho. Vedle vlivu hovorové češtiny, která má rovněž a -ové zakončení u tohoto typu substantiv je to, zdá se, i dětská nechuť k homonymním tvarům tam, kde tyto reprezentují různé gramatické funkce, viz tvar „košile“ pro singulár i plurál.

A nabízí se otázka, zda se dítě nevyhýbá z téhož důvodu i tvoření nominativu plurálu s koncovkou $-a$ (viz „kúzlátka“, „očička“, „kolečka“, „děvčátka“), které pro ně signalizuje singulár feminina a dává proto přednost tvarům zakončeným na $-i$, které reprezentují kategorii plurálu bez ohledu na rod (viz „kolečky“, „kúzlátky“, „dělátky“ i shora uvedené „očičky“, „ušičky“). Svou roli tu pravděpodobně hraje i vysoce frekventní tvar „děti“, „dětičky“.

Nápadnou odchylkou, s níž se často setkáváme u nominativu plurálu je, že dítě nerespektuje změny v kmenové souhlásce, případně neeliduje samohlásku, sr. „*chlapeček*“ (= chlapečci), „*pejseki*“ (= pejsci), „*brouky*“ (= brouci). V další vývojové fázi si pak zpravidla osvojuje povinnou elizi samohlásky, souhláska však zůstává i nadále nezměněná, viz „*chlapečki*“, „*pejski*“, „*brouki*“ apod.

4.2.232 Akuzativ

Z nepřímých pádů se pak u dítěte zpravidla objevuje a fixuje jako první akuzativ singuláru. Při jeho tvoření vzniká mnoho neologismů tím, že dítě

- nerozlišuje mezi vzory tvrdými a měkkými;
- nerozlišuje mezi vzory životnými a neživotnými;
- jako vzor pro maskulina bere silně produktivní vzor životný tvrdý, přičemž produktivní koncovku *-a* prostě připojuje k nominativu, aniž by prováděla změny v kmenové slabice, které jsou v češtině běžné (i když tento jev není zdaleka tak častý, jako u nominativu plurálu, což podle našeho názoru svědčí o prioritě mluvnické kategorie čísla před pádem);
- jako vzor pro feminina bere produktivní vzor ženský tvrdý, tj. uplatňuje koncovku *-u*.

U maskulin vzor životný tvrdý silně ovlivňuje tvoření akuzativu. Analogicky podle tvarů „*chlapeček*“ – „*chlapečka*“ (případně „*chlapečka*“) vytváří dítě tvary „*chlapec*“ – „*chlapca*“ (místo náležitého „*chlapce*“) a stírá tak rozdíl mezi skloněním tvrdým a měkkým. Podobně pak u neživotných vzorů je u dítěte běžný tvar zakončený na *-a*, tj. „*košička*“, „*kočárka*“, „*domečka*“ (místo náležitého „*košiček*“, „*kočárek*“, „*domeček*“). Vedle analogie ke vzoru životnému tu zřejmě působí i tendence, která je evidentní i u jiných pádů, totiž ignorovat tvary, které mají tzv. nulové koncovky. A vnučuje se otázka, zda vedle tendence ke generalizaci koncovky *-a* pro akuzativ všech maskulin tu nehraje jistou roli i emocionálnost, jíž se dosahuje tím, že substantivum neživotné se přechýlí do kategorie substantiv životných. Tytéž tendence lze totiž pozorovat i v hovorové češtině citově zabarvené, sr. výroky jako „*koupil si spartaka*“, „*má nového žigulika*“, „*naboural trabanta*“ apod. V některých případech pak dochází k přechýlení rodu a tím přeřazení výrazu do jiné stylistické roviny. Např. nesklonné „*taxi*“ patří do stylu jazyka spisovného (sr. „*zavolat taxi*“) a je rodu středního (sr. „*přijelo černé taxi*“). V obecné češtině je však stále častěji zařazováno mezi maskulina (sr. E. Vachek, „*Černý taxi*“), a to, jak signalizuje tvar akuzativu, mezi vzory životné, tedy podobně jako shora uvedené názvy aut, sr.

„koupit spartaka“ — „zavolat taxíka“. Příklady tohoto typu lze nalézt i v jiných jazycích; tak např. v angličtině je klasický doklad rodového přehodnocení z citových důvodů výraz „car“ (= auto). Podle anglických zvyklostí aplikace rodu přirozeného by mělo reprezentovat neutrum. Nicméně majitel auta mu vědomě přisuzuje rod ženský (viz příklad „my poor little car, she has a breakdown“ = moje ubohé malé auto, ona se polámala). Někdy pak dochází k přechylování rodu z důvodů tradičních, např. „ship“ (=loď), jíž ženský rod vtiskuje asociace s latinským „navis“, a to i tehdy, nese-li loď mužské jméno.

Podobně jako u maskulin, také u feminin je u dítěte v počátečních osvojování gramatického systému evidentní tendence ke generalizaci akuzativní koncovky sklonění tvrdého, sr. náležitý tvar „holčičku“ s analogickým „kašu“ (místo náležitého „kaši“) nebo „kostu“, „loďu“, „myšu“ místo náležité koncovky nulové (viz „kost“, „loď“, „myš“). Tvary typu „loďu“, „myšu“ apod. nemají však zpravidla dlouhého trvání. Liší se zřejmě příliš od běžného úzu, dítě je nezřídka dospělým opravováno, a proto tento způsob tvoření akuzativu dříve nebo později opouští. Na druhé straně příklady, které ilustrují ignoranci rozdílu tvrdý—měkký ve vzorech žena—nůše přezívají u většiny dětí, což je podle našeho názoru důsledkem toho, že mluvená čeština rovněž tento rozdíl stírá, viz akuzativ „nůšu“ proti spisovnému „nůši“.

Tvoření akuzativu neutra je ve většině případů náležité. I tady se však projevuje snaha generalizovat koncovku vzoru tvrdého, tedy snaha stejná, jako jsme konstatovali u nominativu, a to i u vzorů měkkých, sr. tvary „děcko“ — „dítě“ — „kuřo“. Na druhé straně se však vyskytují i příklady, které signalizují i vliv vzoru měkkého, což zřejmě souvisí s tendencí preferovat tvar tvořený analogicky podle jiných pádů, v nichž je u tohoto vzoru výraznější koncovka, sr. akuzativ „lvičeto“, „kuřeto“, „kotěto“, případně „lvičato“, „kuřato“, „kořato“. Ani tyto tvary však nemají zpravidla dlouhého trvání. Dítě v nich není utvrzováno svým jazykovým okolím, proto je, podobně jako tvary typu „loďu“, „myšu“ opouští a nahrazuje tvary spisovnými, resp. obecně českými.

V akuzativu plurálu se u maskulin ukazuje v počátečních stádiích gramatického vývoje silná tendence generalizovat koncovku -i pro všechny vzory tvrdé i měkké, životné i neživotné, sr. „chlapečky“, „chlapci“, „strejdy“, „domečky“, „keři“. Oproti běžnému úzu se tedy liší vzory měkké neživotné kde -i substituuje náležité -e, viz „keři“, „koberci“ proti „keře“, „koberce“, dále pak vzory s koncovkou, viz „knížaty“ (místo náležitého „knížata“).

U feminin naopak, analogicky podle nominativu, dochází velmi brzy k diferenciaci vzorů měkkých a tvrdých, sr. „tety“, „tužky“, „židličky“ proti „košile“, „saně“, „židle“. K odchýlkám dochází ve skloňování u feminin typu „kost“, sr. akuzativ „kostě“, „myše“, „mastě“ proti spisovným tvarům „kosti“, „myši“, „masti“. S tvary, které uvádíme jako ty-

picky dětské, je však možno se setkat i v řeči hovorové, případně v některých dialektech.

U neuter pak v akuzativu plurálu zpravidla nedochází k žádným anomáliím a dětské tvoření odpovídá úzu spisovnému, sr. „*města*“, „*moře*“, „*kuřata*“, „*stavení*“. Jen výjimečně a více méně ad hoc se objevují tvary analogické akuzativu singuláru, kdy koncovka *-ata*, resp. *-ete* je připojována i ke vzorům typu „*moře*“, resp. „*město*“, sr. tvary „*mořeta*“, „*děckata*“, „*zrnata*“, „*jádrata*“, „*játrata*“ apod.

4.2.233 Genitiv

je další z nepřímých pádů, který se objevuje poměrně brzy v dětských projevech.

Při tvoření maskulina singuláru lze pozorovat stejné tendence jako při tvoření akuzativu: koncovky tvrdých životných vzorů se uplatňují i u maskulin neživotných a u vzorů měkkých, sr. „*chlapečka*“, „*chlapca*“ (místo náležitého „*chlapce*“), „*kůň*“ (= *koně*), „*domečka*“ (= *domečku*). Příklady typu „*kůň*“, „*důma*“ apod. svědčí o tom, že stejně jako v akuzativu, také v genitivu se dítě zprvu zřejmě soustředí na pádovou koncovku a používá ji, ať už jde o koncovku náležitou nebo analogickou podle produktivních vzorů a ignoruje další změny ve kmeni slova. Teprve v další fázi si je uvědomí a začne je aplikovat v souladu s běžným územ, sr. „*doma*“, „*koň*“. Analogické koncovky podle vzoru tvrdého životného mají však poměrně pevné místo v gramatickém systému dítěte, pod. jako v řeči hovorové.

U feminin je v genitivu singuláru vzoru tvrdých vesměs náležitá koncovka *-y*, viz „*holčičky*“, „*tety*“, „*knížky*“. U vzorů měkkých pak kolísá náležité *-e* s analogickým *-i*, sr. „*kaše*“, „*košile*“, „*saně*“ proti „*kaši*“, „*košili*“, „*sani*“ a naopak zase náležité *-i* s analogickým *-e*, sr. „*myši*“, „*kosti*“, „*masti*“ proti „*myše*“, „*kostě*“, „*mastě*“. A podobně jako u maskulin, také u feminin se poměrně brzy ztrácejí tvary s nenáležitým *-i* tj. „*kaši*“, „*košili*“, „*sani*“, zatímco koncovka *-e* je poměrně stabilní i u substantiv vzoru „*kost*“, viz nenáležité „*kostě*“, „*myše*“ ve standardu spisovném, existující však v mluvě hovorové.

U neuter pak dítě v singuláru realizuje náležité genitivní *-a* u vzoru tvrdého (sr. „*města*“, „*děcka*“) a stejnou koncovku používá i u vzorů měkkých, a to jak vzoru typu „*moře*“ (viz „*mořa*“), tak vzoru typu s rozšířeným kmenem, viz „*kuře*“, „*mládě*“, „*štěně*“, „*rajče*“ apod. Vzhledem k tomu, že v této souvislosti dochází i ke změně tohoto rozšířeného kmene, viz náležité *-et* dává *-at*, stírá se rozdíl mezi tvarem genitivu singuláru a nominativem plurálu, sr. „*kuřata*“ – „*kuřata*“, „*rajčata*“ – „*rajčata*“ místo náležitého „*kuřete*“ – „*kuřata*“, „*rajčete*“ – „*rajčata*“. výslovnosti hovorové nebo dialektické), viz „*děckete*“ (= *děcka*), „*srdcete*“

kde je tento ve spisovném úzu nenáležitý (objevuje se však ojediněle ve výslovnosti hovorové nebo dialektické), viz „*děckete*“ (= děcka), „*srcete*“ (= srdce).

Jména podle dlouhého vzoru „*stavení*“ mají, jak známo, ve spisovném úzu *i*-ové zakončení ve všech pádech singuláru s výjimkou instrumentálu. Dítě však zřejmě ve snaze dosáhnout podobu výrazněji skloňovatelnou a zvýraznit tak dostatečně formu slova v žádané situaci, aplikuje koncovky sklonění adjektivního. Odtud genitivní tvar singuláru „*zeliho*“, „*kameního*“. Sr. v této souvislosti tvary, které se vyvinuly – zřejmě podobně jako u dítěte pro odstranění tvarové nezřetelnosti – v některých českých dialektech, viz „*staveního*“, „*uhlího*“, „*kameního*“ apod.

V genitivu plurálu je u maskulin všude náležitá koncovka *-ů*, viz „*chlapečků*“, „*chlapců*“, „*domečků*“, „*koberců*“ apod.

U feminin vzoru tvrdého a neuter vzoru měkkého s kmenem rozšířeným se naopak objevuje toto *-ů* nenáležitě, sr. „*tetů*“ (místo náležitého „*tet*“), „*kostečků*“ (místo náležitého „*kosteček*“), „*městů*“ (místo náležitého „*měst*“), „*vesniců*“ (místo náležitého „*vesnic*“), „*kuřatů*“ (místo náležitého „*kuřat*“). Doklady jako „*Moc kostečků je poztrácenejch*“; „*Ten král měl království bez městů a vesniců*“; „*Slepiče se narodilo hodně kuřatů*“ ukazují, že ve všech případech jde o tendenci likvidovat tvary, kde je náležitá koncovka nulová a dítě volí k tomuto účelu substituci silně produktivní koncovky maskulina, tj. *-ů*. U substantiv typu „*moře*“ je pak většinou náležitě *-í*, viz „*moří*“, „*polí*“ apod. A jistě není bez zajímavosti, že dítě ani v tomto případě neuznává výjimky a koncovku *-í* aplikuje důsledně i tam, kde ve spisovné češtině chybí, sr. dětské „*vejci*“ (místo náležitého „*vajec*“), „*hřišti*“ (místo náležitého „*hřišť*“) apod.

U měkkých vzorů feminin je pak ve většině případů náležitě *i*-ové zakončení, sr. „*kostí*“, „*sání*“, „*myši*“ atd. A stejně jako u neuter, také u feminin dítě koncovku *-í* uplatní i tam, kde je náležitá koncovka nulová, tj. u jmen typu „*ulice*“, „*lavice*“, „*silnice*“, „*košile*“, viz dětské genitivity „*ulicí*“, „*lavicí*“, „*silnicí*“, „*košilí*“ (výjimečně pak byl zaznamenán tvar „*vesniců*“, zřejmě analogie podle „*městů*“), „*neděli*“ proti spisovnému „*ulic*“, „*silnic*“, „*lavic*“, „*košil*“; v případě „*neděli*“ sice existuje ekvivalent i ve spisovné češtině (kde tento tvar diferencuje „*neděle*“ jako nedělní dny od označení „*týdne*“, viz „*šest nedělí*“ – „*šest neděl*“, zatímco dítě používá *i*-ové zakončení v obou významech, sr. doklady jako: „*Ještě moc neděli pudeme na kolotoče*“; „*Za pět nedělí pojedeme k babičce a sobotů bude taky pět?*“

O tvaru plurálu neuter tvrdých a měkkých s kmenem rozšířeným jsme pojednali v souvislosti s maskuliny a femininy na straně předcházející. Zbývá poznámka o sklonění typu „*stavení*“. Dítě tu, podobně jako v genitivu singuláru, připojuje koncovku (opět analogickou podle sklonění adjektivního), viz „*kameních*“, „*staveních*“, „*pondělích*“ – vedeno evidentně stejnou snahou: odlišit nominativ od nepřímých pádů.

Zvláštnosti dětského vyjadřování je genitiv přivlastňovací s koncovkou *-ovo*, užívaný ve významu kvalifikačním pro všechny tři rody jmen singuláru i plurálu, sr. „*tátovo nůž*“, „*babičkovu papuču*“, „*mamin-kovo dítě*“, „*děckovo botičky*“. Zůstává otázkou, jde-li v těchto případech jen o analogické tvoření podle rodu středního čísla jednotného nebo mají-li být tyto tvary vysvětlovány způsobem jiným. S podobným jevem se totiž setkáváme i v některých českých dialektech (sr. „*dědovo boty*“ a paralelu na ně lze spatřovat v tzv. saském genitivu v moderní angličtině, sr. „*father's pipe*“ (=otcova dýmka), „*mother's baby*“ (=matčino dítě), „*John's book*“ (= Jendova kniha).

Výjimečně pak byl zaznamenán i genitiv partitivní, sr. „*Nemá kouska rozuma*“; „*Nedal mně ani kousinečka čokoládky*“; „*Dej mi trochu sůla*“ (=soli). Jeho existence v podobných situacích v řeči dospělých (ať už ve stylistické rovině hovorové nebo spisovné) naznačuje, že dítě vazby tohoto typu přejímá od dospělých a upravuje je na podkladě vlastního gramatického systému, sr. spisovné „*nemá kousek rozumu*“, „*dej mi trochu soli*“ s našimi doklady „*nemá kouska rozuma*“, „*dej mi trochu sůla*“, případně s dokladem Ohnesorgovým „*Nemá na mně ani trochu pohledu*“ (tj. „*ohledu*“).³⁷

Nechybí však ani doklady na to, že dítě náležitou vazbu genitivní ignoruje, sr. „*nic se nebojíme*“, příp. „*nebojíme se nic*“ s náležitým „*nebojíme se ničeho*“. Kontext, stejně jako vazby podobné, viz „*Bude nás víc, nebudeme se bát vlka nic*“; „*Nebojíme se docela nic*“; „*Zvířátka se nebály vůbec nic*“ však ukazují, že dítěti jde spíše o vyjádření vyššího stupně negace formou příslovečného určení než o vazbu sloveso + předmět (sr. § 4.3.24).

Genitiv předložkový se objevuje a ustaluje u dítěte – stejně jako všechny ostatní pády předložkové, singuláru i plurálu, podstatně později než genitiv prostý (sr. § 4.6).

4.2.234 Dativ

Typické pro tvoření dativu singuláru u maskulin tvrdých životných i měkkých životných je preference delšího tvaru s koncovkou *-ovi* na úkor tvaru kratšího, tj. s koncovkou *-u*, viz „*chlapečkovi*“ – „*chlapečku*“, resp. s koncovkou *-i*, viz „*koňovi*“ – „*koni*“. Analogicky k těmto tvarům pak dítě tvoří i dativ maskulin neživotných, sr. „*domečkovi*“ (proti náležitému a jedině možnému „*domečku*“), „*keřovi*“ (proti náležitému „*keři*“) i u sklonění maskulin s koncov-

³⁷ Ohnesorg (1959, 73) však na tomto příkladě dokazuje prioritu obsahu před formou u dítěte při konfrontaci zvukového popudu, který dítě dostává a jeho reakce na něj, viz další doklady jako „*Hřensko*“ = „*Kořensko*“, „*do Jablonce*“ = „*do jablek*“, „*Karlův Týn*“ = „*Kadlův stín*“ apod.

kou, sr. „tátovi“, „knížatovi“ (proti náležitěmu „knižeti“). Pokud má dítě ve své slovní zásobě mužská jména s koncovkou -í (což je jev poměrně vzácný), skloňuje je náležitě podle adjektiva „jarní“, viz dativ „Jiřimu“, „průvodčímu“ apod.

U feminin se poměrně brzy ustalují koncovky vesměs náležité, sr. tvary „tetě“, „kaši“, „sani“, „kosti“. Jen výjimečně se objevují koncovky jiné, sr. např. maskulinní -ovi, kdy však jde zřejmě o misinterpretaci rodu, sr. doklad „Usekl hlavu tomu zlýmu saňovi“ (tj. zlé sani);³⁸ „Su nemocnej, musím k doktorovi“ přičemž má na mysli „doktorku“, kterou velmi dobře zná a k níž vždy chodí, je-li nemocný); v daném okamžiku však zřejmě převládá asociace často slyšené výpovědi — „je nemocný, musí k doktorovi“.

U neuter singuláru ovlivňuje, jak se zdá, v dativu tvar vzoru tvrdého všechny vzory ostatní, sr. tvary „městu“, „mořu“, „kuřatu“, „kamenímu“ (v posledním příkladě jde ovšem opět, jako u vzoru dlouhého, o deklinaci adjektivní). U názvů mláďat pak nezřídka dochází k aplikaci koncovky dativu maskulina vzoru životného tvrdého, sr. doklady jako „kuřatovi“, „kozlatovi“, „lvíčatovi“, „štěňatovi“, „kořatovi“ apod.

V dativu plurálu je u maskulin většinou náležitá koncovka -ům, sr. „chlapečkům“, „chlapcům“, „domečkům“, „keřům“. Výjimečná však není ani koncovka -ám, která se, alespoň u některých dětí, zdá být univerzální pro dativ plurálu bez ohledu na vzor (i rod), sr. „chlapečkám“, „chlapcám“, „domečkám“, „keřám“.

Stejná tendence, tj. využití koncovky -ám jak pro vzory tvrdé, tak pro vzory měkké se objevuje i u feminin, sr. doklady „tetám“, „kořilám“, „kostám“, „saňám“, i když náležité tvary podle vzoru měkkého jsou rovněž běžné, sr. „kořilím“, „kostím“, „saním“.

Podobná situace je i u neuter: běžná je koncovka -ám, sr. „městám“, „mořám“, „kuřatám“, výjimečné však nejsou ani tvary náležité, sr. „městům“, „mořím“, „kuřatům“. U dlouhého vzoru pak, který je i v ostatních pádech v dětské řeči poměrně vzácný, dativ plurálu nebyl vůbec zaznamenán.

Stejně jako ostatní pády, také dativ, singuláru i plurálu, se zpočátku vyskytuje u dítěte pouze ve verzi bez předložkové.

4.2.235 Vokativ

Tento pád je u dítěte zcela v souladu podle očekávání a v souladu s běžným územ užíván u jmen vlastních, případně obecných názvů osob; výjimečně pak, jedná-li se o personifikaci zvířete nebo hračky.

U maskulin má vokativ vesměs koncovku -u (která je náležitá

³⁸ Zřejmě pro konsonantické zakončení dítě ad hoc zařadilo substantivum „saň“ mezi maskulina, navíc pak není vyloučena asociace s „drakem“.

u tvarů vzoru tvrdého, viz „*chlapečku*“, „*Petříčku*“, ale analogická u vzoru měkkého, viz „*chlapcu*“ (místo náležitého „*chlapče*“).

U feminin se pak vokativ tvoří koncovkou *-o*, tedy opět náležitě u substantiv tvrdých, analogicky u měkkých, viz „*teto*“, „*holčičko*“, „*Evičko*“, „*myšo*“, „*laňo*“.

U neuter je pak u tvrdých i měkkých vzorů náležitá koncovka *-o*, resp. *-e*, viz „*děvčátko*“, „*koťátko*“, „*zvíře*“.

Velmi často bývá u dítěte vokativ doprovázen osobním zájmenem „*ty*“, sr. „*ty chladečku*“, „*ty holčičko*“, „*ty zvíře jedno škaredý*“, někdy dokonce i reduplikovaným, sr. doklad „*Ty ty pejsánku, dostaneš baci baci*“. Tyto vazby mají evidentně emocionální zabarvení a slouží dítěti jako prostředek ke zvyšování expresivity.

Z uvedených příkladů vyplývá, že vokativ má u dítěte, stejně jako u dospělého, zvláštní tvar pouze u substantiv rodu mužského a ženského, u substantiv neutra je pak totožný s tvarem nominativu.

V plurálu je vokativ velmi vzácný, což je snadno vysvětlitelné; dítě se zpravidla obrací s oslovením na jedinou osobu, jen výjimečně pak na více osob najednou, sr. „*kluci*“, „*holky*“, „*děcka*“! (kdy jsou tvary shodné s běžným územ). Častější však, a podle našeho názoru typicky dětské, jsou vazby typu vyzývání jednoho po druhém, sr. doklady jako: „*Pepičku, Vašičku, Honzičku pojďte sem!*“; „*Evičko, Alenko, Zuzanko, vemte si kokýnko!*“ Jejich cílem je, podle našeho názoru, dosáhnout co nejvyššího zkonkrétnění obecných jmen (viz „*kluci*“, „*holky*“), která sama o sobě jsou málo adresná.

4.2.236 Lokál

Tento pád je, jak obecně známo, v češtině vesměs pádem předložkovým. Zmínili jsme se však již v jiných souvislostech, že dítě po jistou dobu předložky ve své slovní zásobě vůbec nemá. (K jejich vývoji a funkci viz § 4.6, 4.6.1.)

Na druhé straně je možno konstatovat, že pádové koncovky lokálu u dítěte nečiní zvláštní potíže. Ve velké většině se shodují s koncovkami dativu, sr. maskulina „*chlapečkovi*“, „*chlapcovi*“, „*domečkovi*“, „*keřovi*“. Srovnání těchto tvarů s tvary náležitými odhaluje opět vliv vzorů životných (sr. *náležité* „*chlapečkovi*“, „*chlapcovi*“ vedle kratších tvarů „*chlapečku*“, „*chlapci*“ s tvary analogickými „*domečkovi*“, „*keřovi*“ proti náležitému „*domečku*“, „*keři*“). Pokud dítě užívá tvarů kratších, vystačí zpravidla s jedinou koncovkou *-u* pro všechny vzory, sr. „*domečku*“, „*lesu*“ (proti náležitému „*lese*“), „*chlapečku*“, „*chlapcu*“ (proti náležitému „*chlapci*“), „*keřu*“ (proti náležitému „*keři*“).

Feminina mají u dítěte tvary shodné s běžným územ, sr. „*tetě*“, „*kešili*“, „*kosti*“, „*myši*“.

Neutra se pak u dítěte vyskytují v následujících tvarech: „městu“, „mořu“, „kuřatu“, „kuřatovi“; citované příklady ukazují, že použitím jednotné koncovky *-u* dítě stírá rozdíl mezi skloněním tvrdým a měkkým; uvnitř vzoru tvrdého pak rozdíl mezi dvoji možnou koncovkou *-u/ -e*, sr. „kolečku“, „kole“, „městu“, „městě“, „lesičku“, „lese“, uvnitř vzoru měkkého s rozšířeným kmenem pak rozdíl maskulina a neutra, viz „domečkovi“, „kuřatovi“.

Ke značnému zjednodušení dochází v lokálu plurálu: koncovka *-ách* je u dítěte univerzální pro všechny rody a vzory, sr. „chlapečkách“ (= chlapečcích), „chlapcách“ (= chlapcích), „domečkách“, „kopcách“ (= kopcích), „sadách“ (= sadech), „keřách“ (= keřích); „tetách“, „košilách“ (= košilích), „kostách“ (= kostech), „myšách“ (= myších), „městách“ (= městech), „mořách“ (= mořích), „kuřatách“ (= kuřatech). A není jistě bez zajímavosti, že u většiny uvedených příkladů ze slovní zásoby dětí lze nalézt paralely v řeči hovorové, resp. v dialektech, kde podobná univerzalizace je rovněž běžná. A nejsou vyloučeny ani případy, kdy tato původně ženská koncovka pronikne i do spisovného jazyka, sr. existenci dublet „balíčcích“ – „balíčkách“, „hříbcích“ – „hříbkách“, „kláscích“ – „kláskách“, „modrácích“ – „modrákách“, „dřevácích“ – „dřevákách“ apod.

4.2.237 Instrumentál

Podobně jako u lokálu, také u instrumentálu vystačí dítě poměrně dlouho pouze s pádovými koncovkami, zatímco kombinaci předložka + příslušná pádová koncovka si osvojuje teprve na vyšším vývojovém stupni (viz § 4.6, 4.6.1).

U maskulin jsou koncovky instrumentálu singuláru vesměs náležité, sr. „chlapečkem“, „chlapcem“, „domečkem“, „keřem“. Tuto vysoce produktivní koncovku pak dítě velmi často používá i u maskulin s koncovkou, viz „tátem“ (místo náležitého „tátou“), „Vojtem“ (místo náležitého „Vojtou“), „strejdem“ (místo náležitého „strejdou“). A jak jsme konstatovali v mnoha podobných případech, také tyto tvary mají paralely v řeči hovorové, sr. „předsedem“, „starostem“, „Frantem“ apod.

U feminin je charakteristické analogické tvoření podle vzoru tvrdého opět v souladu s územ hovorového jazyka, sr. „tetou“ – „košilou“ (= košili), „kostou“ (= kostí), „saňou“ (= saní).

U neutra pak, stejně jako u maskulin, je běžné tvoření náležité, sr. „městem“, „mořem“, „kuřetem“ (ev. „kuřatem“), „kamením“, „zelím“ apod.

V plurálu pak, podobně jako u lokálu také v instrumentálu nastává univerzalizace jediné koncovky pro všechny rody a vzory, sr. „chlapečkama“ (místo náležitého „chlapečky“), „chlapcama“ (místo náležitého

chlapci), „*domečkama*“ (místo náležitého „*domečky*“), „*keřama*“ (= keři), „*hostama*“ (= hostmi), „*tetama*“ (= tetami), „*košilama*“ (= košilemi), „*kostama*“ (= kostmi), „*saňama*“ (= saněmi); „*městama*“ (= městy), „*mořama*“ (= moři), „*kuřatama*“ (= kuřaty), „*kameníma*“ (= kameními).

Stejně jako většina tvarů pádu šestého, také většina tvarů pádu sedmého má paralely v řeči hovorové. A jedním z motivů je, podle našeho názoru, v obou případech, snaha po odstranění tvarové nezřetelnosti a výrazná diferenciací od ostatních pádů.

4.2.238 Shrnutí

Srovnáme-li výskyt a stabilitu jednotlivých pádů u dítěte, lze konstatovat, že jako první se ustaluje a má nejvyšší funkční zatížení nominativ. Tato skutečnost je snadno vysvětlitelná: dítě si jako první osvojuje ty tvary, které mají vysokou výskytovou frekvenci. A nominativ, zejména pak nominativ singuláru, nejenže patří mezi nejfrekventovanější pády v běžné slovní zásobě češtiny, ale je tím častější v dětské řeči. Máme tím na mysli nejen řeč dítěte, ale i řeč dospělého, prostřednictvím níž se dospělý k dítěti obrací. První vývojové stadium je zpravidla charakterizováno otázkou „*Co to je?*“, případně „*Kdo to je?*“, kterou klade buď dítě nebo dospělý, na druhé straně pak buď dítě nebo dospělý na ni odpovídá, přičemž odpovědi jsou pojmenování osob a věcí v nominativu. Zprvu je to nominativ singuláru, brzy se však objevuje a ustaluje i nominativ plurálu.

Jako první z nepřímých pádů, rovněž velmi vytižený jak v řeči dospělých tak v řeči dětské, se objevuje a k u z a t i v. A stejně jako u nominativu, také u akuzativu, je primární akuzativ singuláru, ale ani akuzativ plurálu nečiní dítěti zvláštní potíže, i když pochopitelně k jistým odchylkám oproti běžnému úzu zprvu dochází.

Poměrně vysokou výskytovou frekvenci a značnou stabilitu má u dítěte i genitiv a lokál, což je opět v souladu s funkčním vytižením těchto pádů v řeči dospělých.

Včasný výskyt a stabilizace nominativu, akuzativu a genitivu není podle našeho názoru jevem náhodným. Jsou to totiž pády, mezi jejichž vlastnosti patří schopnost konotace i mimo větné členy; nacházejí tedy u dítěte své uplatnění již tehdy, kdy většina promluv je jednoslovná, sr. např.

nominativ: „*Děti*“ ve významu „*To jsou děti*“; „*Tady jsou děti*“; „*Děti si hrají*“; „*Děti přišly*“; „*Děti jdou na procházku*“ apod.

akuzativ: „*Pozor*“; „*Dobry den*“; „*Dobrou noc*“; ve významu „*Dej, dávej pozor*“; „*Dávám pozor*“; „*Nedával pozor*“; „*Pozdrav dobry den*“; „*Dej dobrou noc*“; „*Už řekl dobrou noc*“ apod.

genitiv: „Toho křiku“; „Té vody“; „Moc bláta“, „Tolik sněhu“
apod.

Dativ a instrumentál na druhé straně patří k méně využívaným pádům a ustalují se zpravidla později. Nejnižší funkční zatížení pak má vokativ.³⁹

Celkově je pak možno konstatovat, že všechny pády jsou častější v singuláru nežli v plurálu, což je v souladu se statistickými údaji vypracovanými pro češtinu i většinu jazyků vůbec.

Stupeň využití hraje významnou roli i u jednotlivých vzorů. Obecně lze konstatovat, že vzory tvrdé, zejména životné, jsou — jako tvary silně produktivní — velmi časté u dítěte a mnohá substantiva, byť náležející ke vzorům (nebo i rodům) jiným, vděčí za svůj tvar právě analogii ke vzorům tvrdým.

Na druhé straně vzory vedlejší, které se zpravidla vyznačují jistými nepravidelnostmi, jsou u dítěte — v období osvojování gramatického systému — u dítěte méně časté. Minimální frekvence pak mají substantiva, zakončená na -í; kromě nízkého výskytu v jazyku dospělých zřejmě působí i nedostatečná tvarová jasnost jednotlivých pádů.

Charakteristická se zdá být i nechuť dítěte ke koncovce nulové a s tím související substituce koncovek analogických.

4.2.24 Určenost

je další významový rys, který hraje u substantiv důležitou úlohu. V jazycích, kde je tato mluvnická kategorie substantiva běžná, má i zvláštní formální označení v tzv. členech. Společným jmenovatelem významu členů v jazycích, v jejichž systémech se tyto vyskytují (např. angličtina, francouzština, němčina) je, že se cítí nutnost vyjádřit, zdali pojem substantivem označovaný lze považovat v dané situaci za dostatečně známý. Charakteristika substantiva z tohoto hlediska může být ovšem dvojitá: určitá — je-li apriori jasně, kterou složku mimojazykové skutečnosti vyjadřuje a neurčitá, není-li to z kontextu jasné. V prvním případě se mluví o určitosti jména a užívá se členu určitého, ve druhém pak o neurčitosti a užívá se členu neurčitého.

Rozdíly jsou také v praktické aplikaci členů. Např. v případech, kde je zcela jasno, o kterou věc jde, se člen neklade. Je to tak kupř. u vlastních jmen, u jmen látkových a u jmen abstraktních. I tady se však úzus různí v jednotlivých jazycích: zatímco angličtina u abstrakt členu důsledně nepoužívá (řadí je, stejně jako substantiva látková, ke jménům nepočítatelným, viz „wisdom“ (= rozum),

³⁹ Téměř shodné pořadí v postupném osvojování pádů konstatuje i Ruže Dravina, která zkoumala vývoj flexe u lotyšského dítěte; sr. její studii „On the Emergence of Inflection in Child language“, otištěnu ve Studies of Child Language Development, ed. Ferguson/Slobin, 1973, s. 256.

„knowledge“ (= znalost), francouzština a němčina na druhé straně ve stejném případě používají členu určitého. Zřejmě v těchto jazycích stačí pojmová jasnost k tomu, aby jméno platilo za určené.

Čeština, jak známo, kategorii členu nemá. Tam, kde se cítí nutnost určenost vyjádřit, případně nutnost odlišit určitost od neurčitosti, použije ukazovacích, resp. neurčitých zájmen, sr. „Podej mi tu rukavici“; „Vyber mi nějakou košili“; „Přišel jeden člověk“ apod.

Analyzujeme-li dětskou slovní zásobu, je zřejmé, že mluvnická kategorie určenosti a její vyjádření má pro dítě větší závažnost než pro dospělého. Tato skutečnost nepochybně souvisí s jevem, o němž jsme se zmínili v § 2.1.1, že totiž substantiva a pojmenování vůbec mají samy o sobě u dětí nižší obsahovou určitost a dítě proto ji prostřednictvím formálních prostředků (z nichž nejběžnější jsou demonstrativa) cílevědomě zvyšuje. Zejména častá jsou demonstrativa označující deixi vnější, sr.

„*Tento Jiříček je hodnej*“ (příčemž dítě ukazuje na sebe);

„*Toto jablíčko chcu*“ (a ukazuje na jedno jablko na míse);

nechybí však ani zájmena, označující deixi vnitřní, sr.

„*Byl jednou jeden král a ten král měl tři dcery*“;

„*Byla jedna Ježibaba a ta Ježibaba bydlela v perníkovém chaloupce.*“

Ne bezvýznamnou roli v užívání demonstrativ hraje emoce, sr.

„*Ten pes je ale škaradej, že jo*“; „*Ta zima ale zebe do nožiček*“; „*To slunko škaradý, spálilo mně*“; „*Ten brabenec škaradej, poštipal mně.*“⁴⁰

Kombinace emoce spolu se snahou maximálně konkretizovat danou osobu nebo předmět lze spatřovat ve výrazech jako:

„*Tady ta holčička je moje kamarádka*“; „*Tady tyto botičky si vezmu*“;

„*Tadydle tuto knížku si budeme vykládat*“; „*Tamto druhý autičko mi podej*“; (podrobněji viz § 4.5.1).

K vyjádření určenosti však používá dítě i jiných prostředků, např. zájmena posesivního, a to zpravidla v situaci, kde dospělý běžně použije dativu commodi, sr.

„*Šlape na moju nožičku*“ (= šlape mi na nohu);

„*Sebral moju panenku*“ (= sebral mi panenku);

„*Von furt ztrácí svoje kostečky*“ (=ztrácí /si/ kostečky).

Tyto případy nemohou ovšem nepřipomenout anglický způsob vyjadřování, sr. „*He is treading on my foot*“; „*He took my doll*“; „*He is always losing his dikes*“, které jsou v podstatě ekvivalenty shora uvedených dětských příkladů: také Angličan používá přivlastňovací zájmeno, a to i v tom případě, kde Čech již od zájmenného dativu upouští, viz „*ztrácet něco*“, nikoliv tedy „*ztrácet si něco*“.

⁴⁰ Sr. i citově zabarvené výpovědi z řeči dospělých: „*To horko je dnes k nesnesení*“; „*Ta tma je příšerná*“; „*Ten mráz ale štípe*“ apod.

4.2.25 Konkrétnost – abstraktnost

je poslední významový rys substantiv; jeho funkcí je určit, je-li dané substantivum konkrétem nebo abstraktem. To ovšem nevylučuje případy, kdy abstrakta přecházejí v konkréta, sr. např. „láska“, „mládí“ apod. Takováto slova pak zpravidla označují osobu, charakterizovanou znaky abstrakta, viz láska ve významu „milovaná osoba“, „mládí“ ve významu „mládež“, která ztělesňuje typické vlastnosti abstrakta mládí.

Dítě, zcela podle očekávání, abstrakta ve své slovní zásobě zpravidla nemá. Jako typická se naopak jeví tendence zkonkrétnovat slova abstraktní, které slyší ve svém jazykovém okolí. Četné doklady z řeči různých dětí svědčí o tom, že ze substantiv, označujících činnost, resp. děj, dítě používá především ta, která současně odrážejí objektivní realitu, viz „topení“, „jezení“, „oblékání“, „pití“ apod. Z kontextu pak jasně vyplývá, že dítě při jejich používání evidentně nemá na mysli akt topení, jezení, pití, oblékání apod., ale konkrétní materiál, tj. „uhlí“, „chleba“, „mléko“, „šaty“ apod.

Substantiva pak, která označují pouze činnost, děj, proces, stav (jako chůze, lovení, lov, stárnutí, spánek) dítě ve své slovní zásobě vůbec nemá.

Neméně zajímavá je i následující skutečnost: dítě nezná a nepoužívá abstraktních výrazů vyjadřujících vlastnost jako „hloupost“, „chytrost“, „lenost“ apod. Na druhé straně však zná velmi dobře a často používá konkréta, která vznikají hypostazí této vlastnosti, sr. „hlupák“, „hlupáček“, „chytrák“, „chytráček“, „chytračka“, „lenoch“, „lenošek“ apod.

Srovnej v této souvislosti zjištění Gvozďeovo (1949); dítě v určitém stadiu mluvního vývoje ovládalo a aktivně používalo přes 60 různých sufixů (u substantiv), které plnily nejrůznější funkce jako deminutivní, augmentativní, vyjadřovaly rod, stav, činnost, děj atd. Ještě v sedmi letech však neznalo sufixy, které vytvářejí abstrakta, viz -ost, -est, -ota, -izna a výrazy jako „smelost“, „svežest“, „dobrota“, „belizna“ v jeho slovní zásobě prostě chyběly.

4.2.26 Mluvnické kategorie substantiva – shrnutí

Závěrem k pojednání o mluvnických kategoriích substantiva lze konstatovat, že dítě na určitém stupni mluvního vývoje zvládne všechny ty, které jsou běžné v jeho mateřském jazyku.

Rozebírá slovní zásoby zkoumaných dětí ukazuje, že jako první se ustaluje kategorie rodu. Až na malé výjimky, které jsou způsobeny nějakou anomálií v jazykovém systému, si české dítě uvědomí velmi brzy kategorii tří rodů a vědomě používá různé koncovky (o jejichž struktuře mnohdy rozhoduje analogie podle tvarů produktivních), které jednotlivé rody charakterizují.

Druhá v pořadí je – podle našich výzkumů – kategorie čísla. Dítě si rozdíl mezi individuálností a plurálností uvědomí u nominativu a vytváří více nebo méně náležitě plurály k jednotlivým substantivům dříve než ovládne kategorii pádu. Četné neologismy v plurálových tvarech jsou pak důsledkem toho, že dítě dosud nezná stanovená pluralizační pravidla jako náležité koncovky, změny kmenových souhlásek, resp. samohlásek, elize samohlásky ap., zná však a vědomě používá kategorii čísla.

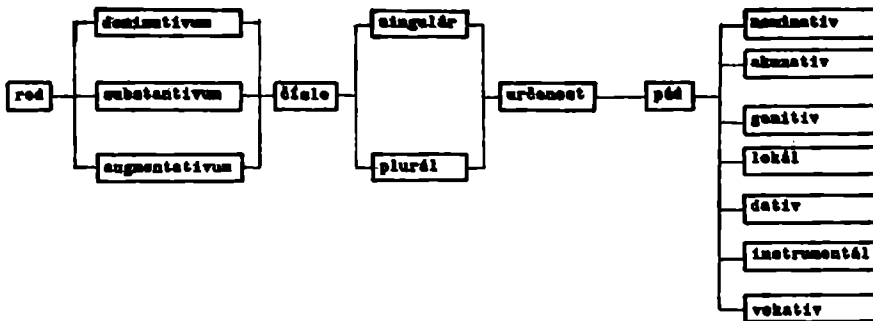
Teprve jako třetí zvládá dítě kategorii pádu a osvojuje si – již se znalostí fonetických změn v nominativu plurálu (sr. např. nominativ plurálu „králíčeki“, „kůni“ s akuzativním tvarem „králíčky“, „koně“) – jednotlivé pády, a to zpravidla v pořadí, které jsme uvedli v § 4.2.238. Výsledky našeho výzkumu na tomto poli potvrzují tezi C. I. a W. Sternových (1907, 221), kteří separaci čísla u dítěte konstatují v podstatném předstihu před separací jednotlivých pádů na rozdíl od např. Rukey Draviņy (1973, 256), která přisuzuje prioritu kategorii pádu.

Jako obecnou zákonitost pak lze prohlásit, že dítě jako první zvládá pády bezpředložkové a teprve později se dopracovává k osvojení a užívání příslušných předložek (sr. Rukey Draviņa, 1973, 257).

Kategorie určenosti, jak se zdá, hraje u dítěte důležitější roli než v řeči dospělých – a to i v jazycích, které pro tuto kategorii formální označení v tzv. členech nemají, tj. mj. v češtině. Tato skutečnost je podle našeho názoru dána menší určitostí obsahovosti pojmenování samotných.

Průzkum v kategorii konkrétnost – abstraktnost pak jednoznačně odhaluje dětskou preferenci pro pojmenování, která jasně odráží objektivní realitu.

Mluvnické kategorie substantiva

Mluvnické kategorie substantiva

4.3 SLOVESA

Podobně jako u substantiva se nyní pokusíme charakterizovat funkci slovesa v češtině a upozornit na shody, resp. nejzávažnější rozdíly, které existují v jazykovém systému dětském na pozadí systému dospělých.

4.3.1 FUNKCE SLOVESA

Základní funkce slovesa je v obou srovnávaných sférách shodná: z hlediska funkce pojmenovávací je sloveso vyjádřením měnlivé vlastnosti podmětu, z hlediska funkční syntaxe pak výrazem pro predikaci větnou. Jak obecně známo, je jistá část slovesných tvarů, a to právě tvarů nejzávažnějších (máme tu na mysli indikativ přítomného času, tj. tvar bezpříznakového času a zároveň způsobu) v češtině tvořena synteticky, nikoliv tedy prostřednictvím zájmen a pomocných sloves, jak je tomu u jazyků typu analytického, přičemž vysoký je jak počet flektivních koncovek, tak počet konjugačních typů. A právě tato pestrost konjugačních typů spolu s množstvím flektivních koncovek, doprovázených nezřídka změnami ve kmeni slovesa, jsou pro české dítě hlavním kamenem úrazu; jejich rozbor ukazuje mnoho zajímavostí ze způsobů, jimiž si dítě tento poměrně složitý systém postupně osvojuje.

4.3.2 MLUVNICKÉ KATEGORIE SLOVESA

Slovesa jsou v češtině, podobně jako v mnoha jiných jazycích, obvykle charakterizována následujícími rysy: číslem, osobou, slovesným způsobem, slovesným videm a slovesným časem. Při konfrontaci těchto významných rysů je třeba vyzvednout rozdíl mezi těmi rysy, které vyplývají z větné souvislosti, tj. číslo, osoba a slovesný rod od těch, které jsou na větné souvislosti nezávislé, tj. slovesný způsob, slovesný vid a slovesný čas.

4.3.21 Slovesný způsob

Při rozboru této kategorie vycházíme – podobně jako Jespersen – z hlediska formy a zabýváme se tudíž trojím způsobem, tj. indikativem, imperativem a kondicionálem, které jsou, podle našeho názoru, pro charakteristiku dětské řeči plně postačující. Kdybychom vycházeli z významu slovesného způsobu, museli bychom brát v úvahu existenci celé řady slovesných kategorií, jako optativ, expektativ, dubitativ, voluntativ apod., tedy vesměs způsoby, které jsou pro dítě irelevantní. Tato skutečnost nepochybně souvisí s tím, že formálně exis-

tují i v systému spisovné češtiny jen shora uvedené tři způsoby, tj. indikativ, imperativ a kondicionál, zatímco uvedené způsoby z hlediska významového se vyjadřují prostředky druhotnými (sr. např. vyjadřování optativu pomocí spojky *ať, kéž*, vyjadřování expektativu adverbium *jistě, pravděpodobně*, dubitativu spojkou *zda, zdali*, tedy vesměs prostředky, které dítě ve své slovní zásobě raného dětství zpravidla vůbec nemá.

Kromě toho je třeba rozlišovat, jde-li v jednotlivých případech opravdu o slovesný způsob jako gramatickou kategorii nebo dodávají-li promluvě specifického modálního zabarvení jisté lexikální jednotky, které jsou od slovesné formy oddělené a netvoří s ní paradigmatický mluvnický tvar. Z tohoto hlediska je pak leckterá z uvedených kategorií zbytečná, např. dubitativ a expektativ patří spíše do sféry frazeologické než gramatické, jinou pak (např. voluntativ) lze přiřadit k některé kategorii základní, s níž se funkčně doplňuje (v tomto případě je to tradiční kategorie imperativu).

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že — mají-li být problémy týkající se gramatické stavby řešeny uspokojivě — nelze zakládat gramatickou analýzu na pouhé formě a ignorovat přitom funkci; stejně nesprávné by ovšem bylo pouhé zdůrazňování funkce na úkor formy. Mezi funkcí a formou existuje nutný vztah, který je třeba respektovat, a to jak v gramatickém systému dospělých, tak v gramatickém systému dítěte.

4.3.211 Indikativ přítomnosti

Úvodem je třeba poznamenat o infinitivu. Již letmý pohled na složení slovní zásoby dítěte ukáže, že ze slovesných tvarů je v počátcích mluvního vývoje nejčastěji zastoupen právě infinitiv, tedy tvar neurčitý. Tímto konstatováním se ovšem dostáváme do rozporu s obecně přijímanou tezí, že dítě si jako první osvojuje tvary určité a teprve na vyšším stupni tvary neurčitý (sr. mj. Ruže Draviņa, 1973, 264), tezí, s níž lze naprosto souhlasit pokud jde o neurčité tvary jako přechodníky, přičestí, podstatná jména slovesná apod. Pokud se týče infinitivu, je jasné, že nevyjadřuje ani číslo, ani osobu, ani čas, ani způsob. Z mluvnických významů slovesa má infinitiv vždy vid. Ve větě — zejména jednočlenné — mívá pak, právě pro své redukované významy slovesné, úlohy velmi různé, viz rozkaz, přání, zvolání, rozvažování apod. A právě tato úloha infinitivu vyvstává neobyčejně plasticky v dětské řeči. A nazíráme-li na funkci slovesa, již infinitiv v dětské řeči plní, lze připustit, že dítě ve svých projevech neužívá neurčitého způsobu jako takového, ale jako součást tvaru určitého. Ve většině případů jde o zkrácené futurum, kde dítě, zcela podle očekávání vynechá pomocné sloveso a zachová sloveso významové, navíc pak konec mluvního taktu, který je zvýrazněn i prostředky fonetickými (viz přízvuk, důraz, melodie), sr. „(budeme) papat“, „(půjdeme) hajat“ apod.

Stejným způsobem, tedy opět prostým infinitivem, vyjádří dítě i přání, sr. „(chci) bumbat“, „(chci) koupat“, „(chci se) chovat“, případně i imperativ, sr. „(dej) papat“, „vykládat“ (ve významu vykládej pohádku).⁴¹

Následující příklady pak signalizují další vlastnost infinitivu v dětské řeči: neutrálnost co do pozitivnosti a negativnosti. Zatímco v systému dospělých je kterýkoliv slovesný tvar, tedy i infinitiv kladný nebo záporný, u dítěte je zřejmě vůči oběma těmto vlastnostem neutrální a pozitivnost, resp. negativnost mu dodává teprve použitím kladné nebo záporné částice *ano* – *ne*, kterou zpočátku klade zásadně postpozitivně, sr. „papat ano“; „hajat ne“ apod.

Pokud se týče tvaru infinitivu, převládá zprvu tvar sekundární, přičemž jako základ k derivaci slouží především interjekce a slova typicky dětská, sr.

„*tuk*“ – „*tukat*“, „*mňau*“ – „*mňaukat*“, „*houpy*“ – „*houpat*“, „*hačí*“ – „*hačat*“, „*haji*“ – „*hajat*“, „*brm*“ – „*bumbat*“ atd.

Jak ukazují uvedené případy, dítě k vytváření slovesného infinitivu používá nejčastěji derivačního sufixu *-at*, který i ve spisovném úzu charakterizuje silně produktivní slovesa. Tímto způsobem si dítě rozšiřuje slovní zásobu o výrazy, v nichž je utvrzováno faktem, že mají své ekvivalenty v řeči dospělých, hovoří-li tito s dětmi. Nežřídka však dochází i ke vzniku neologismů, a to tehdy, připojí-li dítě tento (případně i jiný) sufix k základu, který v tomto směru v jazykovém systému dospělých využíván není, sr.

„*bumbác*“ – „*bumbácát*“, „*ham*“ – „*hamat*“, „*mé*“ – „*mekat*“, „*kykyrký*“ – „*kykyrýkat*“ apod.

Podobným způsobem lze – na vyšším stupni mluvního vývoje – vysvětlit vznik infinitivu i ostatních slovesných tvarů z původních substantiv, označujících části obleku, viz „*opapučkovat*“, „*orukavičkovat*“, „*očepičkovat*“, „*okabátkovat*“ apod. Tato slovesa, která nemají ekvivalenty v řeči dospělých, představují nesporně ekonomii ve vyjadřování i zjednodušování tam, kde systém dospělých vyžaduje vazby různých sloves s příslušným substantivem a porušování vzájemné vazby se cítí jako jistá vulgarizace. Podrobněji k těmto typům sloves viz § 3.4).

Vedle infinitivu se postupně objevují slovesné tvary, které charakterizují jednotlivé osoby. Jako první se ustaluje a má daleko nejvyšší frekvenci osoba třetí. Tato skutečnost nepřekvapí, uvědomíme-li si, že třetí osoba má jednu z nejvyšších výskytových frekvencí v běžné slovní zásobě a je dále zvýšena v komunikaci s dětmi, kdy dospělý záměrně mluví jak o sobě, tak o dítěti v osobě třetí, sr. doklady jako:

⁴¹ Podobnou funkci plní infinitiv i v určitých situacích v řeči dospělých, sr. „*Pane vrchní platit*“ (tj. já chci platit). Funkce imperativní je pak patrná v apelech jako „*nastoupit*“, „*nastupovat*“, „*vzpažit*“, „*nadýchnout*“, „*tak začínat*“ apod.

„Máma dá Jiříčkovi papat“; „Jiříček půjde hajat“ atp.

V této fázi mluvniho vývoje dítě prakticky neslyší a tudíž nepoužívá tvary osoby první ani osoby druhé a nezná pochopitelně ani příslušná zájmena.

Pokud se týče koncovky třetí osoby singuláru, je v počátcích téměř důsledně analogická podle sloves V. třídy, vzor „dělat“. U slov typicky dětských je tato náležitá a používá ji jak dítě, tak dospělý, sr.

„hapá“, „hačá“, „hajá“, „mňauká“, „bumbá“, „houpá“ apod.

Stejnou koncovku však dítě použije i u sloves, náležejících do tříd jiných, sr.

„plaká“ (místo pláče), „spá“ (místo spi), „malová“ (místo maluje), „děková“ (místo děkuje);

Podobně je tomu i u sloves synchronicky cizích, sr. „fonová“ (místo telefonuje), „gafová“ (fotografuje).

K dalšímu rozštěpení nedochází v osobách, ale v čísle. Ke třetí osobě singuláru přistupuje třetí osoba plurálu, tvořená opět analogicky podle slovesa *dělat*, sr.

„hapají“, „papají“, „plakají“, „pívají“, „malovají“, „spají“, „fonovají“, „gafovají“ apod.

Vedle infinitivu je to tedy osoba třetí, singuláru i plurálu, která v počátcích gramatického vývoje postačuje plnit požadované funkce slovesa.

Na vyšším stupni pak dítě zvládá osobu první, a to nejprve v singuláru, velmi brzy však i v plurálu. I ta má zprvu koncovku analogickou, sr.

„hapám“ — „hapáme“, „papám“ — „papáme“, „děkovám“ — „děkováme“, „koupám“ — „koupáme“;

V souladu s vysokou frekvencí první osoby singuláru i plurálu v běžné slovní zásobě češtiny se i u dítěte stává s přibývajícím slovníkem jedním z nejužívanějších slovesných tvarů a vedle tvarů analogických se začínají postupně objevovat i tvary více nebo méně náležité, sr.

„mazám“ vedle „mažu“, „plakám“ vedle „pláču“, „kupovám“ vedle „kupuju“, „spám“ vedle „spím“ apod.

Osvojení a užívání první osoby už ovšem signalizuje ústup od kódu, který charakterizoval řeč typicky dětskou, a to jak ze strany dítěte, tak ze strany dospělého. Osoba třetí je nyní nahrazena osobou druhou, singuláru i plurálu, a dítě, resp. reagují tvarem osoby první, sr. doklady:

na otázku „Co dělá Evička“, odpoví dítě, tj. v tomto případě tázaná Evička: „Evička papá“; na otázku pak „Co papají děti“ je náležitá odpověď „Děti papají chlebiček“.

Jakmile však dospělý formuluje otázku

„Co děláš“ — odpoví dítě zcela náležitě „Papám“ a analogicky v množném čísle „Co děláte“ odpovídají děti „papáme“.

V tomto období vstupuje do slovní zásoby dítěte další mluvnická kategorie slovesa — čas minulý. Jeho forma je sice dosud nedokonalá (dítě po jistý časový úsek zpravidla ignoruje sloveso pomocné, které

je pro spisovnou češtinu v préteritu povinné, sr. dětské „papal“, „papali“ s náležitým „papal jsem“, „papali jsme“, reakce, týkající se času je však vždy správná, sr.

„Co děláte“ – „papáme“; „Co jste dělali“ – „papali“.

Ke tvoření času minulého se vrátíme v § 4.3.22. Na tomto místě probere-
me koncovky jednotlivých slovesných tříd u dítěte:

Osoba první:

V I., II. a III. třídě dítě zásadně používá koncovku -u, která je náležitá ve třídě první a druhé, analogická pak ve třídě třetí, sr.

„nesu“, „beru“, „mažu“, „peču“, „řeknu“, „začnu“; „kupuju“, „děkuju“ (proti spisovnému „kupuji“, „děkuji“, ale v souladu s tvarem obecně českým). U některých sloves však přezívají tvary podle vzoru „dělat“, které se perseverací drží u slov typicky dětských, viz „hapám“, „hajám“, „papám“. Z výrazů běžné slovní zásoby pak byly zaznamenány tvary „mazám“ (vedle „mažu“), „kašlám“ (vedle „kašlu“), „česám“ (vedle „češu“), „lízám“ (vedle „lížu“), „sypám“ (vedle „sypu“), „koupám“ (vedle „koupu“) atp. Ani tyto tvary však nejsou vyloučeny v řeči dospělých, i když tady je jejich frekvence podstatně nižší.

Ve IV. třídě je vesměs náležitá koncovka -ím, sr.

„prosím“, „sázím“, „vidím“, „sedím“; zcela výjimečně se pak objevuje tvar analogický podle třídy páté, viz „spám“, „sázám“.

Ve třídě V. nebyly zaznamenány žádné odchylky, sr.

„dělám“, „dám“, „mám“, „nechám“ atd.

První osoba plurálu nečiní dítěti zvláštní potíže a její tvary se vesměs zakládají na tvarech singulárových, sr.

„neseme“, „bereme“, „pečeme“, „kupujeme“, „prosíme“, „děláme“, „dáme“ atp. A stejně jako v singuláru také v plurálu existují velmi často dublety typu „mazáme“ – „mažeme“, „kašláme“ – „kašleme“, „lízáme“ – „lížeme“, „koupáme“ – „koupeme“ apod.

Osoba druhá

singuláru i plurálu má ve velké většině tvary náležité, sr.

„neseš“, „bereš“, „mažeš“, „pečeš“; „řekneš“, „začneš“, „kupuješ“, „děkuješ“; „prosíš“, „spíš“, „děláš“, „vobouváš“, „hapáš“, „hajáš“; „nesete“, „berete“, „mažete“, „pečete“, „řeknete“, „začnete“; „kupujete“, „děkujete“; „prosíte“, „spíte“, „děláte“, „vobouváte“, „papáte“, „hapáte“.

Stejně jako v osobě první existují ovšem dublety i v osobě druhé, sr. „mazáš“ – „mazáte“ – „mažeš“, „mažete“, „kašláš“, „kašláte“ – „kašleš“, „kašlete“ apod.

Osoba třetí

má, jako vývojově nejstarší, poměrně vysoký počet tvarů analogických podle vzorů produktivních, sr.

„pláká“, „kupová“, „děková“, „fonová“ – tedy i tam, kde dítě nemá oporu ve tvarech hovorových nebo obecně českých, viz shora uvedené „koupá“ (koupe), „kašlá“ (kašle), „lízá“ (líže) apod.

Dosti tvarů vděčí zřejmě za svůj vznik vlivu třídy druhé, zejména pak častému výrazu „řekne“, sr.

„Voda tekne“; „Kvitečko už kvitne“; „Světýlko svitne“;

„Lupič kradne“; „Von mně to všecko snědne“ (tj. „sní“) apod.

V plurálu se pak dokonce jeví tendence generalizovat jedinou koncovku -ou, sr. doklady jako:

„nesou“, „berou“, „mažou“, „pečou“; „řeknou“, „začnou“; „kupujou“, „děkují“ (děkuji), „prosijou“ (prosí), „spijou“ (spi), „dělajou“ (dělají), „vobouvajou“ (obouvají).

A jistě není bez zajímavosti, že tato koncovka se vůbec nevyskytuje u slov typicky dětských, kde jsou všude náležitě koncovky podle vzoru „dělat“, sr. „hačají“, „hapaží“, „papaží“, „hajaží“ apod. Tento jev, podle našeho názoru, signalizuje zajímavou skutečnost. V období, kdy dítě má ve své slovní zásobě pouze slova dětská (v tomto okamžiku pomíjíme interjekce jako slova nesklonná), vystačí s jedinou koncovkou, kterou – jako náležitou – prostě přebírá z řeči dospělých. Aktivní přístup k jednotlivým tvarům se pak objevuje později a jeho důsledkem jsou různé neologismy, které dítě vytváří na základě svého vlastního gramatického systému, v němž se nezřídka střetávají tendence zdánlivě protikladné, sr. tendenci k univerzalizaci jediné koncovky třetí osoby plurálu pro všechny slovesné třídy na straně jedné, na straně druhé pak odlišení dvou stejných koncovek tam, kde označují různé mluvnické kategorie, viz koncovku -í třetí osoby plurálu přítomu (které je velmi často zkráceno a akusticky téměř splývá s koncovkou třetí osoby plurálu préterita, viz „dělaj-í“ – „dělal-i“). Je pochopitelné, že svůj vliv vykonává i výslovnost hovorová, která má nezřídka tvary shodné nebo podobné s tvary dětskými, aktivní přístup dítěte je však neméně prokazatelný. Ten je rovněž velmi zřetelný ve výsledku dětské snahy eliminovat pokud možno jevy nepravdělné a nahrazovat je tvary pravidelnými, sr. např. časování nepravdělného slovesa „být“ jako

„su“ (= jsem), „seš“ (= jsi), „je“ (je);

„seme“ (= jsme), „sete“ (= jste), „sou“ (= jsou).

Další charakteristický rys dětského systému je tendence ignorovat změny kmenové souhlásky a naopak ulpívat na jejím zachování ve všech konjugačních tvarech, sr. následující doklady:

„chcu“, „chceš“, „chce“, „chceme“, „chcete“, „chcou“ (= chtějí), „chcej“ (= chtěj), „chcejte“ (= chtějte); (sr. i infinitivní tvar „chcet“, resp. „chcít“, viz doklad „budu chcít“; „už nebudeme chcet papat“) kde analogické -c- se dostává i do infinitivu, zatímco infinitivní -k- ve výrazu „plakat“ substituuje náležitě (č) ve flektivních tvarech, viz „plakám“, „plakáš“, „plaká“, „plakáme“, „plakáte“, „plakají“. Ana-

logické tvary podle infinitivu (podobně jako skutečnost, že ve třetí osobě plurálu není univerzální koncovka *-ou*), ukazuje stadium, v němž to které sloveso do slovní zásoby dítěte vstupuje: tvary, v nichž se projevuje vliv infinitivu, jsou vývojově starší (viz fakt, že dítě si jako první ze slovesných tvarů osvojuje infinitiv) než tvary, kde naopak infinitiv prozrazuje vliv tvarů flektivních, viz shora uvedené „*chcít*“.

Pokud se týká užívání osobních zájmen, pojednáme o nich v § 4.5.3. Na tomto místě se omezíme pouze na konstatování, že osobní zájmena se vyskytují v řeči dítěte podobně jako v řeči dospělého (vesměs v náležitém tvaru, odpovídajícím úzu jazyka spisovného nebo hovorového, sr. „*já*“, „*ty*“, „*von*“, „*vona*“, „*vono*“, „*my*“, „*vy*“, „*voni*“) tam, kde jsou k tomu zvláštní důvody. Jeden z nich je zdůraznění protikladu sr. „*já papám, vona ne!*“ Snaha po zdůraznění jisté osoby je pak evidentní i tehdy, není-li vyjádřeno srovnání, sr. „*Von to rozbil*“ (= on, nikoliv já); „*Vona začala*“; „*Vona mně bije*“ apod.

Zájmeno „*já*“ resp. „*my*“ se pak vyskytuje zejména v souvislosti s futurem, a to v situaci, kdy chce dítě náležitě vyzvednout svou osobu, svou samostatnost, sr. „*Já sám papat budu*“; „*Já sám zavážu botičky*“; „*Já sama se skovám*“; „*My sami to uklidíme*“ apod. (sr. též § 3.5 a § 44.5.3).

4.3.212 Imperativ

je druhý ze slovesných způsobů, který se objevuje v řeči dítěte poměrně brzy, hodnotíme-li tuto mluvnickou kategorii po stránce významové. Po stránce formální, na druhé straně, si jeho osvojení vzhledem k nepravidelnému tvoření v jazykovém systému dospělých vyžaduje delší časový úsek. Jednu z hlavních příčin pozdějších osvojení formy imperativu vidíme ve skutečnosti, že imperativ singuláru je ve většině případů charakterizován nulovou koncovkou, sr.

„*nes*“, „*ber*“, „*maž*“, „*peč*“, „*skoč*“, „*obleč*“, „*vstaň*“ apod.

Ukázali jsme si již v jiných situacích, že dítě se tomuto způsobu tvoření – zřejmě jako málo výraznému – vyhýbá a sponte sua aplikuje jakoukoliv koncovku, zpravidla analogickou k jinému produktivnímu typu. Ve většině imperativních tvarů dítě zřejmě vychází ze vzoru, který slyší ve svém okolí jako první a poměrně velmi často, tj. imperativ slov dětských viz „*hačni*“, „*hajni*“, „*bucni*“, a proto ho používá za základ pro analogické tvoření, sr. doklady jako:

„*oblékat*“ – „*voblíkní*“; „*běhat*“ – „*zaběhni*“, „*uhýbat*“ – „*uhni*“; „*lehat*“ – „*lehni*“; „*zvedat*“ – „*zvedni*“, „*řikat*“ – „*řekni*“, „*stoupat*“ – „*stoupni*“ apod.

K tomuto způsobu tvoření imperativu se ještě vrátíme v souvislosti s vyjadřováním vidových rozdílů. Na tomto místě pouze konstatujeme, že tvoření imperativu singuláru pomocí koncovky *-ni* a analogicky imperativu plurálu pomocí koncovky *-nite*, viz doklady jako „*voblíkníte*“, „*za-*

běhnite“, „lehnite“, „zvednite“, „uteknite“ je v daném vývojovém stupni dítěti přístupnější než tvoření náležitě zejména ze dvou důvodů:

1. nedochází při něm ke změně kmenové souhlásky;
2. nemá nulovou koncovku.

Koncovka *-ni*, resp. *-nite* se stává po jistý časový úsek povinným znakem imperativu, což pochopitelně vede ke vzniku četných novotvarů, které nemají ekvivalenty v řeči dospělých, sr. „skákni“ (=skoč), „seberni“ (= seber), „plavni“ (= plav), „píšni“ (= napiš), „snědni“ (= sněz) apod.

Poměrně brzy se však objevují vedle těchto tvarů také tvary s koncovkou *-ej* (tedy analogickou ke slovesům V. třídy), viz „dělej“, „dej“, „dávej“, „papej“, „bumbej“, „hajej“ apod. Daleko častější je však tato koncovka ve tvaru záporném, a to jak náležitě, tak analogickém, sr. „nedělej“, „nehoupej“, „neštěkej“, „neskákej“, „nepolej“, „nedupej“, „nekašlej“, „neplakej“, „nesypej“ apod., kde jde dítěti zřejmě o vyjádření ukončení nějaké činnosti, resp. děje, sr. doklady jako:

(pejsek štěká) – „neštěkej už“; (dítě pláče) – „neplakej už“, zatímco koncovka *-ni* představuje vyjádření výzvy k činnosti nové, sr. doklady jako: (chlapec vysypal kostečky) – „seberni je“; (sestřička sedí na postýlce) – „tak už si přeci lehni“; (zajíčci se pasou na louce) – „uteknite honem, sežere vás liška“ apod.

Zajímavou kapitolkou u mluvnické kategorie imperativu jsou *povely*. Dítě je zná velmi dobře z rozcvičky, která je na denním pořádku ve školce, a samo je aktivně používá buď ve tvaru slyšeném nebo přizpůsobeném svému způsobu tvoření, sr.

„stůj“, „vztyk“, „dřep“, „pohov“, „upažit“, „rozpažit“ s tvary typicky dětskými jako „stůjní“ (kde jistě hraje svou roli i zvuková podoba se slovem „hačni“), která je součástí nejjednodušší drezúry, viz „hačni“ – „stůjní“, „hačni“ – „stůjní“ . . .

Tvar „vztykni“, „pohovni“ pak svědčí o tom, že dítě apriori přepokládá slovesný infinitiv „vztykat“ a „pohovat“. U slovesa „upažit“ se objevuje i imperativ náležitý, sr. „upaž“ (a podobně „zapaž“, „rozpaž“, „vzpaž“). Tvar s koncovkou *-ni* pak představuje zřejmě důraznější formu rozkazu, jak ukazuje zaznamenaný povel kamarádovi: „Upaž“ . . . „No upažni přeci!“

4.3.213 Kondicionál

Poslední ze slovesných způsobů, typických pro češtinu, je *kondicionál*. Pokud se vyskytuje v řeči českého dítěte, odpovídá svým významem i tvarem běžnému úzu, sr.

„Kdyby nepršelo, nezmokli bysme“; „Kdyby kohoutek nedonesl vodičku, slepička by umřela“;

Uvedené doklady napovídají, že dítě kondicionál netvoří, ale pasivně přijímá z písničky, z pohádky apod. Protože však i v dětské literatuře je

tento způsob využíván poměrně málo a že ani dospělí v komunikaci s dětmi ho zpravidla nepoužívají, je jeho výskyt v řeči dětí minimální. Tato skutečnost je i v souladu s dětským způsobem vyjadřování, který pochopitelně odráží jeho myšlení. Dítě se zajímá především (ne-li výlučně) o *d ě j f a k t i c k ý*, nikoliv *p o d m í n ě n ý*; je tedy nasnadě, že nemá ve svém slovníku prostředky, které k vyjádření tohoto podmíněného děje slouží, tj. ani náležitý slovesný tvar, ani spojky.

Kondicionál minulý, který je ostatně i v řeči dospělých poměrně vzácný a nezřídka nahrazován kondicionálem přítomným (sr. „*Kdybych byl měl čas, byl bych šel s tebou*“ = „*kdybych měl čas, byl bych šel s tebou*“ nebo i shora uvedený příklad z pohádky „*Kdyby kohoutek nebyl donesl*“ = „*kdyby kohoutek nedonesl*“), v dětské řeči zcela chybí.

4.3.22 Slovesný čas

Jak obecně známo, sloveso – prostřednictvím určitých tvarů – vyjadřuje, zda se slovesný děj koná v přítomnosti nebo se konal v minulosti nebo se bude konat v budoucnosti. Jinými slovy – vyjadřuje trojí čas: *prézent*, *préteritum* a *futurum*. Typické pro tyto kategorie je nejen jejich malý počet (ve srovnání s kategorií časů v jiných jazycích, např. v angličtině, francouzštině, italštině, němčině), ale i poměrně velmi ostré ohraničení uvedených časových sfér od sebe navzájem: čas přítomný je jasně ohraničen, a to jak ve vztahu k času minulému tak ve vztahu k času budoucímu a neexistuje žádný čas, který by hranice mezi těmito třemi sférami překračoval (jak je tomu např. v angličtině v případě *pre-presentu*).

4.3.221 Čas přítomný

Jednoduché tvary určité s osobními koncovkami, sr. např. „*dělám*“, „*děláš*“, „*dělá*“, „*děláme*“, „*děláte*“, „*dělají*“ představují tvary přítomní a vyjadřuje se jimi (u sloves nedokonavých) čas přítomný. O jeho tvarech v dětské řeči jsme pojednali v souvislosti se slovesným způsobem. Bývá několik poznámek o vzniku a užívání záporu u dítěte.

Stejně jako infinitiv, také tvary jednotlivých osob považuje dítě v prvních etapách mluvního vývoje za významově neutrální a pozitivnost, resp. negativnost vyjadřuje juxtapozicí kladné nebo záporné částice, sr.

„*papám ano*“ – „*papám ne*“, „*hají ano*“ – „*hají ne*“, „*hapáme ano*“ – „*hapáme ne*“.

Tento způsob je charakteristický pro období, kdy dítě používá slova typicky dětská, a to v čase přítomném. S růstem slovní zásoby, tj. s jejím obohacováním o slovesa nová, pro dítě netypická, se pak objevují i náležitě tvořené záporné tvary, sr.

„*nemám*“, „*nechci*“, „*nespadnu*“, „*nespínká*“, „*nepůjde*“ apod.

Tyto tvary nejsou již omezeny jen na čas přítomný, ale mají své koreláty jak v préteritu, tak ve futuru. Neexistence postpozitivního tvoření v préteritu a futuru prozrazuje, že tyto mluvnické kategorie jsou pozdější akvizicí – ve srovnání s prezentem, který vývojově spadá do období, jež je charakterizováno relevancí konce slova jako nositelem funkce.

V § 2.2.2 jsme se zmínili o tom, že zápor patří k expresivním složkám slovní zásoby; běžné prostředky, které tuto expresivnost vyjadřují, se dříve nebo později otírají. Dítě, jehož řeči je expresivnost dána do vinku, je si zřejmě této skutečnosti vědomo a vyhledává proto nové a nové, silnější a dosud neotřelé výrazy. K běžnému, neemocionálnímu „*nechci*“ vytváří vazby jako „*nechci ne a ne a ne*“; „*nechci nic, nicátko*“; „*nechci ani ň, ani ničko, ani kapičku, ani drobineček, ani kousíneček*“ atp.

Na druhé straně se však objevují v řeči dětské i doklady, které zdánlivě negaci oslabují. Máme tu na mysli příklady, kdy dítě ignoruje shodu v negaci, jinými slovy, nerespektuje pravidlo dvojího záporu, které je v češtině povinné, sr.

„*Všecky děcka nespinkaly*“ (= žádné dítě nespalo);

„*Všichni tady nejsou*“ (= žádný tady není);

„*Všecko nemám*“ (= nic nemám);

I tady však jde o expresivní vyjadřování, které, jak ukazuje J. V a c h e k (1950, 47–52), není cizí ani v řeči dospělých, chtějí-li dosáhnout jisté sémantické diferenciací.

S osvojením záporky *ne-* vzniká v dětské řeči ne jeden neologismus. Je to dáno tím, že, na rozdíl od gramatického systému dospělých, v gramatickém systému dětském předpony (a tedy i záporka *ne-*) nikdy dokonale nesroste s kmenem a dítě s ní libovolně manipuluje. Stejně jako u podstatných jmen a u adjektiv, také u sloves ji dítě přidává za tím účelem, aby vytvořilo tvar záporný, sr. „*papat*“ – „*nepapat*“, „*spinkat*“ – „*nespinkat*“, „*posedět*“ – „*neposedět*“ a naopak ji zase odtrhuje, chce-li dosáhnout vyjádření tvaru pozitivního, sr. „*nedávat*“ – „*dávat*“, „*nemáme*“ – „*máme*“, „*nechceme*“ – „*chceme*“. K neologismům pak dochází, odtrhne-li dítě předponu domnělou, případně i etymologicky faktickou, která se však v současném jazyku již jako předpona necítí, sr. doklady jako:

„*Von dycky chává polívečku*“ (místo náležitého „*nechává*“);

„*Už zase dutá*“ (jako odpověď na výzvu „*Už ani nedutejte*“);

„*A ti vostatní tam páchli?*“ (jako reakce na výrok z pohádky: „*Dědek utíkal a utíkal a do naší chaloupky už nikdy ani nepáchl*“).

Pokud se týče slovesného rodu, lze konstatovat, že v přítomném čase používá dítě téměř bezvýjimečně rodu činného, zatímco osvojení rodu trpného patří evidentně k později osvojovaným akvizicím u českých dětí. Jisté náznaky se objevují v indikativu času minulého (viz § 4.3.222), ale i tam jde spíše o tvoření ad hoc než o tvoření paradigmatické.

se v češtině, jak obecně známo, vyjadřuje u všech sloves tvary složenými z přičestí minulého (psal, vzal, dělal) a z přítomných tvarů slovesa býti (jsem, jsi, jsme, jste), sr. „*psal jsem*“, „*vzali jsme*“, „*dělali jste*“. Jen ve třetí osobě singuláru i plurálu se používá pouhého přičestí, sr. „*psal*“, „*psali*“.

Dítě však používá, alespoň v počátcích gramatického vývoje, pouhého přičestí ve všech osobách. Tvar „*spinkal*“ reprezentuje minulý čas pro celý singulár, tvar „*spinkali*“ pak minulý čas pro všechny osoby plurálu. V případě potřeby zdůraznění té které osoby si dítě vypomůže příslušným osobním zájmenem, sr. „*Von nespinkal*“; „*Já spinkal*“; „*Vy spinkali*“; „*My nespinkali*“.

Pokud se týče formy významového slovesa, v tomto případě jde o tvar přičestí minulého, je vesměs náležitá, sr. „*nesl*“, „*bral*“, „*mazal*“, „*pekl*“, „*řekl*“, „*začal*“, „*děkoval*“, „*prosil*“, „*sázel*“, „*viděl*“, „*spal*“, „*dělal*“. K tvarům odchylným pak dochází v souvislosti se snahou vyjádřit vid dokonavý v minulosti, sr. „*nesnul*“ (případně „*donesnul*“), „*peknul*“, „*řeknul*“, „*začnul*“, „*vysáznul*“ apod. (podrobněji viz § 4.3.23).

Sloveso pomocné patří k pozdějším akvizicím, a to jak pokud se týče formy, tak pokud se týče funkce. A je to především forma, která prozrazuje, že dítě funkci diferencovat jednotlivé osoby v minulosti nepřipisuje pomocnému slovesu, ale jakési příponě, sr. „*bylsem*“, „*byls*“, „*byl*“, „*bylisme*“, „*byliste*“, „*byli*“, zatímco přítomný čas slovesa „*být*“ má tvary zcela odlišné, sr. „*su*“, „*seš*“, „*je*“, „*seme*“, „*sete*“, „*sou*“. Snaha po sjednocení konjugace podle produktivních vzorů spolu s ignorováním tvarů výjimečných je tu víc než evidentní.

S tendencí redukovat pomocné sloveso na jakýsi druh přípony se ovšem setkáme i v mluvené řeči dospělých. Tady je však běžnější připojovat *-s* jako příznakový rys druhé osoby singuláru k osobnímu zájmenu, sr. „*Tys to udělal*“, zájmenu tázacímu, případně zvrátnému, sr. „*Kdes byl včera?*“; „*Vrátil ses pozdě*“ nebo i ke spojce „*že*“, sr. výroky jako: „*Žes to udělal ty?*“ Vyloučena však není ani pozice tohoto *-s* ke slovesu, sr. „*Pracovals moc?*“; „*Napsals už ten dopis?*“ atp.

V souvislosti s užíváním präterita si dítě zpravidla osvojuje i rozdíl rodový, a to podle pravidel mluvnické shody, sr. „*Evička přišla*“, „*Jablíčko se kutálelo*“, „*Honzík namaloval koníčka*“. V čísle množném však, v souladu s hovorovým územ, používá tvar jednotný pro všechny tři rody, sr. „*Kluci šli*“, „*holky šly*“, „*děvčata šly*“.

Ojedinele se pak objevují i názny tvoření trpného rodu, sr. „*Byl bacanej*“; „*Voda byla zamrznutá*“; „*Alenka byla vočkovaná*“ apod. Jde však většinou o výskyt sporadický a preference rodu činného je jedním z charakteristických rysů dětského vyjadřování, sr. „*Bacala ho*“; „*Voda zamrznula*“; „*Doktorka Alenku vočkovala*“; „*Posekali sme travičku*“ atp.

4.3.223 Futurum

se u sloves nedokonavých v češtině běžně vyjadřuje tvary složenými z infinitivu a z tvaru budu, budeš, bude, budeme, budete, budou. Tento způsob tvoření nečiní dítěti žádné potíže. Je to dáno nepochybně tím, že infinitiv si dítě osvojuje jako první ze všech slovesných tvarů a že jeho funkce spočívá zpočátku právě ve vyjádření futura, jak jsme ukázali v § 4.3.211, sr. „*papat*“ ve významu „*budu papat*“.

Poměrně brzy pak dítě zvládá a používá i vazbu infinitiv + pomocné sloveso a ve většině případů dodržuje i běžný slovní pořádek, viz

„*budu papat*“, „*budeme malovat*“, „*budeš spinkat*“ apod.

Jen v silně emocionálních projevech dochází k inverzi, sr.

„*Papat nebude!*“ „*Poslouchat budu už, nebacej mně*“ apod.,

což ovšem souvisí s tendencí, která je patrná u všech dětí: za účelem zvýšení emocionálnosti zvýraznit co nejvíce konec slova a posunout jádro výpovědi na konec mluvního taktu, spolu s patřičným důrazem a nezdítkou i se zvýšenou melodií.

K odchylkám proti běžnému úzu ve tvoření futura dochází tam, kde čeština volí jiné prostředky než vazbu pomocné sloveso + infinitiv, např. u sloves dokonavých, kde je budoucnost vyjádřena přezentem, viz „*napíše*“, „*vrátím se*“, „*vylezu*“ apod. Podobně u některých sloves nedokonavých (většinou charakterizující pohyb) vyjadřuje čeština futurum tvarem jednoduchým prostřednictvím předpony *po-*, resp. *pů-*, sr. „*ponesu*“, „*poběžím*“, „*porostu*“, „*pokvete*“, „*půjdu*“ apod.⁴² Dítě, nicméně i v takovýchto případech použije vazby pomocné sloveso + infinitiv, podobně jako činí cizinec, který se učí češtině, sr.

„*budu psát*“; „*bude se vrátit*“, „*bude lézt*“; „*budu bit*“.

Podobně je tomu u pohybových sloves nedokonavých, sr.

„*budu nést*“, „*budu jít*“, „*budu běžet*“, „*bude růst*“, „*bude kvést*“ apod.

Teprve na vyšším stupni mluvního vývoje, kdy již dokonale ovládá i funkci předpony, se dítě dopracuje k diferenciaci futura formou složených tvarů a formou tvaru jednoduchého.

4.3.23 Slovesný vid

Mnoho zajímavého nám ukáže pohled na otázku, jak se dítě vyrovnává s problematikou vidů.

Je obecně známo, že čeština má velmi vyvinutou kategorii v této oblasti: většina sloves může být měněna pomocí derivačních afixů tak, aby byla schopna vyjádřit rozdíl v dokonavosti a nedokonavosti, případně opětovanosti.

Analýza slovesných tvarů v dětské slovní zásobě jasně ukazuje, že

dítě – na určitém stupni svého mluvního vývoje – pochopí existenci vidových rozdílů a snaží se, v souladu s obecným územ, použít v dané situaci náležitý tvar.

Srovnáme-li četost výskytu tvarů dokonavých a nedokonavých (resp. opětovacích) v dětské slovní zásobě, je evidentní rozdíl v období tzv. slov typicky dětských a v období, kdy slovní zásoba dítěte již obsahuje slovesa běžná, jejichž tvar pak prozrazuje v nejednom případě aktivní zá-sah diděte.

První dětská slovesa jsou vesměs nedokonavá, tedy bezpříznaková,⁴³ sr. „hačat“, „hajat“, „papat“, „bumbat“, „kakat“, „houpat“ apod. Kromě infinitivu, který v tomto stadiu plní několik funkcí (viz § 4.3.211) dítě zná a používá tvar třetí osoby singuláru, později i plurálu. Prostřednictvím těchto základních tvarů se seznamuje s dějem, případně samo komentuje akci, která probíhá v současnosti, resp. proběhne v nejbližší budoucnosti, sr. „Vašiček hajá“, „Evička papá“, „děti hačají“, (budeme) „papat“, (budeme) „hajat“ atp.

S růstem slovní zásoby se pak objeví dokonavost jako příznak děje. Dítě začíná nazírat na děj z hlediska výsledku. A zdá se, že ho v tomto stadiu více zajímá to, co udělá nebo udělalo (ovládá již kategorii času) než to, co dělalo nebo bude dělat. A zdá se velmi pravděpodobné, že dítě tímto svým přístupem sleduje zkonkrětnění (resp. ohraňování) slovesného děje, jinými slovy, klade důraz na podstatu věci, zatímco kvalita, stav a akce se odsouvají do pozadí. A nabízí se otázka, zda vznik složených slovesných tvarů (sr. např. latinské „feci – habeo factum“) nelze vyložit podobným způsobem.

4.3.231 Vid dokonavý

Sloveso dokonavé vyjadřuje zpravidla dokonavý děj, sr. „donesl“, „přišel“, „napsal“; může však vyjadřovat i začátek děje, sr. „rozběhl“, „vystřelil“, „roztočil“ nebo jeho časovou vymezenost, sr. „vysedět kuřata“, „vybít baterku“ apod. Ve všech případech však vyjadřuje děj chápaný jako uzavřený celek.

Pokud se týče formy dokonavých sloves, tvoří se nejčastěji z prostých sloves nedokonavých prostřednictvím předpony, sr. „napsat“, „zapívat“, „naučit se“ apod. Dokonavý vid však vyjadřují i některá slovesa

⁴² V těchto případech nejde o slovesa dokonavá, jak by naznačovala předpona – nemají infinitiv, ani préterit.

⁴³ Sr. tu jev, který je uznáván v jazykovém vývoji obecně: tvary bezpříznakové jsou primární, mají daleko vyšší frekvenci a v řeči dítěte se objevují a ustalují jako první, sr. osvojení singuláru před plurálem, osvojení třetí osoby před tvary osob ostatních. Totéž platí i v rovině sémantické, viz např. „pes“ je sémanticky bezpříznakový vůči rodu, používá se jak pro maskulina, tak pro femina i neutra. výraz „fena“ je pak příznakový (leč jej užít jen k označení „psa“ rodu ženského) – sr. s faktem, že dítě běžně používá výraz „pes“, nikoliv však „fena“.

prostá, bez předpony, sr. „řekne“, „sedne“, „stoupne“, „koupí“, „dá“ atd. A zdá se, že právě tato slovesa jsou dítěti východiskem pro jeho vyjadřování. Sloveso dokonavé vytváří totiž z nedokonavého v souladu s předpokladem, na nějž jsme již několikrát upozornili při různých příležitostech, že totiž nositelem funkce je pro dítě sufix – pomocí přípony *-nout*, nikoliv tedy pomocí prefixu, jak je tomu v jazyce dospělých. Jen tímto způsobem lze vysvětlit v dětské řeči existenci tvarů jasně dokonavého charakteru, které v řeči dospělých nemají ekvivalenty, sr.

„zpívnout“, „píšnout“, „spinknout“, „sypnout“ vedle tvarů nedokonavých „zpívat“, „psát“ (v dětské řeči je častý tvar „pisat“), „spinkat“, „sypat“⁴⁴

Příklady jako „Zpívej. Už zpívnul“; „Sypni ptáčkům zrníčka“; „Už jsem řekl“; „Ještě si zpíváme a dost“ atd. dětský záměr jasně prokazují. (Sr. k tomu ekvivalenty v řeči dospělých, kdy jde vesměs o tvary prefixované, viz „zazpíval“, „nasyp“, „dořekl“, „dozpíváme“). Kromě preference sufixu se v dětském vyjadřování zračí i jistá ekonomie, tedy opět jev, který prolíná ve všech rovinách dětského jazyka; v tomto případě je to využití jediného sufixu na místě, kde dospělý diferencuje mezi několika prefixy.

Za zmínku pak stojí i fakt, že dítě nejednou použije svého „dokonavého“ sufixu i tehdy, převezme-li z řeči dospělých tvar již dokonavý, tedy s prefixem, sr.

„vyspinknout“, „vysypnout“, „dopíšnout“, „dozpívnout“ apod.

Výroky jako: „Sypáme ptáčkům, zrníčka sypneme do krmítka, všechny zrníčka jsme už vysypnuli“ ukazují, že nositelem funkce je i nadále přípona, zatímco předpona vyjadřuje jakési vystupňování děje, sr.

„sypat“ – „sypnout“ – „vysypnout“;
„zpívat“ – „zpívnout“ – „dozpívnout“ atp.

4.3.232 Vid nedokonavý

Jako základní tvar nedokonavého vidu považuje dítě zřejmě tvar s koncovkou *-at*, sr. „dávat“, „snídat“, „spinkat“, „sypat“, „vykládat“, „obouvat“ apod. Slovesa tohoto typu přejímá zřejmě ze slovní zásoby dospělých a jejich zařazení do kategorie sloves nedokonavých je jasně a náležitě.

K odchytkám však dochází tehdy, chce-li dítě vytvořit sloveso vidu nedokonavého ze slovesa vidu dokonavého, kde dokonavost je vyjádřena prefixem. Vzhledem k tomu, že funkci předpony dosud neovládá a slovo přebírá jako kompaktní jednotku, neodsouvá za účelem změny vidu předponu, ale naopak, použije infixu resp. sufixu a přizpůsobuje tak dané slovo analogicky podle ostatních, sr.

⁴⁴ Sr. v této situaci studentský slangový výraz „vopáknout“, případně „zvopáknout“ vedle nedokonavého „opakovat“.

„zvážit“ — „zvážívat“ (nikoliv tedy náležitě „vážit“);
„sebrat“ — „sebrávat“ (nikoliv tedy náležitě „brát“);
„pozvat“ — „pozvávat“ (nikoliv tedy náležitě „zvat“);

v dokladech jako: „Budeme se zvážit“. „Teď se zvážívám já“. „Von mně to zase sebrává“; „Panenka neposlouchá, musím ju nabit, vidíš, už ju nabívám“ apod.

4.3.233 Vid opěťovací

Vedle dokonavosti a nedokonavosti, již dítě zpravidla vyjadřuje současně aktuálnost, vytváří i tvary, které charakterizují děj opakovaný, násobený. K vyjádření tohoto vidu použije dítě příponu *-ovat*, nezřídka obohacenou dalším infixem *-vá-*, viz *-ovávat*, sr.

„štěkovat“, „štěkovávat“; „vyplivovávat“; „zalizovávat“; „votravovávat“; „zastřkovávat“ apod.

V řeči dospělých má podobné tvoření opěťovacího vidu minimální frekvenci, i když, zejména v emocionálně zabarvené řeči, není vyloučeno, sr. „Čítává celé večery“; „Chodíval tam velmi často“ apod. Většinou se však preferuje vazba sloveso nedokonavé + příslovce, sr. „Vždycky štěká“; „Stále vyplivuje“; „Celé večery čte“; „Chodil tam často“. tedy vyjadřování lexikálnímu. V dětské řeči a — jak ukazují shora uvedené příklady také v řeči dospělých — dochází nezřídka ke kombinaci vyjádření gramatického a lexikálního, tedy k jisté redundanci, sr.

„Vždycky štěkává“; „Pořád zalizává do boudy“; „Často chodíval“ atp.

Výstižným dokladem redundance v dětské řeči jsou výroky:

„Ať už to psisko neštěká, ještě furt štěková, dycky štěkovává, když sem deme“; „A ten drak plívá voheň, pořád a pořád vyplivovává voheň a spalovává každého, kdo přijde“; „Ta kočka mně zase škrábá, proč mně vždycky škrábává a votravovává“.

Z uvedených příkladů dětského vyjadřování slovesného vidu plynou dva obecné závěry:

1. tendence ke zkonkrétnění děje, která se projevuje zejména v preferenci vidu dokonavého — tedy výsledku akce;
2. základním prostředkem k dosažení změny slovesného vidu je sufix (resp. infix), nikoliv prefix.

Jinými slovy, ve způsobu dětského tvoření slovesných vidů lze spatřovat další potvrzení teze, že pro dítě je v prvních fázích gramatického vývoje relevantní konec slova, tj. sufix a infix. Jím věnuje náležitou pozornost, zatímco funkci prefixu do určitého stadia mluvního vývoje vůbec neregistruje. Je pochopitelné, že do slovní zásoby dítěte vstupují i slova s předponou a že postupem doby dítě začne jejich funkci chápat. Původní, tj. dětské dokonavé tvary bez předpony se perseverací udržují i nadále a nový tvar s předponou nabývá funkci další — vyjádřit st u p-

ňování dokonavosti, sr. doklad jako „Ještě si zpíváme a až to dozpíváme, půjdeme domů“.

S uvědoměním formy předpon a její funkce pak vyvstává pro dítě další problém: rozeznat předponu faktickou od předpony domnělé (což není úkol nijak snadný, vezmeme-li v úvahu bohatou škálu předpon v češtině). Četné neologismy jako „*nídat*“ (= snídat), „*vykat*“ (= zvykat), „*pažit*“ (= upažit, rozpažit, zapažit, vzpažit, předpažit), „*pívat*“ (= zpívat), které vznikají odpojením předpony domnělé, jsou důkazem toho, že definitivní osvojení předpon jak co do formy, tak co do funkce, patří mezi později osvojované slovtvorné způsoby.

4.3.24 Vztah slovesa k podmětu a předmětu

Mimo významové rysy, o nichž bylo pojednáno v předcházejících paragrafech, je třeba alespoň stručně upozornit na jiné, jež sice vyplývají především z funkce slovesa ve větě, jsou však důležité i pro správnou charakterizaci slovesa jakožto druhu pojmenovávacího. Jsou to významové rysy, které vyplývají jednak z poměru slovesa k podmětu, jednak z poměru k předmětu. I tady lze konstatovat nemalé rozdíly mezi systémem dospělých a systémem dítěte.

4.3.241 Vztah slovesa k podmětu

Apriori existují tři možnosti: 1. subjekt je aktivním konatelem (sr. příklady jako „*píšu*“, „*čtu*“ apod.) anebo aktivním proživitelem (sr. příklady jako „*dívám se*“, „*poslouchám*“) nebo pasivním proživitelem (sr. příklady jako „*něco hoří*“, „*něco se páli*“ apod.).

Zatímco v systému spisovné češtiny je každé sloveso zpravidla zařazeno do jedné z těchto kategorií a jeho význam nemůže překračovat meze dané kategorie, u dítěte takovéto překročení možné je, a to nejen u slov typicky dětských, jejichž obsahová určitost je zřejmě nižší, ale i u slov, které dítě postupně přejímá ze slovní zásoby dospělých. Dvojice jako:

„*Miminko papá*“ — „*Napapáme miminko*“ nebo

„*Holčička hapala*“ — „*Jiříček holčičku nehpal*“ podobně jako ve vyšším stadiu mluvního vývoje

„*Voda teče*“ — „*Já nateču vodu*“; „*Papírek hoří*“ — „*Pust, já taky shořím papírek*“; „*Drak lítá*“ — „*Teď já budu lítat draka*“; „*Prskavka prská*“ — „*Já budu prskat prskavku*“

ukazují, že dítě vystačí s jediným slovesem, které v prvním případě vyjadřuje děj, jehož subjekt je aktivním konatelem, ve druhém je pak za použití téhož slovesa tentýž subjekt pasivním proživitelem. K vyjádření podobné situace potřebuje dospělý nutně slovesa dvě, sr.

„*Miminko papá*“ – „*Nakrmíme miminko*“; „*Holčička hapala*“ – „*Jiříček holčičku nesvalil*“; „*Voda teče*“ – „*Napustím vodu*“; „*Papír hoří*“ – „*Spálím papír*“; „*Prskavka prská*“ – „*Zapálím si prskavku*“ atp.

Jistou paralelu dětského vyjadřování lze spatřovat v angličtině, kde významová volnost slovesa je oproti češtině podstatně větší a proto je i možný přechod z jedné kategorie do druhé, sr. sloveso „*to burn*“, které lze použít jak ve významu „*hořet*“, tak ve významu „*spálit*“, sr. doklad „*The bridge is burning*“ (= most hoří) – „*He has burned all the bridges behind him*“ (=spálil za sebou všechny mosty).

4.3.242 Vztah slovesa k předmětu

Z gramatického systému spisovné češtiny je známo, že slovesa dělíme na podmětná a předmětná a přechod z jedné kategorie do druhé možný není, sr. např. slovesa „*sedět*“, „*ležet*“, „*utíkat*“ jsou v řeči dospělých za všech okolností slovesa subjektivní a tudíž předmět nemají. U dítěte, na druhé straně přechod ze subjektivnosti do objektivnosti možný je, sr. dětské výroky jako:

„*Vysedněte mně u školky*“; „*Lehnu panenku do postýlky*“; „*Uteknu to rychle*“; „*Ten voheň škardej mně hoří*“ (tj. pálí); „*Vítr fouká papírky*“; „*Škardej mráz, bolí mně ouška*“ apod.

Většina těchto případů substituuje slovesný tvar s náležitou předponou, sr. „*Položím panenku*“; „*Vítr rozfoukává papírky*“; případně jiná slovesa objektivní, sr. „*vysadit*“, „*pálit*“, „*uběhnout*“, „*působit bolest*“, „*štípat do oušek*“ apod. U dítěte však uvedená slovesa subjektivní nabývají významu objektivního – podobně jako slovesa „*papat*“, „*hapat*“, „*hořet*“, „*téct*“, která jsme v předcházejícím paragrafu hodnotili pokud se týče jejich vztahu k podmětu – a to bez veškeré formální změny. I v tomto počínání je možno spatřovat potvrzení teze, že dítě dosud dostatečně neovládá funkci předpony a prefixaci vůbec.

4.3.25 Gramatická shoda substantivum + verbum

Postupné osvojení mluvnické shody mezi podstatným jménem a slovesem, která je v češtině pravidlem, představuje u dítěte jistý proces, v němž se dítě musí naučit zvládnout následující vztahy:

1. rod mužský u substantiva + příslušný slovesný tvar + číslo
2. rod ženský u substantiva + příslušný slovesný tvar + číslo
3. rod střední u substantiva + příslušný slovesný tvar + číslo.

Proces postupného osvojování vzájemných vztahů má u dítěte zhruba tento sled:

Singulár:

- a) Dítě používá koncovky ženského rodu u slovesného tvaru bez ohledu na to, jakého rodu je vlastní substantivum, sr. „*Jiříček hapala*“, „*holčička hapala*“, „*jablíčko hapala*“;
- b) Dítě používá náležitě koncovky mužského, ženského a středního rodu na podkladě svého vlastního gramatického systému, tj. *konsonantické zakončení* = maskulinum, *a-ové zakončení* = femininum, *o-ové zakončení* = neutrum, sr. následující doklady: „*Chlapeček šel*“, „*holčička šla*“, „*děvčátko šlo*“.

K odchylkám proti běžnému úzu pak dochází v případech, kde toto pravidlo je porušeno, sr. dětské doklady: „*Táta přišla*“, „*Vojta nespapala*“, „*ten kost mně píchl*“, „*Saň vyplivoval vodu a voheň*“;

- c) Ve třetím stadiu pak dítě zvládá gramatickou shodu v souladu s běžným územ sr. tvary: „*Táta dal Jiříčkovi čokoládku*.“ „*Saň vyplivovala voheň*.“ „*Kost mně píchla do prstíčka*.“

Plurál: Podobně jako v obecné češtině, dítě předškolního věku gramatickou shodu v množném čísle nedodrжуje a používá u slovesného tvaru univerzální koncovku *-i* bez ohledu na rod substantiva, sr.

„*Kluci šli*“; „*Holky šly*“; „*Jablíčka se kutálely*“.

4.3.26 Mluvnické kategorie slovesa – shrnutí

Závěrem k mluvnickým kategoriím slovesa lze konstatovat, že dítě – na určitém stupni mluvního vývoje – si osvojí všechny ty, které jsou běžné v jeho mateřském jazyku.

Nejužívanější mluvnickou kategorií u sloves je *indikativ*. Jako první se u dítěte zpravidla objevuje tvar *infinitivní* (nejde tu ovšem, jak jsme ukázali v § 4. 3. 211 o využívání způsobu neurčitého, ale o zkrácený tvar *futura*). *Imperativ* je další vysoce využívaná složka dětské slovní zásoby, *kondicionál* naproti tomu v řeči českého dítěte prakticky chybí, stejně jako *pasívum*. Pokud se týče *konjugace*, první osoba *singuláru* i *plurálu* má v mluvních projevech dítěte nejvyšší frekvenci i stabilitu s výjimkou nejranějšího stadia, kdy je běžnější osoba *třetí*. Poměrně brzy zvládá dítě i *časování v minulosti* (velmi často však bez pomocného slovesa) i *časování v budoucnosti*.

Pokud se týče *slovesného času*, má jasnou prioritu jak co do formy, tak častosti výskytu *čas přítomný*.

Pokud se týče *slovesného vidu*, dítě evidentně dává přednost vidu *dokona vému* s výjimkou stadia, které je charakterizováno tvary *bezpříznakovými*, tj. období slov typicky dětských.

U všech mluvnických kategorií slovesa pak platí zásada, že prvními nositeli gramatických změn jsou sufixy, resp. koncovky, a velmi závažnou roli hrají i infixy. Funkci předpony si dítě zpravidla osvojuje jako poslední ze všech afixů.

Z toho, co bylo v jednotlivých úsecích o slovesu řečeno vyplývá, že obsah dětského slovesa samotného o sobě i ve větném kontextu je daleko neurčitější než jeho obsah v analogické situaci u dospělého. Ukázali jsme například, že dětské sloveso je zprvu neutrální vůči pozitivnosti a negativnosti, a teprve kladná nebo záporná částice vyjadřuje požadovanou vlastnost, sr. „*papat ano*“ – „*papat ne*“, Podobně je pak dětské sloveso neutrální i vůči subjektivnosti a objektivnosti, případně perfektivnosti a imperfektnosti. Z rozboru rovněž vyplynula vysoká možnost adaptability co do připojování a odtrhování nejrůznějších sufixů a prefixů, i vsouvání nejrůznějších infixů.

Celkově je možno shrnout, že u slovesa v dětské řeči vystupuje rys kategoriální volnosti a splývavosti hranic mezi jednotlivými kategoriemi velmi výrazně do popředí, a že dítě této skutečnosti značně využívá.

4.4 ADJEKTIVA

V jazykovém systému dospělých představují adjektiva slovní druh, jehož hlavní funkce je kvalifikovat substantivum.

4.4.1 FUNKCE ADJEKTIVA V DĚTSKÉ ŘEČI

Jako první se obvykle objevuje u dětí adjektivní tvar „*malá*“. Vlastní funkce adjektivní je však v tomto výrazu podstatně omezena. Nekvalifikuje totiž konkrétní osobu a také svým sémantickým jádrem se liší od sémantického jádra adjektiva „*malý*“. Nevyjadřuje vlastně „*malost*“, ale prostě pozitivní vlastnosti jako *něžnost*, *oblíbenost*, *jemnost* apod. Jinými slovy, prvek kvalitatívni jasně převažuje nad prvkem kvantitativním. Pro dítě výraz „*malá*“ (nezřídka v reduplikované formě „*malá malá*“ představuje kombinovanou reakci mluveného slova a pohlázení jako odpověď na pobídku „*udělej malá*“ v situaci, kdy dítě pohlázení (a pomazlení vůbec) buď vyžaduje nebo samo utěšuje jiné děčko, resp. dospělou osobu. Charakteristický je nesklonný tvar výrazu, sr.

„*Mimínko pláče, udělám malá*“; „*Holčička hapala, má bebínko, uděláme malá malá*“; „*Dědeček se uhodil, udělej mu malá malá*“ apod. Adjektivum jako slovní druh vstupuje do slovníku dítěte teprve tehdy, pocítí-li dítě potřebu vyjádřit vlastnosti osob a věcí, a k tomu jako první mu zpravidla poslouží adjektiva vyjadřující vzájemné protiklady, sr.

„malej“ – „velkej“; „hodnej“ – „zlej“; „hezkej“ – „škaredej“ atp., i když v nejranějším vývojovém stadiu dítěte zpravidla vyjadřuje tyto základní vlastnosti pomocí afixů přímo v substantivech (sr. § 3.3). Obsahová náplň těchto adjektiv je velmi volná a ve srovnání s běžným územ je jejich sémantické jádro daleko širší. Např. adjektivum „hodnej“ představuje prostě pozitivní vlastnosti a zahrnuje v sobě vše, co má dělat hodné dítě, sr. „*Lidunka papá, hodná*“, „*Lidunka se vyčurala, hodná*“, „*Lidunka se nepokakala, hodná*“. Podobnou vlastnost vyjadřuje i adjektivum „hezkej“, sr. doklady jako:

„*Ten pejsek nekouše, je hezkej*“; „*Vítr dneska nefouká papírky, je hezkej*“; „*Jiříček se umyl, je hezkej*“ atp.

Adjektiva „zlej“ a „škaredej“ naopak vyjadřují vlastnosti silně negativní, sr. „*Zlej kluk, zlobí maminku*“; „*Škaredá holčička, umazala se*“; „*Škaredej vlk, sežral babičku*“.

Protiklad „malý“ – „velký“ pak zahrnuje v sobě veškeré vlastnosti, týkající se rozměru, objemu i času, sr. např. doklady: „*Otesánek jedl a jedl a už byl tak velkej*“ . . . (tj. ve významu „tlustý“); „*Dej mně velkej provázek, tento je malej*“ (ve významu „dlouhý“ a „krátký“); „*Dědeček umřel, byl už moc velkej*“ (ve významu „starý“); „*Ta chaloupka je malá*“ (tj. „nízká“); „*Ten strom je velkej až do nebe*“ (tj. *vysoký*“).

Hlavní rozdíl ve funkci adjektiva u dítěte oproti dospělým vidíme v tom, že dítě užívá kvalitativního adjektiva i v takovém případě, jde-li o vlastnost platící ad hoc, nikoliv absolutně, zatímco adjektivum v gramatickém systému spisovné češtiny představuje zpravidla vlastnost stálou; navíc pak dítě často kombinuje adjektiva s osobami, případně věcmi zcela netradičně, sr. např. skutečnost, že v systému dospělých adjektivum „zlý“ zpravidla představuje vlastnosti živých bytostí (viz doklady jako „*zlý člověk*“, „*zlý pes*“, „*zlá macecha*“ apod.), adjektivum „jarní“ pak naopak vlastnost věcí, případně jevů (viz „*jarní kabát*“, „*jarní počasí*“, „*jarní nálada*“ apod.). U dětí se však nezřídka setkáme s příklady jako: „*Ta pohádka je celá zlá*“; „*Už su docela jarní*“; „*Tady je sníh strašně rychlej*“; „*Dneska je sníh moc hustej*“; „*Ten mráz je zubatej, kouše mně do oušek*“; „*Ten medvídek je moc živej*“ apod.

Takto použitá adjektiva představují jakýsi přechod z absolutnosti do relativnosti, netýkají se totiž subjektu absolutně, nýbrž jen v jeho vztahu k dané situaci: tak výrokem „*pohádka je zlá*“ vyjadřuje dítě skutečnost, že v pohádce se objevují *zlí loupežníci*, výrokem „*už su docela jarní*“ pak okolnost, že je jarně oblečen (má *podkolenky, sandálky, lehkou bundičku*). Podobně „*rychlý*“ není sníh, ale lyžař, který po něm jede, *sníh není „hustý“*, ale padá *hustě*, „*medvídek*“ (natahovací hračka) není „*živý*“, ale *tancuje rychle, živě*.

Jak je patrné z uvedených interpretací dětských rčení, dospělí užívají v podobných situacích adverbia, které je v poměru k absolutnosti a relativnosti neutrální. Výjimečně se však setkáme s užitím adjektiva i v řeči

dospělých, sr. „*budu krátký*“ (ve významu „*budu hovořit krátce*“); „*Nebudu příliš dlouhý*“ (přičemž „*dlouhý*“ není pochopitelně *člověk*, který toto oznamuje, ale jeho *zamýšlený projev*); emocionální charakter pak má ustálené rčení „*zlá hodinka*“ apod.

Pokud se *f o r m y* týče, lze konstatovat, že většina adjektiv vyskytujících se v dětské řeči jsou *a d j e k t i v a* p ů v o d n í, neodvozená. Na rozdíl od substantiv a sloves najdeme ve slovní zásobě dítěte jen velmi málo přídavných jmen, jejichž původ lze spatřovat v *i n t e r j e k c í c h*. Jedinými zaznamenanými doklady jsou adjektiva „*bakaný*“ (z dětské interjekce „*bak bak*“ a „*ubékaný*“ (odvozené z interjekce „*bé bé*“). Je to zřejmě důsledkem toho, že na úrovni vývojového stadia charakterizovaného slovy typicky dětskými dítě substantiva dosud nekvalifikuje; vystačí s prostým konstatováním existence osob a věcí kolem sebe, eventuálně vyjádří jejich základní činnost.

Stejně výjimečná jsou i adjektiva odvozená od *s u b s t a n t i v*. I tato skutečnost je zcela pochopitelná z hlediska významu, která takováto adjektiva zpravidla vyjadřují: označují totiž většinou abstraktní vlastnost v užším slova smyslu (jako *pyšný, pilný, bolestný, hrdinný*) nebo podobnost něčemu (jako *vejčitý, dřevnatý, masitý, blátivý*) nebo vztahy místní, časové a účelové (jako *brněnský, zdejší, dnešní, včerejší, školní, vesnický* apod.). Adjektiva tohoto typu dětská řeč samozřejmě neobsahuje. Výjimečně se setkáme s adjektivy, odvozenými od substantiv, označující p ů v o d, sr.

„*perníková chaloupka*“, „*skleněný kuličky*“, „*čokoládový zvířátko*“, „*dřevěnej talířek*“ apod.

O adjektivech vyjadřujících vztah vlastnictví jsme se zmínili v souvislosti s pojednáním o přivlastňovacím genitivu, viz § 4.2.233.

Co bylo řečeno o desubstantivech, lze *mutatis mutandis*, konstatovat i o *d e v e r b a t i v e c h*. I ona jsou velmi vzácná v dětské řeči, protože i slova, od nichž jsou adjektiva zpravidla odvozována, mají v dětské slovní zásobě minimální zastoupení, sr. „*prací*“ (od *prát*). „*lčivý*“ (od *lčít*), „*měnivý*“ (od *měnit*), „*jiskřící*“ (od *jiskřit*) apod. Pokud dítě má některá adjektiva tohoto typu ve své slovní zásobě, jde zpravidla o ustálená rčení, která zřejmě převzalo z řeči dospělých, sr.

„*Su strašně hravej*“; „*Mám malovaný vajíčko*“; „*vařený maso*“ apod. Na druhé straně deadjektivalia, vyjadřující větší nebo menší míru vlastnosti základních přídavných jmen, jsou v dětské slovní zásobě daleko častější než ve slovní zásobě běžné. Vysvětlením je nepochybně expresivnost takovýchto adjektiv i emocionální charakter dětské řeči samé, sr. příklady jako

„*malinkej*“, „*malinenkej*“, „*velikananánskej*“, „*měkkulinenkej*“, „*hroznatanánskej*“, „*vysokananánskej*“ apod. Značný počet podobně tvořených adjektiv, která v podstatě vyjadřují vyšší stupeň vlastnosti, konstatuje J. H o r e c k ý, viz „*slabučký*“, „*tichučký*“, „*novučičký*“, „*tepluš-*

ky“ apod. (sr. J. Horecký, 1959, 178). Ve slovenštině a pochopitelně nechybí ani v češtině, byť emocionálně zabarvené, sr. „malučký“, „drobounký“, „novoučký“, „hezoučký“ apod.

Zajímavou charakteristikou dětských adjektiv je — podobně jako u substantiv a v menší míře i u sloves — předpoklad, že každé adjektivum má kladný a záporný tvar. Důsledkem tohoto předpokladu jsou pak dětské neologismy jako

„nezlej“, „nebolavej“, „nehambatej“, vytvořené jako negativa k pozitivům „zlej“, „bolavej“, „hambatej“, případně adjektiva typu „motornej“, „zbednej“, „mocnej“, které dítě vytváří analogicky podle existujících korelátů „nešikovný“ — „šikovný“, „nebojácný“ — „bojácný“, odrhuje však předponu domnělou (alespoň z pohledu synchronního), viz původní tvary „nemotorný“, „nezbedný“, „nemocný“. Většina takto vytvořených adjektiv však představují kategorii tvořenou ad hoc a protože nemají ekvivalenty v řeči dospělých, dítě v nich není utvrzováno a dříve nebo později je ze své slovní zásoby vypouští.

4.4.2 MLUVNICKÉ KATEGORIE ADJEKTIVA

Jak obecně známo, jsou adjektiva v češtině charakterizována — na základě pravidel o gramatické shodě — stejně jako substantiva především číslem, rodem a pádem. Navíc je pak pro adjektiva typická kategorie stupňování.

4.4.21 Číslo

Tento aspekt je oproti substantivu zjednodušen v tom smyslu, že jediným rozdílem u adjektiv je rozdíl mezi individuálností a plurálností — nejsou tedy uplatňovány jednotlivé podkategorie plurálnosti jako duál, podvojnost, hromadnost, látkovost apod.

Pokud se týče osvojení této kategorie v řeči dětské, je možno konstatovat, že dítě ji zvládá poměrně snadno, že rozdíl singulár — plurál je zachován a prováděn v souladu s obecným územ čestiny. O případných odchylkách se zmíníme při probírání rodu, případně pádu u adjektiv.

4.4.22 Rod

Podobně jako u čísla, také u mluvnické kategorie rodu lze konstatovat, že dětské tvary odpovídají ve většině případů slyšeným vzorům. A těm lze připsat v nejranějším období také zdánlivé nerespektování rodových koncovek u adjektiv, kdy dítě tvrdošíjně ulpívá na kategorizaci rodu ženského, viz „malá Honziček“, „malá Evička“, „jablíčko je malá“.

Velmi brzy však zvládne koncovky charakterizující rod mužský, ženský a střední. Ve velké většině však dítě vyrůstající v prostředí brněnské češtiny volí a užívá koncovky podle zvyklostí češtiny obecné — zřejmě nejčastěji slyšených tvarů, sr. „*malej chlapecek*“, „*malá holčička*“, „*malý jablíčko*“. Jen výjimečně se u dítěte vyskytuje spisovný tvar u maskulina, tj. „*malý chlapec*“, u neutra pak tvar spisovný, tj. „*malé jablíčko*“ v řeči námi pozorovaných dětí nebyl vůbec zaznamenán. V ženském rodě, kde je nominativní tvar spisovný i obecně český shodný, nelze určit, který vzor dítě přejímá. Vzhledem k tomu, že v nepřímých pádech používá tvaru obecně českého, zdá se, že tato forma udává ráz celé deklinaci. K této otázce se vrátíme při probírání jednotlivých pádů. Na tomto místě se omezíme pouze na otázku, jak dítě registruje rozdíl daný tvrdostí a měkkostí adjektiva.

Podobně jako substantiva, také adjektiva v češtině se dělí na tvrdá a měkká. U dítěte, zcela podle očekávání, vysoko převažují adjektiva tvrdá, což je plně v souladu s jejich výskytovou frekvencí v běžné slovní zásobě. Odtud také vysvětlení, proč dítě používá u měkkých adjektiv zprvu koncovky sklonění tvrdého, viz „*jarněj*“, „*zimňá*“ apod., sr. doklady jako:

„*Vemu si už jarněj kabátek, je teplo*“; „*Ty zimní věci už skováme, tato košilka je taky zimňá*“.

Vzhledem k tomu, že tyto výrazy jsou velmi sporadické, lze jejich tvary klasifikovat jako vytvořené ad hoc, nikoliv jako paradigmata pro všechna měkká adjektiva.

4.4.23 P á d

Poněvadž adjektiva měkkého sklonění se u dětí vyskytují jen velmi zřídka a ve svých tvarech — s výjimkou citovaných příkladů viz „*jarněj*“, „*zimňá*“, případně tvaru instrumentálu „*jarníma*“ místo „*jarními*“ se shodují s tvary spisovné češtiny, nebudeme se jimi jako samostatnou kategorií zabývat a zaměříme se pouze na sklonění tvrdé.

4.4.231 N o m i n a t i v

U maskulin má u dětí zdaleka nejvyšší frekvenci hovorový tvar s koncovkou *-ej*, která je využita jak u adjektiv kvalifikujících substantiva životná, tak substantiva neživotná, sr.

„*malej chlapec*“, „*hodnej táta*“, „*velkej strom*“, „*škaredej dům*“, „*bílej papírek*“ atd.⁴⁵

V plurálu je pak koncovka náležitá, viz *-i* (shodná v jazyce spisovném i hovorovém), sr.

„*malí kluci*“, „*hodní pejsci*“, „*škaredí lupiči*“, „*zlí lvi*“; u masku-

lin životných; tatáž koncovka je pak využita jako analogická u maskulin neživotných, sr.

„malý stoly“, „malý stromy“, „hezký vobrázky“ místo náležitého -é, viz „malé stoly“, „malé stromy“, „hezké obrázky“ atd. Na rozdíl od spisovného úzu nedochází u dítěte zpravidla ke změně kmenové souhlásky, která je povinná u maskulinního tvaru životného, sr. spisovné „dobří“, „drazí“, „hezcí“, „mladí“, „škaredí“, „hodní“ s dětským „dobrý“, „drahý“, „hezký“, „mladý“, „škaredý“, „hodný“. V prvních příkladech jde o alternaci souhlásek r/ř, h/z, k/c, ve druhých pak o alternaci d/ď, resp. n/ň. A zdá se, že hlavním důvodem pro zachování kmenové souhlásky není neznalost alternačních pravidel,⁴⁶ ale snaha (typická i pro obecnou češtinu) po univerzalizaci jediného tvaru pro všechny tři rody, navíc pak u maskulin bez rozlišení životnosti a neživotnosti, sr.

„malý kluci“, „malý domečky“, „malý holky“, „malý jabka“.

U feminin je v singuláru koncovka náležitá, tj. -á (shodná v češtině spisovné i obecné), sr. „malá holčička“, v plurálu pak jasně převládá koncovka typická pro češtinu obecnou, sr.

„malý holčičky“, „velký botičky“, „hezký knížečky“ — místo náležitého „malé holčičky“, „velké botičky“, „hezké knížečky“.

Podobně pak u neuter používá dítě důsledně tvary shodné s češtinou obecnou, a to jak v singuláru, tak v plurálu, sr.

„malý děvčátko“, „malý jablíčko“, „velký sluníčko“; „malý děvčátka“, „malý jablíčka“, „velký sluníčka“ — místo náležitého „malé děvčátko“, „malé jablíčko“, „velké sluníčko“; „malá děvčátka“, „malá jablíčka“, „velká sluníčka“.

4.4.232 Genitiv

I ve tvoření genitivu je u maskulin naprosto jasně prokazatelný vliv mluvy hovorové v tom smyslu, že je zde provedena změna é — í, sr. „malýho chlapečka“, „škaredýho vlka“, „velkýho domečka“, „škaredýho vlka“.

Kolisání tvaru genitivu plurálu na druhé straně ukazuje, že změna ý — ej natolik zafixována není, sr. „malejch chlapečků“, „hezkejch vláčeků“ vedle stejně častého „malých chlapečků“, „hezkých vláčeků“ apod.

Totéž lze, mutatis mutandis, říci o genitivu feminin, sr. jednotný tvar v singuláru „malý holčičky“, „červený papučky“, „škaredý Ježibaby“ na straně jedné a kolisání v genitivu plurálu, viz „malejch hol-

⁴⁵ Na tomto místě je třeba upozornit, že jde o výsledky výzkumu konaného u dětí vyrůstajících v prostředí brněnské mluvy.

⁴⁶ U substantiv je už v tomto stadiu mluvního vývoje změna kmenové souhlásky zpravidla provedena, sr. „velký kluci“, „škaredý vlci“, zatímco u adjektiv dítě ulpívá na souhlásce, která je náležitá ve tvaru singulárovém.

čiček“, „červenejch papuček“, „hezkejch knížiček“ vedle „malých holčiček“, „červených papuček“, „hezkých knížiček“ na straně druhé.

Genitiv singuláru neutra má pak koncovku shodnou s maskulinem, jinými slovy, dítě uplatňuje tvar mluvy hovorové, sr. „malýho jablíčka“, „velkýho kolečka“, „hezkýho děvčátka“. V genitivu plurálu je pak opět možno konstatovat kolísání mezi tvarem hovorovým a spisovným, sr. „malejch jablíček“, „velkejch koleček“ vedle „malých jablíček“, „velkých koleček“ apod.

4.4.233 Dativ

Také v dativu singuláru všech tří rodů se uplatňuje výhradně koncovka hovorová, sr. „malýmu chlapečkovi“, „malý holčičce“, „malýmu jablíčku“ apod.

V dativu plurálu pak oba tvary, stejně jako v ostatních pádech, kolísají, sr. „malejm chlapečkům“, „malejm vozejkám“, „malejm holčičkám“, „malejm jablíčkám“ vedle „malým chlapečkům“, „malým holčičkám“, „malým jablíčkám“ apod.

4.4.234 Akuzativ

V akuzativu singuláru maskulin životných je – ve shodě s územ hovorovým – koncovka *-ýho*, sr. „malýho chlapečka“, „hodnýho tatínka“ apod.

U neživotných maskulin však, zřejmě v souvislosti nerespektování rozdílu v životnosti a neživotnosti u substantiv, dítě uplatňuje stejnou koncovku i u sklonění adjektivního, sr. „malýho domečka“, „novýho stolečka“, „červenýho žigulíka“ místo očekávaného tvaru s koncovkou shodnou s nominativem, viz „malej domeček“. „novej stoleček“. Ani tento tvar však není u dětí výjimečný a postupem doby vytlačuje i původní tvar analogický, tj. „malýho domečka“, „novýho stolečka“ apod.

U sklonění feminin je koncovka náležitá, sr. „malou holčičku“, „velkou krabičku“, „dobrou kašičku“ apod.

V neutru je pak – zcela podle očekávání v řeči brněnského dítěte – zakončení *i-ové*, sr. „malý jablíčko“, „velký kolečko“, „pěkný kurátko“.

V akuzativu plurálu pak dítě užívá důsledně univerzální koncovku *-ý* pro všechny rody, sr.

„malý chlapečky“, „malý vozejčky“, „malý holčičky“, „malý jablíčka“ apod.

4.4.235 Vokativ

se vyskytuje v dětské řeči jen velmi sporadicky, a to i tehdy jde-li o adjektivum zpodstatnělé. Jeho tvar se shoduje s tvarem nominativním, sr. „malej!“, „malá!“, „malý!“

4.4.236 Lokál

Maskulinový a neutrálový tvar lokálu singuláru má shodnou koncovku *-ým*, sr. „malým chlapečkovi“, „malým vozejkovi“ – „malým jablíčkovi“.

U feminin je pak očekávaná koncovka *-ý*, sr. „malý holčičce“, „škaredý myšičce“, „dobrý kašičce“.

V lokále plurálu kolísají tvary končící na *-ejch* a *-ých* ve všech rodech, sr. „malejch/malých chlapečkách“, „malejch/malých vozejkách“, „malejch/malých holčičkách“, „malejch/malých jablíčkách“ apod.

4.4.237 Instrumentál

U vzorů mužských a středních má adjektivní sklonění náležitou koncovku 7. pádu, sr. „malým chlapečkem“, „malým vozejkem“, „malým jablíčkem“, nicméně častým jevem je krácení, viz „malym chlapečkem“, „malym vozejkem“, „malym jablíčkem“.

Náležité zakončení má i instrumentál rodu ženského, sr. „malou holčičkou“, „velkou krabičkou“ apod.

V instrumentálu plurálu je pak opět třeba konstatovat dvojí tvoření, tj. koncovkou *-ejma* a *-ýma* ve všech třech rodech, sr. „malejma/malýma chlapečkama“, „malejma/malýma vozejkama“, „malejma/malýma holčičkama“, „malejma/malýma jablíčkama“ apod.

4.4.24 STUPŇOVÁNÍ ADJEKTIV

I v této mluvnické kategorii adjektiva je možno zjistit zajímavé rozdíly v jejím vyjádření u dítěte ve srovnání s územ dospělých.

Jako jakousi předzvěst dětského stupňování lze považovat vyjádření různého stupně vlastnosti pomocí *infixů*, a to především u interjekcí a u substantiv, ojediněle pak i u sloves a u adverbí, k němuž dochází zpravidla tehdy, kdy dítě adjektiva jako slovní druh dosud nezná a základní vlastnosti, tj. malost – s níž jsou zpravidla spjaty i další pozitivní vlastnosti – a velikost – která naopak nejednou zahrnuje pejorativnost – vyjádří přímo v příslušném slově, sr.

„cink“ – „cilink“ – „cilililink“; „bum“ – „bumbum“, „bumtarata bumbumbum“; „kykyryý“ – „kykyryký“ – „kykyrykyryý“ (kde *infix* vyjadřuje vyšší stupeň délky trvání);

„pes“ — „pesan“ — „pesanáč“; „zoubek“ — „zoub“ — „zoubanáč“; „pejssek“ — „pejsánek“ — „pejsulíneček“ (kde pomocí infixů a sufixů vyjadřuje dítě stupňování vzestupné spolu s pejorativností i sestupné spolu s vyjádřením vyššího stupně emocionálnosti);

„šlapat“ — „šlapkat“; „ťapat“ — „ťapkat“, „hopkat“ — „hopinkat“, „mazlit“ — „mazlínek“ apod.

„ticho“ — „tichučko“ — „tichulínečko“; „hned“ — „hnedlínko“ — „hnedlínečko“; „brzo“ — „brzičko“ — „brzulínko“ (kdy druhý a další výraz evidentně spojuje s vyšším stupněm vlastností jako „malost“, „něžnost“, „tichost“, „krátkost“ apod., sr. doklady jako: „Žabička hopinká, má malinký nožičky“; „Šlapkáme potichulenku“; „Přijdeš hned, ale vopravdu hnedlínko“; „Už brzičko přestane pršet“; „Má velikánský bebínko, musíme pofoukínkat“ atp.

Stejného způsobu stupňování, tj. vkládání infixů, používá dítě i u adjektiv, která postupně do jeho slovní zásoby vstupují, sr.

„velikej“ — „velikánskej“ — „velikananánskej“; „malej“ — „malinkej“ — „malinenenenkej“ — čímž zase zvyšuje, resp. snižuje stupeň kvantity, zatímco stupeň emocionálnosti v obou případech vzrůstá.

Ve všech uvedených případech jde v podstatě o augmentativní resp. deminutivní tvary, které nahrazují do jisté doby běžný úzus stupňování. I na těchto příkladech je evidentní dětská kreativita; má, pochopitelně různé formy v různých stadiích mluvního vývoje. V počátečních fázích, kdy slovní zásoba obsahuje jen několik slov, dítěti postačí k označení velikosti nadměrná délka samohlásky. Vzpomeňme tu onu známou dětskou odpověď na otázku „Jak jsi veliký?“ — „Taaaaak“, kdy ke zvýraznění své výšky dítě používá i vyšší melodie i prostředků mimojazykových, tj. gestikulace rukou, zdvižených co nejvýše nad hlavu. Se stabilizací fonologického repertoáru pak nadměrně dlouhé samohlásky opouští a požadované dávky emocionálnosti dosahuje (ve slovní zásobě již obohacené vlastními adjektivy) vkládáním nejrůznějších infixů, sr. doklady jako: „Už su vélikej“, „velikánskej“, „velikananánskej“ — jako reakci na odkaz dospělého „Dostaneš tříkolku, až budeš větší“.

Je pochopitelné, že dítě si dříve nebo později uvědomí charakteristiku kategorie stupňování a začne, v souladu s běžným územ — vyjadřovat trojí stupeň vlastnosti: pozitiv, komparativ a superlativ. A stejně jako u ostatních slovních kategorií, také u adjektiv zprvu nerespektuje změny ve kmeni, které nezřídka stupňování v řeči dospělých provázejí, ani skutečnost, že četná adjektiva se stupňují nepravidelně. Odtud pak neologismy jako:

„velkej“ — „velkejší“ — „nejvelkejší“; „dlouhej“ — „dlouhejší“ — „nejdlouhejší“;

„dobřej“ — „dobřejší“ — „nejdobřejší“; „zlej“ — „zlejší“ — „nejzlejší“.

Infix -ej- je pro dítě zřejmě relevantním příznakem stupňování, sr. fakt,

že ho zachovává i tehdy, kdy již zná a používá náležité slovní základy pro stupňování, sr.

„dlouhej“ – „delšejší“ – „nejdelšejší“; „krátkej“ – „krátšejší“ – „nejkrátšejší“; „dobrej“ – „lepšejší“ – „nejlepšejší“; „zlej“ – „horšejší“ – „nejhoršejší“.⁴⁷

A zřejmě má tento infix větší závažnost než prefix *nej-*, sr. následující doklady:

„*Von je největší, ale já budu brzy ještě většejší*“; „*Vemu si to nejmenší autínečko, ale toto je přece ještě menšejší*“ apod.

Další odchylkou proti běžnému úzu je, že dítě – po osvojení stupňovacích afixů – je důsledně uplatňuje všude, tj. i u těch adjektiv, která již sama o sobě vyjadřují nejvyšší míru vlastnosti, sr.

„*plnej*“ – „*plnější*“ – „*nejplnější*“; „*prázdněj*“ – „*prázdnější*“ – „*nejprázdnější*“ apod.

Ojedinele pak bylo u dětí zaznamenáno i **st u p ň o v á n í o p i s e m**, sr.

„*Von je víc velkej jako já*“; „*Lev je víc silnej jako tygr*“;⁴⁸ „*tato buchtička je nejvíc dobrá*“; „*Vašek je nejvíc zlej ze všech děcek*“.

Pěkným dokladem dětského způsobu myšlení je komparativ, vytvořený dítětem ad hoc v situaci, kdy je odkazováno na skutečnost, že si nemůže hrát s bratříčkem, který se sotva narodil. Na tuto poznámku tříleté dítě zareagovalo: „*Ale až bude víc narozenej, budu si s ním hrát, že jo?*“

4.4.25 Gramatická shoda – adjektivum + substantivum

Podobně jako osvojení gramatické shody substantivum + sloveso také osvojení gramatické shody adjektivum + substantivum představuje jistý proces, v němž dítě musí zvládnout:

- sg. substantiva + sg. adjektiva označující rod mužský;
- sg. substantiva + sg. adjektiva označující rod ženský;
- sg. substantiva + sg. adjektiva označující rod střední;
- pl. substantiva + pl. adjektiva označující rod mužský;
- pl. substantiva + pl. adjektiva označující rod ženský;
- pl. substantiva + pl. adjektiva označující rod střední.

Východiskem k osvojení gramatické shody je správná orientace rodová. Proces probíhá v podstatě třemi etapami:

1. dítě používá ženského koncovky u adjektiv bez ohledu na to, jakého rodu je substantivum, sr. „*chlapec malá*“, „*holka malá*“, „*děvčátko malá*“;
2. dítě se řídí koncovkami substantiva, a jim podřizuje kon-

⁴⁷ I takovéto, resp. podobné tvary, existují v různých lokálních, resp. vrstevných nářečích, nikoliv však bezprostředně v brněnské češtině.

covku adjektiva, sr. „malý chlapec“, „malá holčička“, „malý děvčátko“ (přičemž u adjektiv jde důsledně o tvar hovorový, který je u dětí vyrůstajících v prostředí brněnské mluvy zcela běžný).

Ke konfúzi pak dochází v případech odchylky od pravidelného úzu, tj. v případě výjimečných koncovek, sr. „táta hodná“, „děda malá“, „Vojta škaředá“;

U feminin, která nemají *a*-ové zakončení, dítě postupuje dvěma směry: a) přidává koncovku *-á* (sr. „bílá sůla“, „velká kosta“, „hezka písňa“); b) přeřazuje substantiva tohoto typu do kategorie maskulin (sr. „ten bílej sůl“, „velkej hůl“, „škaredej saň“);

3. dítě zvládne gramatickou shodu i v případech, které jsou svým způsobem nepravidelné, sr. „hodnej táta“, „bílá sůl“, „škaředá saň“, „veliká kost“ apod.

Pokud se plurálu týče, dítě předškolního věku zřejmě gramatickou shodu normy spisovného jazyka nezvládne. Používá totiž výhradně tvary, které jsou běžné v mluvě hovorové, jinými slovy, generalizuje jedinou koncovku *-í* ve všech třech rodech, viz

„malí kluci“, „malí vozejči“, „malý holky“, „malý jablíčka“, „malý kuřátka“ apod.

Doklad, který by ilustroval vědomou diferenciací mezi „malý domečky“ – „malé domečky“; „malý holky“ – „malé holky“; „malý jablíčka“ – „malá jablíčka“ v našich materiálech zaznamenán nebyl.

4.4.26 Mluvnické kategorie adjektiva – shrnutí

Z uvedených příkladů vybraných z řeči brněnských dětí vyplývá, že v deklinaci adjektiv – podobně jako v deklinaci substantiv – se silně uplatňuje analogie. Univerzální koncovkou se, až na malé výjimky, stává koncovka *-í*, která substituuje náležitá *-é* v singuláru i plurálu (a to jak v absolutním konci slova, tak v kombinaci s další slabikou, resp. souhláskou, sr. *-ého*, *-ému*, *-ém*) a všechna náležitá *-á* jako reprezentanty koncovky plurálu neutra.

Jako střídnice spisovného *-ý* je ve všech substituovaných případech nepravá dvojhláska *-ej*.

Zcela podle očekávání chybí v dětské slovní zásobě tvary, které by reprezentovaly sklonění jmenné, tj. vzor „mlád“, „rád“, stejně jako sklonění přivlastňovacích přídavných jmen.

Většina adjektiv vyskytujících se v dětské řeči jsou adjektiva původní, neodvozená, s výjimkou deadjektivalií, která jsou – zřejmě pro svůj expresivní ráz – daleko častější u dítěte než u dospělých.

Obsahová náplň dětských adjektiv je, ve srovnání s běžným územ, daleko širší. Hlavní rozdíl ve funkci adjektiva u dítěte oproti dospělému záleží pak v tom, že dítě užívá kvalitativního adjektiva i v ta-

kovém případě, jde-li o vlastnost platící ad hoc, nikoliv absolutně.

4.5 DEIKTICKÉ KATEGORIE

V této kapitole pojednáme současně o třech slovních druzích – u ukazovacích zájmenech, adverbích místa a času a o zájmenech osobních. Máme totiž za to, že pokud se tyto slovní druhy v dětských projevech vyskytují, je jejich společným jmenovatelem především funkce deiktická.

Každá promluva, u dítěte i u dospělého, probíhá na určitém místě a v určitém času; funkcí deiktických kategorií je usměrnit a definovat ty prvky jazyka, které jsou vůči místu a času promluvy relativní.

Ukazovací zájmena jsou jednou z nejzávažnějších deiktických kategorií v jazycích vůbec. V češtině jsou zastoupena demonstrativy tzv. vnější deixe, viz „*tento*“, „*tato*“, „*toto*“ resp. „*onen*“, „*ona*“, „*ono*“ a tzv. deixe vnitřní, viz „*ten*“, „*ta*“, „*to*“. Všechna představují deixi, navíc jsou pak určitá (na rozdíl od zájmen neurčitých, viz „*někdo*“, „*jeden*“ apod.).

Podobné vlastnosti mají i adverbia místa (v češtině konkrétně „*tady*“ – „*tam*“ vedle neurčitého „*někde*“) i adverbia času (v češtině konkrétně „*ted*“, „*hned*“, „*nyní*“ – „*potom*“, „*později*“ vedle neurčitého „*někdy*“).

Deiktická a zároveň určitá jsou i osobní zájmena „*já*“, „*ty*“, „*on*“, „*ona*“, „*ono*“, „*my*“, „*vy*“, „*oni*“, „*ony*“, „*ona*“. A jistě stojí za připomínku v této situaci podotknout, že v mnoha jazycích neexistuje formální rozdíl mezi zájmenem ukazovacím a zájmenem 3. osoby. Tak např. v turečtině demonstrativum „*o*“ odpovídá i osobním zájmenům „*on*“, „*ona*“, „*ono*“, demonstrativum „*onlar*“ pak osobním zájmenům „*oni*“, „*ony*“, „*ona*“ (sr. skutečnost, že turečtina nerozlišuje rod). V klasické latině, stejně jako v řečtině, neexistovala zájmena vyjadřující 3. osobu. Bylo-li třeba zvláštního odkazu na tuto osobu, využívalo se zájmena ukazovacího, viz „*hic*“, „*iste*“ nebo „*ille*“. V románských jazycích (konkrétně ve francouzštině, španělštině a italštině) se zájmeno 3. osoby vyvinulo ze zájmena ukazovacího. Totéž lze konstatovat i v angličtině a v němčině. Navíc pak v uvedených jazycích tzv. určitý člen se rovněž vyvinul z původního ukazovacího zájmena. Tato skutečnost vysvětluje vzájemný vztah mezi osobním zájmenem, ukazovacím zájmenem a určitým členem. Všechny tyto slovní druhy představují prvek určitosti. Z tohoto hlediska je vazba „*the man*“, „*this man*“ a „*that man*“ v protikladu k vazbě „*a man*“, zatímco určité „*he*“ je v protikladu k neurčitému „*someone*“. Na druhé

straně ovšem „*the man*“ a „*he*“ jsou neurčité ve vztahu jak k bezprostřední blízkosti, tak k odlehlosti, a proto stojí v protikladu jak s vazbou „*this man*“, tak s vazbou „*that man*“. Tradiční vydělení členů a osobních zájmen i zájmen ukazovacích tyto vzájemné vztahy značně zatemňuje.

V češtině, jak známo, kategorie členů neexistuje a je v případě potřeby nahrazována ukazovacími, resp. neurčitými zájmeny (sr. „*ten člověk*“ – „*jeden člověk*“). Ve srovnání se shora uvedenými příklady z angličtiny je v češtině situace následující:

Vazby „*ten člověk*“ (jako ekvivalent „*the man*“), „*tento člověk*“ (jako ekvivalent „*this man*“), „*onen člověk*“ (jako ekvivalent „*that man*“) představují určitost a jsou v protikladu s vazbou „*jeden člověk*“ (jako ekvivalent „*a man*“).

Podobně pak určité „*on*“, „*ona*“, „*ono*“ (anglické ekvivalenty „*he*“, „*she*“, „*it*“) je v protikladu k neurčitému „*někdo*“, „*něco*“ (anglické ekvivalenty „*someone*“, „*something*“). A stejně jako v angličtině vazby „*ten muž*“ (= „*the man*“) a „*on*“ (= „*he*“) jsou neurčité ve vztahu k bezprostřední blízkosti i k odlehlosti, a proto vytvářejí protiklad jak s vazbou „*tento muž*“, tak s vazbou „*onen muž*“.

Nyní k otázce, jak se deiktické kategorie uplatňují v dětské řeči.

4.5.1 UKAZOVACÍ ZÁJMENA

Tento slovní druh hraje neobyčejně důležitou úlohu ve vyjadřování dítěte. Je skutečností, že mezi prvními slůvky snad každého dítěte se objevuje výraz „*toto*“. Z čistě gramatického hlediska jej nelze klasifikovat jako pravé zájmeno, nestojí totiž v pozici adnominální, naopak samo nomen zastupuje. Představuje pro dítě jakýsi obecný, vysoce abstrahovaný název všech věcí (resp. osob a zvířat), jejichž náležitá pojmenování dosud nezná, sr. následující situace:

Při listování v lepopřeluh dítěte pojmenovává obrázky osob, zvířat a věcí, sr. „*chlapeček*“, „*holčička*“, „*miminko*“, „*pejsek*“, „*kravička*“, „*domeček*“, „*balónek*“ atp. Při ukázání na strom pronese po chvíli uvažování „*toto*“.

Podobně při výběru jídla ukáže na *puďink* a řekne: „*Chcu toto*“. Srovnej v této souvislosti i záznam z cukrárny: „*Kup mně toto a toto a toto*“, přičemž ukazují na *zmrzlinu*, *trubičku* a *roládu*.

Jak vyplývá z uvedených příkladů, již v tomto stadiu plní zájmeno jasně funkci deiktickou. V kombinaci se substantivem, pak zcela podle očekávání, se jako první objevují ukazovací zájmena v nejšší deixi, která poukazují na osobu nebo věc známou ze situace fyzické, sr.

„*tento stoleček*“, „*tato holčička*“, „*toto jablíčko*“, přičemž dítě k označení příslušné osoby nebo věci použije i názorné gestikulace – konkrétně ukáže prstíčkem.

Demonstrativa deixe vnitřní se objevují v řeči dítěte později; charakterizují období v němž dítě již samostatně tvoří souvislé věty a potřebuje poukázat na osobu nebo věc, známou z větné souvislosti, sr.

„Byl jeden král a ten král měl tři dcery.“ „V perníkový chaloupce bydlela škaredá Ježibaba a ta Ježibaba chtěla upíct Jenička a Mařenku.“

V jistých situacích pak demonstrativní zájmeno vnitřní deixe nabývá funkci expresivní, sr. doklady jako:

„A ta Karkulka šla a ten vlk byl zlej a ta babička čekala Karkulku a ta Karkulka pořád a pořád nešla“... „Ten brabenec škaredej, poštipal Jiříčka“; „Ta zima ale zebe do nožiček“; „To sluníčko škaredý, spílilo mně“; „Ta jedna holčička nehodná, umazala se, ta ale dostane“.

Podobné příklady lze nalézt i v řeči dospělých, chtějí-li dosáhnout emocionálního charakteru výpovědi, sr. *„Ten mráz dnes ale štípe“*, *„To horko je prostě k nesnesení“* apod. (Podrobněji viz § 4.2.24).

Typickým jevem dětské řeči je pak skutečnost, že dítě používá demonstrativum (zejména deixe vnější) v situaci, kde dospělý deiktickou funkci jako nutnou nepocituje, tj. u vlastních jmen, sr. doklady jako

„tento Jiříček“, *„tato Evička“* (přičemž dítě mluví o sobě a ke zdůraznění tohoto faktu dále přispívá okolnost, že dotyčný chlapec – resp. dotyčná dívka – na sebe přímo ukazují prstem). Nikoliv výjimečné jsou i vazby plurálové, sr.

„Ti Boháčkovi jsou bohatí, dycky mně něco donesou“; „Ti Syroví už tady nějak dlouho nebyli, že?“

Na rozdíl od podobných dokladů, které se vyskytují v jazyce hovorovém, sr. *„Všelijací ti Nováci si vzpomenou vtravovat“; „Však my to těm Kovářům ukážeme, ať si nemyslí“* apod. nemají tyto v řeči dítěte rys pejorativnosti, který je u dospělých charakteristický.

4.5.2 ADVERBIA MÍSTA A ČASU

Obě tato příslovečná určení mají jako vyjadřovací prostředky v dětské řeči neméně závažnost než zájmena ukazovací. V jejich používání se projevuje evidentní snaha dítěte dosáhnout co nejvyšší stupeň konkrétnosti a co nejpřesnější vymezení co do času i co do místa. Potvrzují to výroky: *„Uděláme to hned“*.⁴⁹ *„Papat budeme až potom“; „Půjdeme domů až za dlouho“; „Spapáme to až jindy“; Umysl vyjádřit co nejzazší ter-*

⁴⁸ Sr. tu fakt, že předmět, s nímž se druhý stupeň přídavného jména srovnává, je u dítěte připojen spojkou „jako“, resp. „jak“. Stejná spojka se užívá nespisovně v češtině obecné i v některých dialektách, sr. *„Je starší jak já“* apod.

⁴⁹ Sr. při této příležitosti i další snahu dítěte vystupňovat toto „hned“ pomocí infixů, viz *„udělám to hnedlínko“*, *„budeme tam hnedlinečko“* apod.

mín odchodu z návštěvy je pak výrok „*Pudeme domů až ráno, až bude bílej den.*“⁵⁰

Uvedené příklady ilustrují určení času. Obdobně si pak dítě počíná i při používání nejrůznějších příslovcí místa, sr. následující doklady:

„*Tady jsou moje kostečky*“; „*Tvoje kostečky si dej tam*“; „*Tady* (tj. v jeslích) *spinkat nebudu, doma spinkat budu*“; „*Tady je ten Jiříček, jinde není*“ apod.

Zajímavým příkladem vyjádření deiktické funkce je kombinace adverbia místa s demonstrativem, která rovněž reprezentuje emocionální zabarvení (a to vyšší stupeň ve srovnání s prostým demonstrativem) a která je v dětské řeči velmi častá, sr.

„*Tadyten Jiříček*“; „*Tady tento, tadydletento chlapeček, ne jinej*“; „*Tadytato holčička je hodná, tamta ne, ta zlobí*“; „*Tadytento kluk to neudělal, tamten darebák to udělal*“ apod.

Kromě vysokého stupně expresivnosti ukazují tyto a podobné příklady na to, že dítě je si vědomo protikladu prostorového, jinými slovy, rozlišuje blízkost a odlehlost.

Adverbium způsobu patří zřejmě k pozdějším akvizicím v dětské řeči. Ojedinelé se sice vyskytují doklady jako „*jedeme rychle*“, „*rychle mi to podej*“, „*von jede pomalu*“, „*běž pomalu, spadneš*“, většinou se však dítě omezí na pouhé konstatování, že někdo něco dělá „*moc*“ nebo „*málo*“, „*víc*“ nebo „*míň*“ a prostřednictvím těchto korelátů substituuje dosud neznámý výraz pro příslovečné určení způsobu, sr. doklady jako:

„*Von to umí moc*“; „*Von to umí víc*“ (tj. místo lépe); „*Vona to zná málo*“; „*Von to zná míň*“ (tj. hůř); „*Toto autičko jezdí míň*“ (tj. pomaleji); „*Von se houpá víc*“ (tj. dosahuje větší výšky); „*Toto mně chutná víc než brambůrky*“ (místo líp) atp.

Tolik k různým druhům příslovečných určení a jejich využití v řeči dítěte. Nyní k poslednímu slovnímu druhu, který jsme zahrnuli pod společný název deiktické kategorie, a to k personáliím.

4.5.3 OSOBNÍ ZÁJMENA

O používání osobních zájmen jsme pojednali v § 4.3.21 v souvislosti s konjugací sloves. Na tomto místě se zaměříme na funkci jednotlivých osobních zájmen v řeči dospělých a v řeči dítěte.

Osoba první je, jak známo, u dospělých využívána mluvčím k referenci o sobě samém jako předmětu rozhovoru.

⁵⁰ Což ovšem prozrazuje asociaci s textem písničky, kterou dítě zná, viz „*Nepůjdeme domů až ráno... až bude bílý den*“.

Osoba druhá pak odkazuje na posluchače, třetí podává reference o osobách a věcech stojících mimo posluchače. S tím nutně souvisí i další rozdíly ve funkci osoby třetí ve srovnání s osobou první a druhou. Mluvčí a posluchač jsou totiž nutně přítomni v dané situaci, zatímco osoby a věci, o nichž je reference, nejen že mohou stát mimo danou situaci, ale navíc mohou být i neurčité. Jinými slovy, kategorie třetí osoby se může kombinovat s jinými kategoriemi, jako např. určitost, neurčitost, blízkost, odlehlost. Tak zájmeno „on“, „ona“ jsou určitá v protikladu k zájmenu „někdo“, zájmeno „ono“ pak v protikladu k oběma zájmenům, tj. „někdo“ i „něco“, jako proti zájmenům neurčitým. Všechna jsou pak neurčitá vůči blízkosti a odlehlosti.

V některých jazycích (uveďme tu jako příklad turečtinu) je kategorie určenosti u zájmen 1. a 2. osoby (akuzativu) povinně označována stejným sufixem jako u substantiv, sr. příklady jako „ben-i“ (mně), „sen-i“ (tebe) – „kitab-i“ (ta kniha), „kitab“ (kniha).

I v těch jazycích, které nemají formální prostředky k vyjádření určenosti zájmen (jako je např. čeština, angličtina, němčina) jsou jasně zájmena 1. a 2. osoby určitá, zatímco zájmena 3. osoby mohou být určitá i neurčitá.

Kromě toho zájmena 1. a 2. osoby se nutně vztahují k lidským bytostem (pouze v bajkách dochází k perzonifikaci osoby třetí, vyjadřující běžně zvířata a věci); zájmena třetí osoby se pak vztahují jak k osobám tak ke zvířatům a věcem, což ovšem neplatí pro jazyky, kde je zákonitě rod psychologický.

Dále je třeba zdůraznit, že zatímco zájmena první a druhé osoby jsou pozitivními členy kategorie osob, třetí osoba představuje v podstatě člen negativní – nemusí totiž být přítomna v situaci promluvy a v mnoha jazycích (včetně češtiny) není zpravidla jiného označení toho, co se tradičně nazývá třetí osoba, kromě nepřítomnosti formálních ukazatelů osoby první a druhé, sr. „jím“, „jíš“, „jí“; „mám“, „máš“, „má“ apod.

Posledním rozdílem je skutečnost, že první a druhá osoba je neutrální vůči rodu, osoba třetí naopak rod respektuje, sr. české „já“, „ty“ ale „on“, „ona“, „ono“, anglické „I“, „you“ ale „he“, „she“, „it“, italské „io“, „tu“, ale „egli“, „ella“, německé „ich“, „du“ ale „er“, „sie“, „es“ apod. V plurálu však už této jednotnosti není. Spisovná čeština rozlišuje rodu u osobních zájmen i v plurálu, viz „oni“, „ony“, „ona“, podobně italština rozlišuje maskulinum od feminina, viz „essi“, „esse“. V němčině a v angličtině na druhé straně dochází k neutralizaci rodu u čísla množného, sr. existenci jediného zájmena „sie“ v němčině a „they“ v angličtině. V podstatě totéž lze konstatovat i pro češtinu obecnou, sr. „vony šli“, což vyjadřuje jak „chlapci šli“, tak „holky šly“, tak „děvčata šla“.

Srovnání funkce jednotlivých osob v řeči dětské oproti

úzu v řeči dospělých ukáže ne jeden zajímavý rozdíl. Charakteristické pro dětskou řeč je, že dítě v počátečních stádiích mluvního vývoje používá vesměs osoby třetí. Tato však zastává převážně funkci osoby první, jinými slovy, dítě využívá formálně třetí osoby k referenci o sobě samém, sr.

„*Jiříček papá*“, „*Jiříček nehajá*“, „*Jiříček má bebičko*“. (V tomto postupu je ovšem utvrzováno i výroky dospělých ve vzájemné komunikaci, sr. dotaz dospělého „*Co dělá Jiříček?*“, nikoliv tedy očekávané „*Co děláš?*“).

Současně však dítě stejnou formulací vyjadřuje i osobu třetí, sr. „*miminko plaká*“, „*táta malová*“, „*maminka fonová*“ (= telefonuje). Potřebuje-li pak vyjádřit rozdíl mezi osobou první a osobou třetí, uchyluje se k využití ukazovacího zájmena (jak substantivum tak i sloveso v prezentním tvaru jsou v tomto smyslu neutrální), sr.

„*tento Jiříček*“ (tj. *já*, osoba první) – „*tamten*“, resp. „*jinej Jiříček*“ (tj. *on*, osoba třetí, nikoliv první).

S osvojením préterita a futura dítě začne automaticky používat i v arů ostatních osob a v souvislosti s tím i příslušných zájmen. Prvním impulsem k tomu je zřejmě změna ve formulaci otázky ze strany dospělého, který se – v rozhovoru s dítětem – v tomto stadiu již neptá „*Co dělal Jiříček*“, „*Co dělali kluci*“, ale „*Co jsi dělal*“, „*Co jste dělali*“. A dítě spontánně odpovídá „*Papal*“, „*Hajal*“ případně hromadné odpovědi pak „*Papali*“, „*Hajali*“ (tj. v počátečních fázích bez pomocného „*jsme*“). Osobní zájmeno pak použije dítě ve funkci deiktické, chce-li zdůraznit protiklad, sr.

„*Já papal, von ne*“, „*To udělal von, já ne*“. „*Voni zlobili, my jsme byli hodný*“, „*Vona půjde hajat, já ne*“ apod.

Deiktická funkce je nicméně patrná i tehdy, nejde-li o přímé srovnávání, sr. doklady jako:

„*Vona půjde hajat, je malá*“, „*Vona holčička mně bila*“, „*Voni kluci jsou darebáci, rozbili okno*“ atp.

Jakési vystupňování deiktické funkce představuje vazba osobní zájmeno + neurčité zájmeno, sr. „*já sám*“, „*ty sám*“, „*on sám*“, kdy dítě usiluje o maximální soustředění na svou, resp. jinou osobu, sr. doklady jako:

„*Já sám to udělám*“, „*Von sám se vobuje*“, „*Ať jí sama*“ apod. Nездřidka jsou pak podobné výroky provázeny i inverzí, která stupeň emocionálnosti jen dále podtrhuje, sr.

„*Já sám papat budu*“, „*Já sám sáňkovat budu*“, stejně jako i terace zájmenného tvaru „*sám*“, doprovázena v nejednom případě pohyby gestikulačními, sr.

„*Já sám sám sám papat budu*“ (přičemž bere dospělému lžičku); „*Já budu sáňkovat sama sama sama*“ (přičemž odstrkuje staršího sourozence ze sánek dolů) atp.

Z ostatních druhů zájmen a zájmenných příslovcí stojí za zmínku pouze zájmena a tázací, z nich pak především zájmena „kdo“ a „co“⁵¹ a zájmenná příslovce „kdy“ a „kde“. Jejich postupné osvojování odráží sled vývoje otázek. Jako první se ustalují otázky věcné, viz „Kdo to je“, „Co to je“, kdy jako odpověď očekává dítě název jisté osoby, věci nebo zvířete. Jako další se pak objevují otázky týkající se času (viz „Kdy půjdeme“) a otázky týkající se místa (viz „Kde je panenka“). Ještě později si dítě osvojuje otázky týkající se způsobu (viz „Jak si budeme dělat bábovečky“) a jako poslední zpravidla otázky příčinné. Tyto se však, na určitém stupni mluvního vývoje, stávají daleko nejfrekventovanějšími – vzpomeňme tu ono nesčíslněkrát opakované dětské „proč“. Rozbor těchto otázek ukazuje, že tady jenom o dětskou zvidavost, ale také o navázání, resp. udržování konverzace,⁵² sr. doklady jako:

„Proč je mokro?“ (odpověď – „protože prší“);

„A proč prší“ (odpověď – „protože je zamračeno“);

„A proč je zamračeno“ (odpověď – „protože nesvítl slunko“);

„A proč nesvítl sluníčko“ (odpověď – „protože ja zamračeno“) apod.

Velmi zajímavý je záznam vlastní odpovědi dítěte na otázky tohoto typu v situaci, kdy se nedočká odpovědi od dospělého: „Asi proto“ (sr. Ohnessorg, 1948, pozn. 87).

4.5.31 Zájmena a adverbia v dětské řeči – shrnutí

Z toho, co bylo řečeno vyplývá, že dítě je si vědomo deiktické funkce ukazovacích i osobních zájmen a adverbií času i místa a že je v této funkci vědomě používá. Všechny uvedené příklady jsou pak i dokladem toho, že dítě má evidentní zájem zkonkrétnit co nejvíce danou situaci a vyjádřit – v mezích svých možností – zda něco dělá, resp. udělá ten nebo onen, udělá-li to tady nebo jinde, bude-li se děj odehrávat v současnosti nebo v budoucnosti.

4.6 PŘEDLOŽKY

I když kategorie pádu je tradičně vymezena flektivními koncovkami, je jasné, že jak gramatická tak i lokální funkce kategorie pádu je nezá-

⁵¹ A jistě není bez zajímavosti, že toto „co“ plní u dítěte rovněž funkci zájmeny vztahného, sr. dětské vazby jako: „Holčička, co pásla vovečky“; „Dědek co zasadil řepu; Chcu to jablíčko, co je voloupaný apod.

⁵² K různým druhům otázek, jejich vývoji a funkci v řeči dětí sr. studii T. Slamové Cazacové, *Dialogul la copii a Relatiile dintre gîndire si limbaj in ontogeneza*“.

vislá na způsobu, jímž se v tom kterém jazyce vyjadřuje. Kromě toho, jak gramatické tak lokální funkce mohou být i ve stejném jazyce vyjadřovány částečně pádovými koncovkami a částečně jinými prostředky, z nichž nejčastější jsou předložky nebo pořádek slov. Již z těchto důvodů nelze na kategorii pádu nazíratí pouze z hlediska morfologického.

Termín předložka (prepozice) byl zaveden jako jeden ze slovních druhů proto, že klasifikuje třídu nesklonných slov nebo částic, které plní gramatickou nebo lokální funkci a které se (podobně jako tomu bylo již v latině a řečtině) kladou bezprostředně před podstatné jméno, jež modifikují. Jsou však i jazyky, kde částice se stejnou funkcí jako prepozice se kladou za jméno, které modifikují, a pak jsou nazývány postpozice, přičemž rozdíl mezi prepozicí a postpozicí je z hlediska gramatické teorie nepodstatný (sr. české „do Tokya“ s japonským „Tokyo e“).

Stejně nepodstatné je, překročí-li termín pád tradiční hranice a je určován jak předložkou tak flektivní koncovkou. Co je však důležité z hlediska obecně lingvistické teorie je skutečnost, že gramatické a lokální funkce, které kategorie pádu obsahuje, nepředstavují vyhraněnější typy v těch jazycích, které je vyjadřují pomocí předložek než v těch jazycích, kde jsou v téže situaci uplatňovány pádové koncovky.

Obsahuje-li jazyk jak pádové koncovky tak předložky, první z nich jsou abstraktnější, druhé konkrétnější. To platí o indoevropských jazycích, zdá se, obecně. Stejně obecně je pak možno konstatovat, že i když pořádek slov se běžně užívá v některých jazycích jako rozlišovací prostředek mezi subjektem a objektem ve větě, má zřídka – pokud vůbec – konkrétnější funkci než předložka. Z tohoto hlediska je pořádek slov typicky gramatičtější než flexe a flexe pak typicky gramatičtější než užívání předložek.

4.6.1 VÝVOJ PŘEDLOŽKOVÝCH VAZEB U DÍTĚTE

Čeština je, jak známo, jazyk syntetický, navíc pak reprezentant té skupiny indoevropských jazyků, kde kategorie pádu je charakterizována jak flexí tak příslušnými předložkami. Neuplatňuje se tedy v jazykovém systému ani postpozice ani pořádek slov.

Pro české dítě však, jak se zdá, je slovní pořádek prvním a – v určitém období mluvního vývoje – jediným kritériem k rozlišení subjektu od objektu, sr. vazbu

„*miminko* – *kočárek*“; „*kačenka* – *vodička*“.

Přestože jde o prostou juxtapozici dvou gramatických tvarů, jež odpovídají v obou případech tvaru nominativu, dítě jejich prostřednictvím nevyjadřuje jen pojmenování „*to je miminko*“ a „*to je kočárek*“, ale také lokativní vazbu, a to jak směr, tak místo, viz (*dáme*) *miminko (do) kočárek*“ – „*Miminko (je) (v) kočárek*“.

V dalším vývojovém stupni začne dítě používat „pádovou koncovku, zprvu zpravidla tu, kterou slyší v podobných situacích u dospělých, viz „*mimínko kočárku*“, předložku však i nadále ignoruje. Ani v tomto stadiu ještě nediferencuje mezi směrem a místem, tj. mezi genitivem a lokálem.

K rozštěpení dochází nejprve u feminin a neuter, kde se genitiv liší od lokálu svou koncovkou, viz „*vodičky*“ – „*vodiče*“; „*mořa*“ – „*mořu*“ (= spisovné „*moře*“ – „*moři*“). Lokativní vazba má tedy následující formy: „*kačenku (dáme) (do) vodičky*“ – „*kačenka (je) (ve) vodiče*“, podobně „*(hodíme) rybičku (do) mořa*“ – „*rybička (je) (v) mořu*“.

A není jistě bez zajímavosti, že jako první se objevuje předložka v maskulinu, kde (u vzoru tvrdého neživotného, který má v lokativních vazbách vysokou frekvenci), je koncovka genitivu i lokálu shodná a nestačí tudíž dítěti k vyjádření rozlišovací funkce, viz „*(do) kočárku*“ – „*(v) kočárku*“.

Na druhé straně u feminin a neuter, kde rozlišení směru a místa je dáno různou koncovkou genitivu a lokálu a předložka je tudíž redundantní – dítě používá i nadále vazby bezpředložkové. Jako důkaz toho, že za nositele funkce považuje pádovou koncovku a nikoliv předložku, je jeho snaha substituovat ty koncovky, které jsou formálně shodné, plní však funkci různou, sr. již citovaný genitiv a lokál u maskulin neživotných. Výsledkem této snahy je velmi časté použití koncovky analogické (navíc silně produktivní) podle vzorů životných tvrdých, sr. dětské tvary „*do kočárka*“ – „*v kočárkovi*“.

Jiným důkazem relevantnosti konce slova je pak jev, kdy dítě v případě potřeby vytvoří nominativní tvar z původní vazby genitivní, a to nikoliv vypuštěním předložky, ale změnou resp. elizí pádové koncovky, sr. doklady jako:

„*popostýlka*“ proti vazbě genitivní „*do postýlky*“ (změna /d/ v /p/ je výsledkem působení anticipační asimilace);

„*Dobrna*“ proti genitivní vazbě „*do Brna*“;

„*dopokoj*“ proti genitivní vazbě „*do pokoje*“.

Tyto příklady nemohou ovšem nepřipomenout existenci podobných tvarů v nářečí, sr. alespoň výrok „*ze Zplzně*“, kde původní předložka „*z*“ rovněž ztratila svou původní funkci a preponuje se proto předložka další.

Shora uvedeným příkladem z plzeňského dialektu se dostáváme k další předložce, jejíž funkcí je rovněž vyjádřit směr a která je rovněž genitivní, viz „*z*“, sr. příklady jako „*z pokoje*“, „*z postýlky*“, „*z mořa*“. Ustaluje se zpravidla velmi brzy po osvojení předložky „*do*“, v každém případě dříve než další diferenciací předložek směrových (tj. „*do*“ – „*na*“ – „*k*“). I to je ovšem v souladu s faktem, že dítě jako první zvládá maximální kontrasty, v tomto případě reprezentovány opačností směru, viz „*tam*“ „*zpět*“ a teprve později se dopracovává k diferenciaci uvnitř dané

kategorie. Odtud vysvětlení jevu (jehož paralelu najdeme ostatně i v řeči cizinců, kteří se učí češtině), proč dítě – v určitém stadiu mluvního vývoje – používá jediné předložky „do“, kde spisovný úzus vyžaduje předložky tři, viz „do“, „na“, „k“, sr. dětské

„půjdeme do pokoja“, „sedneme si do balkóna“, „jedeme do mořa“ se spisovnými ekvivalenty „do pokoje“, „na balkón“, „k moři“.

Také pokud se týče označení místa vystačí dítě zprvu s jedinou předložkou „v“ a používá ji i na místě náležitě „na“, sr. doklady jako „ve stolečku“, „v střeše“, „v balkóně“ apod. Generalizací jediné předložky nározně ilustruje dětská reprodukce říkanky:

„Byl jeden domeček, v tom domečku stoleček, ve stolečku mistička, v té mističce vodička, v té vodičce rybička“.

Na druhé straně předložka „z“ formou totožná s předložkou vyjadřující směr, ale významem odlišným, jmenovitě p ů v o d o v ý m, se v řeči dítěte objevuje poměrně pozdě. Většina dětí dává přednost v a z b ě o p i s n ě, tj. substantivum + adjektivum, sr. dětské odpovědi na otázky:

„Z čeho je stoleček“, „Z čeho jsou kuličky“, „Z čeho je chaloupka“ v následující struktuře: „Stoleček je dřevěnej“ (nikoliv tedy očekávané ze dřeva); „Kuličky jsou skleněný“ (nikoliv ze skla); „Chaloupka je perníková“ (nikoliv z perníku).

Pokusíme-li se stanovit prioritu předložky vyjadřující směr a předložky vyjadřující místo, zdá se, že pro dítě je primární směr. A tu se nabízí otázka, zda i tato skutečnost nepodtrhuje dále tezi, že dítě – na tomto stupni gramatického vývoje – dává přednost dynamickému ději před statickým určením, jinými slovy, že se zajímá více o aktivní děj, resp. činnost než o pasivní konstataci. Doklady typu „hodíme kačenku do vodičky“, „dáme panenku do kočárku“, „pojedeme do lesa“ jsou u dětí častější než doklady typu „kačenka je ve vodičce“, „panenka je v kočárku“, „jsme v lese“ apod.

Z dalších předložek, které se ustalují u dítěte poměrně brzy, je to předložka „o“ (u většiny dětí vyrůstajících v prostředí brněnské češtiny realizovaná jako „vo“). Nemaľý podíl na jejím včasné osvojení má nepochybně častost jejího výskytu v jazykovém okolí, sr. „vykládat pohádky o Karkulce, o králi, o Honzovi, o drakovi“, případně často citovaná věta při tzv. vyučování v jeslích, viz „Budeme si povídat o dětech, o zvířátkách, o ptáčkách, o lesičku“ atp.

Méně běžná je na druhé straně u dětí předložka „s“. Většina dětí ji prostě vynechává – zřejmě výrazná koncovka instrumentálu je dostatečná k vyjádření požadované sémantické situace, sr.

„chlebíček másličkem“, „kafičko cukýrkem“, „polívečka nudličkama“, „košilka puntičkama“ apod.

Ne zcela výjimečně jsou však i případy, kdy dítě podobné sémantické situace různým způsobem opisuje, sr.

„polívečka nudličková“, „košilka puntičková“, „brambůrky a masič-

ko“, „tatínek a maminka“, chlapeček a holčička“ apod.

U posledních dokladů je preference tohoto způsobu jasná ze dvou důvodů: 1. představují spojení parataktické spolu se slučovací spojkou „a“, kterou dítě velmi dobře ovládá; 2. následné vypočítání dvou, resp. více věcí (osob) jasně signalizuje vazbu plurálovou, která je pro dítě – vzhledem k neutralizaci rodu a tím ke generalizaci koncovky – jednodušší než vazba singulárová, sr.

„Tatínek s maminkou šel“ – „Tatínek a maminka šli“;

„Maminka s tatínkem šla“ – „Maminka a tatínek šli“;

„Kůzlátko s pejskem šlo“ – „Kůzlátko a pejsek šli“;

„Pejsek s kůzlátkem šel“ – „Pejsek a kůzlátko šli“.

Navíc pak plurálový tvar slovesa prokazuje, že dítě ovládá číselný aspekt, dává však přednost vazbám ad sensum, sr.

„Chlebiček a másličko už sou na stole“;

„Kašička a čokoládka sou velký dobrotinky“ atp.

Poslední z předložek, kterou dítě zařadí do své slovní zásoby poměrně brzy, je předložka „za“, sr. doklady jako:

„Půjdeme za babičkou“; „Evička šla za tatínkem“; „Už brzy pojedeme za babičkou, za dědečkem a taky za slepičkama, za husičkama, za kačenkama...“ (v tomto dokladu se zřetelně zračí asociace venkova jako protiklad k městu, kde dítě vyrůstá).⁵³

Předložky s nízkou výskytovou frekvencí dítě zpravidla ve své slovní zásobě nemá. Pokud se vyskytnou v nějakém kontextu, dítě je zřejmě převezme k vyjádření dané sémantické situaci, nepoužívá je však spontánně ve výrociích vlastních; jde o doklady jako: „Chodí pešek okolo, nekoukej se na něho“; „Strč prst skrz krk“; „Když jsem k vám chodíval přes ty lesy“; „Pode mlejnem nade mlejnem“; „Tma přede mnou, tma za mnou“ apod.

S využíváním předložek velmi úzce souvisí i využívání předpon. O jejich pozdějším osvojování ve srovnání se sufixy jsme pojednali v § 3.2 a § 4.3.23. Na tomto místě považujeme za vhodné upozornit na skutečnost, že podobně jako se dítě po určitý časový úsek vyhýbá používání předložek, se rovněž vyhýbá používání předpon. V obou případech dává přednost postpozici a funkci předpony (resp. předložky) plní příslovce, sr.

„Tatínek šel pryč“	proti	„Tatínek odešel“;
„Maminka je tady“	proti	„Maminka přišla“;
„Dej to dolů!“	proti	„Sundej to!“;
„Dej to sem!“	proti	„Podej mi to“;
„Pojď sem!“	proti	„Pojď ke mně!“;
„Jdi pryč!“	proti	„Jdi ode mně!“.

⁵³ Sr. v této souvislosti i doklad, který svědčí o logickém myšlení dítěte: „Za sedmi horama a mořama... těch mořích bylo taky sedum?“

Tímto způsobem chce dítě zřejmě dosáhnout jednak zkonkrétnění situace, jednak co nejvyššího stupně emocionálnosti; uchyluje se proto k prostředkům, které jsou mu v daném vývojovém období vlastní: nejdůležitější slovo – jako nositele funkce – umístí na konec věty, resp. mluvnického taktu, a náležitě je zdůrazní. Předpona mu evidentně k těmto účelům nestačí, jak ukazuje mimo jiné i následující doklad, kdy dítě popisuje průběh rozcvičky v jeslích:

„No tak rozpažujeme, zapazujeme, upazujeme, předpažujeme nebo co, teda pažime nahoru, dolů, dozadu, dopředu a vůbec všude.“

4.7 ČÍSLOVKY

Snažíme-li se hodnotit tento slovní druh v řeči dítěte, lze konstatovat, že je z hlediska gramatického vývoje v podstatě nezajímavý. Ve slovní zásobě dítěte, zejména pak dětí verbálních, se sice číslovky základní (ojetiněle pak i řadové) vyskytují, vlastní funkci číslovek však neplní, sr. doklady jako:

„Pojďte sem jeden, třeba ty!“ (=ve významu někdo z vás, tedy ve funkci deiktické);

„Byl jednou jeden král“ (kde číslovka zastává funkci neurčitého členu);

„Já půjdu první“ (kde číslovka má funkci adjektivní);

Podobně děti obvykle znají a interpretují různé říkanky, kde se někdy číslovky objevují, sr.

„Jeden dva, my jsme dva“; „Jeden dva tři, my jsme bratři“; „Jedna dvě, Honza jde“,

případně v rozcvičce *„raz dva tři“*, kdy dítě jmenované číslovky chápe jako určitý povel spjatý s určitou činností, jako *„upažit“*, *„předpažit“*, *„vzpažit“*, sr. výzvu dítěte ke kamarádovi: *„No dělej přece taky raz dva tři!“*

Uvedené příklady, stejně jako skutečnost, že některé dítě (a to i tříleté) dovede „počítat“ do pěti nebo do deseti, dokumentují, podle našeho názoru, že dítě předškolního věku ovládá číslovku jako slovní jednotku; co do formy zpravidla odpovídá více nebo méně slyšeným vzorům, funkci číslovky jako slovního druhu však v žádném případě neplní.

4.8 SPOJKY

To, co bylo řečeno o číslovkách, platí mutatis mutandis o spojkách. Jako slovní druh nemají své místo v dětském jazykovém systému a lze je prohlásit obecně za kategorii, kterou si dítě osvojuje jako zcela poslední. Tato skutečnost nepřekvapí, vezmeme-li v úvahu, že funkcí spojky je spojovat resp. uvozovat nejrůznější souvětí (většinou podřadné),

kteře se v mluvních projevech předškolního dítěte prakticky objevuje jen zcela výjimečně.

Tu a tam lze ovšem v dětské řeči spojku zaznamenat. V našich materiálech máme doklady na spojky „když“, sr.

„Když přestane pršet, půjdeme ven“; „Když jsem byl eště malej“;

„Když jsme byli v jesličkách, teta nám vykládala“,

dále pak na spojku „až“, ojedinele pak byla zaznamenána spojka „ale“ a „kdyby“, sr.

„Až budu velkej, dostanu tříkolku“; „Až nebudu nemocnej, půjdu ven“; „Až já budu velká, bude ze mně selka“; „Oral sem, oral, ale málo“; „Spinkal sem, ale málo“; „Kdyby nepršelo, svítilo by sluníčko“; „Kdyby nebyly rybičky, nebyly by rybníky“; „Kdyby nepršelo, nezmokli bysme“; „Kdyby kohoutek nedonesl vodičku, slepička by umřela“.

Celkově je možno konstatovat, že výskyt spojek je u předškolních dětí natolik sporadický, jak co do častosti, tak co do výběru (navíc pak, jak ilustrují uvedené příklady, jde zpravidla o přejatá slovní rčení z říkánek nebo písniček), že nelze tento slovní druh klást na stejnou rovinu s žádným ostatním (snad s výjimkou číslovek), o nichž bylo pojednáno v předcházejících paragrafech.

Výjimečné postavení má, na druhé straně, slučovací spojka „a“. Ta má naopak ve slovní zásobě i dvou- až tříletého dítěte velmi vysokou frekvenci (rozhodně vyšší než ve slovní zásobě dospělých). Vysvětlení je nasnadě: uvozuje totiž nejen souřadná souvětí jako

„Tatínek je v práci a maminka je doma“

ale nezřídka stojí v násloví každé věty souvislého vypravování, sr. doklady jako:

„Byl jednou jeden král a ten král měl tři dcery a ty dvě byly zlé. A ta jedna, co nebyla zlá a byla hodná a měla tatínka, a to byl ten král, moc ráda. A všichni bydleli ve velkém zámku a ten král už byl starej a už nechtěl královat...“

Dítě tu zřejmě používá spojky „a“ proto, aby dosáhlo spojení a navázání jednotlivých krátkých vět v jakýsi celek.

Nezřídka pak plní spojka „a“ v dětské řeči funkci citoslovce, sr. doklady jako:

„Nepůjdu a nepůjdu!“ „A to teda ně“; „A tady ji máme“;

„A tady je ten darebák jeden“; „A už jsem řek a dost“ apod.

V podobné funkci — jako citoslovce překvapení — se u dítěte objevuje i spojka „ale“, sr. doklady jako:

„To je ale velikánská kniha“; „To je ale strašnej líjak“; „To je ale horško“; „To jsem se ale leknul“ atd.

V neposlední řadě se pak v dětské řeči setkáme s doklady, kdy spojka „a“ substituuje předložku, sr. paratactická spojení místo spojení hypotactických:

„*Papali jsme chlebiček a másličko*“ (= s másličkem);
„*Měli jsme rohlíček a marmeládku*“ (= s marmeládou);
„*K vobědu máme brambůrky a masíčko*“ (= s masíčkem) atp.
(Podrobněji k tomuto způsobu dětského vyjadřování sr. § 4.6.1.)

4.9 SLOVNÍ DRUHY V DĚTSKÉ ŘEČI – SHRNU TÍ

Na příkladech vybraných z řeči českých dětí jsme se pokusili ukázat charakteristické rysy gramatické struktury v dětské řeči.

K charakteristice gramatické struktury lze ovšem přistupovat z různých stran: je možno zkoumat gramatický systém dítěte v určitém vývojovém stadiu v daném jazyce jako soustavu jeho členů a jejich vzájemné závislosti, tj. metoda, již aplikuje většina pedolinguvistických prací. Je však také možno zkoumat jednotlivé druhy slov a gramatické kategorie v nich obsažené jako funkční materiál a přihlížet k jeho vzniku, stabilizaci a konkrétnímu využití ve slovní zásobě dítěte. V našem elaborátu jsme zvolili metodu druhou. Probrali jsme postupně jednotlivé slovní druhy i jejich nejtýpější gramatické kategorie a jejich analýzou jsme se pokusili vysvětlit počínání dítěte při jejich postupném osvojování a využívání.

A zdá se, že to, co se obecně uznává pro vývoj fonologického systému, platí i pro vývoj systému gramatického. I v něm můžeme aplikovat Jakobsonův proslulý výrok: „*Dítě tvoří na podkladě toho, co si vypůjčuje*“. Výpůjčka není prostou kopií, každý tvar potřebuje výběr, a tím se stává tvořivou odchylkou od modelu. Některé složky gramatiky dítě vynechá, jiné přehodnotí. Proto gramatický systém – podobně jako systém fonologický – přes svou závislost na řeči dospělých obsahuje prvky, které jsou gramatickému systému dospělých cizí. A stejně jako ve vývoji fonémového repertoáru, také ve vývoji gramatických kategorií jednotlivých slovních druhů jsou značné disproporce kvalitativní, kvantitativní i časové. Zatímco děti verbální se slyšenými předlohami experimentují nejrůznější gramatické tvary na základě vlastního jazykového systému, děti méně verbální vystačí s daleko menším počtem gramatických tvarů, ty jsou však ve srovnání s jazykovým systémem dospělých „*správnější*“ v tom smyslu, že se od něho příliš neodchylují, neobsahují neologismy ani alogismy, které ovšem na druhé straně činí dětskou řeč vpravdě dětskou. U všech dětí je však evidentní, že komplexní jazykový vývoj jde od bezpříznakového a jednoduchého k příznakovému a diferencovanému.

K jednotlivým slovním druhům poznamenejme alespoň to, že v počátečních stadiích mluvního vývoje převládají *citoslovce* (zejména interjekce onomatopoického původu), jako další pak přicházejí *substantiva*, a to substantiva ve vlastním slova smyslu, tj. ta, která po-

jmenovávají substance. Slovesa mají v počátcích mluvního vývoje výskytovou frekvenci podstatně nižší a jejich hlavní funkcí je vyjádřit činnost, resp. děj. Teprve ve vyspělejší vývojové fázi se objevují adjektiva, Zájmena a příslovce (zejména příslovce času a místa) plní především funkci deiktickou. Předložky pak patří k podstatně později osvojovaným druhům slov, zatímco číslovky a spojky se jako slovní druhy ve svých náležitých funkcích v dětské zásobě předškolního věku uplatňují jen zcela výjimečně.

Pokud se týče mluvnických kategorií jednotlivých slovních druhů, lze říci, že dítě si osvojuje jako první ty, které jsou vysoce produktivní v jazykovém systému dospělých, zatímco tvary s nízkou produktivitou používá jen zřídka, pokud se vůbec v jeho slovníku vyskytnou.

Tak singulár je obecně častěji užívaným tvarem než plurál, jak u českých dětí, tak v mluvené češtině. Nominativ singuláru i plurálu je nejčastějším pádem v mluvené češtině a stejně je tomu i v řeči českého dítěte. Jako další v pořadí je pak akuzativ, rovněž značně vytížený pád v řeči dětské i v řeči dospělých. Poměrně vysokou frekvenci i stabilitu mají genitiv a lokál, opět v souladu s jejich funkčním zatížením v mluvené češtině. Dativ a instrumentál naproti tomu patří k méně využívaným pádům, nejnižší frekvenci má pak vokativ.

Procento využití v řeči dospělých se projevuje i ve stabilitě a ve výskytové frekvenci jednotlivých skloňovacích vzorů. Obecně lze konstatovat, že vzory tvrdé (zejména životné) jsou – jako tvary vysoce produktivní – velmi časté u dětí a často slouží jako substituce pro vzory jiné, méně obvyklé.

U sloves je pak nejužívanější mluvnickou kategorií indikativ prézentu. Infinitiv je často používaný tvar v mluveném jazyce dospělých a u dětí se zpravidla objevuje jako první slovesný tvar s vysokou výskytovou frekvencí. Nejde ovšem, jak jsme ukázali v § 4.3.211, o využívání způsobu neurčitého ve vlastním slova smyslu, ale o substituce tvarů určitých, např. futura. Podobně imperativ má vysokou frekvenci jak v mluvené češtině, tak v řeči českého dítěte. Pasívum a kondicionál naproti tomu mají minimální výskyt v běžné slovní zásobě a zcela podle očekávání jako mluvnické kategorie slovesa v řeči českého dítěte chybí.

Pokud se týče konjugace, první osoba singuláru i plurálu má v mluvních projevech dítěte nejvyšší frekvenci s výjimkou nejranějšího období gramatického vývoje, kdy je běžnější osoba třetí. Je to dáno, jak jsme ukázali v § 4.3.211, tím, že dítě zprvu v referenci o sobě mluví v osobě třetí. Poměrně brzy zvládá dítě i časování v minulosti (velmi často však bez pomocného slovesa) i časování v budoucnosti.

U všech ohebných slovních druhů pak platí zásada, že prvními nositeli gramatických změn jsou sufixy, resp. koncovky, a velmi závažnou roli hrají i infixy. Funkci předpony si dítě osvojuje zpravidla jako poslední ze všech afixů.

Značná adaptabilita slovního základu i nejrůznějších afixů je pak dalším typickým rysem dětské řeči, který signalizuje maximální ekonomii ve vyjadřování. Z mnoha dokladů tu připomeneme alespoň skutečnost, že dítě pomocí jediného sufixu vyjádří funkci několika různých prefixů, dále pak možnost nejrůznějších derivací, tvoření deminutiv, augmentativ a výrazů afektivních, v neposlední řadě pak i křížení dvou výrazů, které kontaminují společné vlastnosti, abychom tu jmenovali alespoň ty, které se jeví v řeči českého dítěte jako univerzální.

Následující grafy znázorňují postupné štěpení jednotlivých slovních druhů a jejich gramatických kategorií.

